

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**KAZAK MASALLARI VE MİTLERİNİN MİT
TEORİLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

**Hazırlayan
Yernat ABDRAKHOV**

**Danışman
Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Şubat 2017
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

**KAZAK MASALLARI VE MİTLERİNİN MİT
TEORİLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Yernat ABDRAKHOV**

**Danışman
Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

**Şubat 2017
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Yernat ABDRAKHOV

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“**Kazak Masalları ve Mitlerinin Mit Teorileri Açısından Tahlili**” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Yernat ABDRAKHOV

Danışman

Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN

Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ danışmanlığında **Yernat ABDRAKHOV** tarafından hazırlanan “**Kazak Masalları ve Mitlerinin Mit Teorileri Açısından Tahlili**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

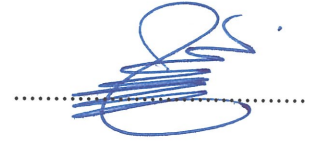
...24.../02.../2017

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ



Üye :Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK



Üye :Doç. Dr. Celil ARSLAN



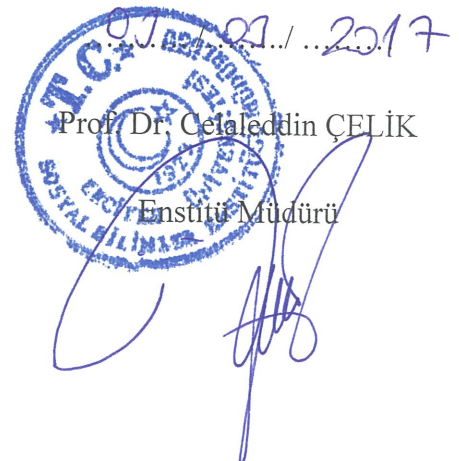
ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 03/03/2017 tarih ve06.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

03/03/2017

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü



ÖNSÖZ

Mitler, dünya ve yaratılış hakkında olağanüstü yorumlama, dünyayı yöneten Tanrı ve çeşitli ruhların muhteşem tiplerinin sistemi, aynı zamanda kahramanlarla ilgili sözlü hikâyelerdir. Bazı mitolojik kavramlar hikâyelerde değil, inançlarda tezahür etmektedir.

Kazak dünya görüş sisteminde, kültürel tarihinde mitler önemli bir yer tutmaktadır. Tanrı dini temelinde meydana gelen mitler sonradan İslam dininin etkisine uğramıştır. Dolayısıyla bazı mitlerde peygamberler, evliyalar geçmektedir. Kazak mitleri tipolojik bakımdan dünya halkları mitlerine benzemektedir. Aynı zamanda kendine has özellikleri de bulunmaktadır. Çevrim itibariyle Kazak mitleri ilkel topluma ait Avustralyalı ve Afrikalıların, Kuzey Asyalılar ve Amerikalıların eski mitlerinin, antik Yunanistan, Roma, aynı zamanda eski Mısır, Hindistan, Çin, Babil ülkeleri mitolojisinin ortasındaki karışık türdür. Bazı Kazak mitleri, ilk başta klasik mit niteliğinde ise de tarihi ve toplumsal gelişime göre mitoloji olarak sınıflandırılmadan hikâyelere, ondan sonra masallara dönüşmüştür. Bunun da temel nedeni eski dönemde Kazakistan'da yaşayıp Kazak halkını oluşturan kabile ve soyların kölelik düzeni kurmadan kabile toplumu doğrudan feodal topluma geçmesidir.

Bu çalışmada Kazak mitleri ve olağanüstü masalları mit teorileri açısından tahlil edilecektir. Kazak mitleriyle dünya mitleri arasındaki ortak ve farklı yönler değerlendirilecektir. Aynı zamanda Kazak mitleri ve masallarındaki sembollerin mahiyeti, içerik ve biçimi incelenecektir.

Çalışmamız, girişin yanı sıra üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmamızın sınırları ve tertibi anlatılacaktır. Birinci bölümde mit kavramı geniş bir şekilde ele alınacaktır. Mitlerin fonksiyonu, anlamı hakkında önemli bilgilere ulaşmak için Batılı araştırmacıların, Türk mitoloji uzmanlarının ve Kazak bilim adamlarının görüşleri sıralanarak verilecektir. Özellikle Kazak mitleri tipolojisi, mit teorileri ve Kazak mitlerini inceleyen araştırmacıların konuyla ilgili gözlemleri ortaya konacaktır.

İkinci bölümde dünyada mitler üzerinde yapılan çalışmalar, Kazak mitlerinin oluşumu, tarihi gelişimi ve özellikleri üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda tezimizde olağanüstü masallara ağırlık verilecektir. Çünkü Kazak olağanüstü masallarında dünya masallarıyla ortaklık arz eden kavramlar ve semboller yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise Kazak mitlerinin ve masallarının çeşitli mit teorileri açısından tahlili yapılacaktır. Bu amaçla belli başlı akademisyenler M. Eliade'nin, E. Meletinski'nin, S. Kaskabasov'un vb. çalışmaları göz önünde bulundurulacaktır. Ondan sonra sonuç ve kaynakça gelmektedir. Sonuç bölümünde, incelenen örnekler ışığında elde edilen neticelere yer verilecektir.

Çalışmamızda desteklerini her zaman gördüğüm, bilimsel alt yapımın oluşması yolunda her zaman büyük katkılarda bulunmuş olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ'ye, her başvurumda yol göstericiliğini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa ÜNAL'a, Prof. Dr. Harun GÜNGÖR'e özellikle teşekkür etmek isterim.

Yernat ABDRAKHOV

Kayseri, 2017

KAZAK MASALLARI VE MİTLERİNİN MİT TEORİLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yernat ABDRAKHOV

**Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2017
Danışman: Doç. Dr. Ramazan ADIBELLİ**

ÖZET

Bu araştırmada Kazak masal ve mitleri, mit teorileri açısından değerlendirilerek analiz edilmiştir.

Mitler dünyanın, evrenin ve bütün varlıkların, insanın, bitki ve hayvanların yaratılışını konu edinen, gerçek olduğuna inanılan kutsal öykülerdir. Mitlerde genellikle insanların düşünceleri, hayalleri, dünya görüşü, inançları, gelenek ve görenekleri, ritüelleri yer almaktadır. Belli bir halkın geçmişini, kültürünü, dini özelliklerini anlatma işinde mitler büyük bir önem taşımaktadır.

Çok uzun bir tarihi geçmişe sahip olan mitler ve masalların Dinler Tarihi alanında büyük yer ettiği kesin ve nettir. Dünya mitleri ve masallarıyla ilgili çeşitli kuramlar geçmiş insanların düşünce ve hayalleriyle, tasavvur modelleriyle yakından tanışma fırsatını sunmaktadır.

Kazak mitleri çok eski dönemlerde ortaya çıkmış, fakat içerik, yapı, motif bakımından gelişmiştir. Kazak mitlerini tipolojik niteliklerine göre kozmogonik mitler (dünyanın, yeryüzü ve gökyüzü cisimleri, Güneş, Ay, yıldızların ortaya çıkışıyla ilgili mitler) ve etiyolojik mitler (hayvanların, bitkilerin ve onların özelliklerinin, davranışlarının nasıl meydana geldiğini anlatan, sebep ve sonuçlarına değinen mitler) olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Aynı zamanda Kazak mitleri dünya mitleriyle (özellikle de Hint, Roma, Yunan, Tacik, Rus, Arap mitleri), diğer kutsal anlatı biçimleriyle (masal, hikâye, destan) sürekli bir etkileşim halinde bulunmuştur. Bu ilişkinin ülkeler arası dini, manevi, sosyal faktörler sayesinde gerçekleştiği şüphesizdir. Örneğin İslam dini etkisiyle eski Tanrı inancı doğuran mitler yeni bir nitelik kazanmıştır.

Eski zamanlardan bu yana sözel kültür vasıtasıyla ulaşmış olan Kazak mitleri, XIX. yüzyıldan itibaren kayda geçirilmeye başlanmıştır. Fakat halkın manevi hayatının

ayrılmaz bir parçası olan bu mitler, sadece felsefe, edebiyat bilimleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Mitlerdeki halkın inancı, dini, gelenek ve görenekleri ile ilgili unsurlar göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla tezimizde Kazak mitlerini çeşitli mit teorileri açısından yeniden yorumlamak, değerlendirmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda Kazak masallarını da mit kuramları bağlamında tahlil etmek ön plana konulmuştur.

Bu amaçla çalışmamızda etiyolojik ve kozmogonik mitler, olağanüstü masallar kullanılmıştır. Genel olarak mitler ve masallarla ilgili araştırmalar, tezler ve süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Mitleri ve masalları değerlendirmek için genellikle karşılaştırmalı metoda başvurulmuştur. Bu bağlamda Kazak mitleri dünya mitolojisi örnekleriyle (Roma, Yunan, Hint) kıyaslanarak belli başlı benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Kozmogonik mitler ve etiyolojik mitler tipolojik özelliklerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Kazak mitleri “Mit ve Ritüel”, “Kabul Töreni”, “Göçebelik”, “Yapısalcılık” vb. mitolojik kuramlar açısından değerlendirilmiştir. Bununla birlikte mitlerde geçen sembolik karakterler (“Kozmik Ağaç”, “Kozmos Dağı”, “Ay ve Güneş”, “Simurg Kuş”) ele alınmıştır. Elde edilen bulguları kısaca aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- Kazak mitleri dünya mitolojisiyle daima ilişki kuran, sürekli etkileşim içinde bulunan kutsal anlatılardır;
- Kazak mitleri Kazak halkının yaşamında büyük yer edinen önemli bir kültürel mirastır;
- Kazak mitleri Kazak halkının düşünce sistemini, dünya görüşünü, inanç ve âdetlerini, gelenek ve göreneklerini bünyesinde barındırmaktadır;
- Mitolojik semboller Kazak mitlerine de damgasını vurmuştur. Kazak mitlerinde geçen sembolik karakterler dünya mitoloji örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Mit, Mitoloji, Olağanüstü Masal, Teori, Sembol.

ANALYSIS OF KAZAKH TALES AND MYTHS BY MEANS OF MYTHIC THEORIES

Yernat ABDRAKHOV

**Erciyes University Institution of Social Sciences,
Master Thesis, February 2017
Supervisor: Assoc. Dr. Ramazan ADIBELLI**

ABSTRACT

Within the scope of this study; Kazakh tales and myths have been analyzed by being evaluated on the basis of mythic theories.

Myths are sacramental stories which are believed to be true, in relation to the creation of earth, universe and all entities including human beings, plants and animals. Myths generally comprise the thoughts, dreams, world-views, beliefs, customs and traditions, and rituals human beings. Myths have capital importance in explanation of a certain society's history, culture, and religious characteristics.

It is quite clear and specific that myths and tales with long historical pasts have a great role in History of Religions. Various theories in relation to myths and world stories offer the opportunity of being closely acquainted with thoughts and dreams, envision models of previous human beings.

Kazakh myths had been generated in ancient eras, however they have been developed by means of content, structure and motives. It is possible to divide Kazakh myths into two categories in accordance with their typological features as cosmogony myths (myths in relation to the generation of world, earthly and heavenly bodies, Sun, Moon, and stars) and etiological myths (myths that explain the generation of animals, plants and their characteristics and behaviors, touching on the reasons and results). At the same time, Kazakh myths have always been in continuous touch with world myths (especially Indian, Roman, Greek, Tajik, Russian and Arabian myths), other divine narrative forms (tales, stories, epics). It is beyond any doubt that this relationship occurs under the favor of transnational religious, moral and social factors. For instance, with the influence of Islamic religion, myths including fate in God have acquired a new qualification.

Kazakh myths that have been reached the present day through oral cultures have been started to be recorded by XIX. Century. However, these myths which are the inseparable parts of folks' moral lives had been restricted within the borders of philosophy and literature sciences. Components in relation to the belief, religion, customs and traditions of the folks included in those myths had been ignored. Therefore, the aim of our thesis is to reinterpret and evaluate Kazakh myths by means of mythic theories. At the same time, analysis of Kazakh tales in terms of mythic theories is also taken into the forefront.

In accordance with this purpose, etiologic and cosmogony myths and extraordinary fairy tales are used within the frame of our study. In general, researches, thesis and periodicals are utilized under the title of myths and tales. Comparative methods are generally used in order for us to evaluate the myths and fairy tales. In this context, certain similarities and differences of Kazakh myths are revealed through the comparison of them with world's mythic samples (Roman, Greek and Indian). Cosmogony myths and etiologic myths are examined by being classified in compliance with their typological characteristics. Kazakh myths are evaluated in accordance with mythological theories such as "Myth and Ritual", "Reception Ceremony", "Nomadism", "Constructivism", etc. Along with these, symbolic characters that are included in myths ("World Tree", "Mount Cosmos", Moon and Sun", "Simurg Bird") are taken into consideration. We may summarize the findings in a short way as it follows:

- Kazakh myths are holy narrations which constantly work up a connection with world mythology that have continuous interaction with them;
- Kazakh myths are significant cultural heritages that have a great place in the lives of Kazakh people;
- Kazakh myths embody the thought system, world-view, belief and mores, customs and traditions of Kazakh people;
- Mythological symbols have left their marks on Kazakh myths. Symbolic characters included in Kazakh myths also face us within the scope of world's mythology samples.

Keywords: Myth, Mythology, Extraordinary Tales, Theory, Symbol.

İÇİNDEKİLER

KAZAK MASALLARI VE MİTLERİNİN MİT TEORİLERİ AÇISINDAN TAHLİLİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL VE ONAY	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
A. Tezin Amacı	1
B. Tezin Önemi	2
C. Yöntem.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MİT TEORİSİ

1. Mitoloji Kavramı.....	4
A. Mitlerin Diğer Anlatı Türleriyle İlişkileri.....	7
B. Mit Efsane İlişkisi	8
C. Mit Hikâye İlişkisi	9
D. Mit Masal İlişkisi	11
E. Mit Menkıbe İlişkisi.....	12
F. Mit Kıssa İlişkisi.....	13
2. Mit Teorileri	14
3. Mit Yaklaşımları	18
A. Antropolojik yaklaşım.....	18

B. Etnografik yaklaşım	19
C. Filolojik yaklaşım	20
4. Mit Tipolojisi	21
A) Kozmogonik Mitler	22
B) Etiyolojik Mitler (Köken Mitleri)	27
5. Kazak Mitlerini Araştıran Araştırmacılar	30

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK MİT VE MASAL KAVRAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE TEORİLER

1. Kazak Mitlerinin Genel Açıklaması	39
2. Kazak Olağanüstü Masallarının Genel Açıklaması	50
3. Kazak Mitlerinin ve Masallarının Diğer Mitlerden Belli Başlı Farklılıkları	56
4. Kazak Masalları ve Mitlerinin Diğer Mitlerle Benzerlikleri	61
5. İslam Dininin Kazak Mitlerine Etkisi	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİT ANALİZİ

1. Kazak Mitlerinin Mitsel Teoriler Açısından Tahlili	74
A) Arketip Teorisi	74
B) Mit-Ritüel Teorisi	79
C) Yapısalcı Teori Açısından Mit	84
D) Kabul Töreni (İnisiyasyon) Teorisi	88
E) Göçebelik Teorisi	96
3. Mit ve Masallardaki Semboller ve Tipolojilerin Analizi	98
A) Kozmik Ağaç	100
B) Simurg Kuş Sembolü	102
C) Kozmos Dağı Sembolü	103
D) Ay ve Güneş	104

E) Kurt Sembolü.....	106
F) Ejderha Sembolü	109
G) Cez Tırnak	110
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA	115
ÖZ GEÇMİŞ.....	132



KISALTMALAR

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

vb. : Ve benzeri

Yay. : Yayınları / Yayıncılık

GİRİŞ

A. Tezin Amacı

Tezimizde Kazak masalları ve mitlerinin özelliklerini, yapısını, dünya halkları mit ve masallarıyla ortak motiflerini, onlarda sık sık geçen sembolleri araştırmayı ön planda tutacağız. M. Eliade, V. Propp, T. Benfey gibi ünlü bilim adamlarının ortaya koyduğu kuramlardan yararlanarak Kazak mitleri ve masallarını tahlil etmeye çalışacağız. Kazak mitleri, evrensel mitoloji şartları kapsamında bulunan, hatta tipolojik belirtileri dünya mitolojisi örneklerine uygun düşen, dünyanın yaratılmasını, çeşitli varlık, nesne olguların var oluşunu, gök ve yeryüzünün yaratılmasını, insanoğlunun dünyaya gelmesini, mizaç, tavır ve davranışlarının oluşmasını, hayvanlar ve kuşların ortaya çıkmasını anlatan olağanüstü hikâyeler ve öykülerdir. Tipolojik sınıflamaya göre Kazak mitleri arkaik, yani eski mitlerdendir.

Günümüzde mitoloji çeşitli mit teorileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu yönde mitoloji uzmanları tarafından birçok mit teorileri ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Mitler, Arketip Teorisi, Mit-Ritüel Teorisi, Yapısalcı Teori, İnisiyasyon vb. teorilere göre tahlil edilmektedir. Fakat Kazak mitolojisinin dünya mitolojisiyle kesişen yönleri henüz bilimsel açıdan ele alınmamıştır. Sovyet döneminde uygulanan politikalar dini ve kültürel mirasların araştırılmasını engellemiştir. Araştırmacıların çoğu mitlerle ilgili çalışma hareketlerini sadece Rus edebiyat bilimcilerin belirlediği çerçeve kapsamında yürütmeye mecbur kalmışlardır. O yüzden mit ve masalları araştırma hareketlerinde eksiklikler meydana gelmiştir. Kazak mitlerinin dinle ilişkisi, sembolik yapıları yeterince araştırılmamıştır. Hâlbuki Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu alanda değişimler ve gelişmeler kaydedilmektedir.

Çalışmamızda öncelikle Kazak mitleri ve masallarını araştıran bilim adamlarının görüşleri, eserleri anlatılmaktadır. Ondan sonra Kazak mitleri ve masallarının genel

açıklaması yapılmaktadır. Aynı zamanda Kazak mitleri ile dünya mitleri arasındaki ortak yönler ve Kazak mitlerinin kendine has özellikleri değerlendirilecektir. Kazak mitleri ve masalları mitoloji teorilerine göre tahlil edilecektir. Daha sonra da, İslam dininin mit ve masallara etkisi ele alınacaktır. Böylece tezimizde Kazak mitleri ve masalları mit teorileri bağlamında tahlil etmeyi amaçlıyoruz.

B. Tezin Önemi

Dinler Tarihi alanında halk biliminin eski zamandan beri varlığını sürdürmekte olan kolları arasında mitler ve masalların büyük yer edindiği kesin ve nettir. Dünya mitleri ve masallarıyla ilgili çeşitli kuramların ünlü bilim adamları tarafından keşfedilmesi, geçmişteki insanların düşünce ve hayallerini, tasavvur modellerini yakından tanıma fırsatı sunmaktadır. Biz Kazak mit ve masallarının yapısı, olay örgüsü, anlamı, mahiyeti vs. özellikleri bakımından dünyada ön sırada bulunduğunu tahmin ediyoruz. Dolayısıyla halk biliminin bu gizli kalmış orijinal örneklerini belli başlı kuramlar bağlamında değerlendirmeyi önemli buluyoruz.

İslam dini temelinde oluşan Kazak dini sistemini veya dini tarihini, düşüncesini anlamak Kazak mitolojisinin niteliklerini, özelliklerini incelemekle mümkündür. Kazak mitolojisi Kazak dini düşünce ve hayatında büyük bir yere sahiptir. Çünkü Kazak mitlerinde dünyanın yaratılışı, çeşitli varlıkların (insanın, bitkilerin, hayvanların) ortaya çıkmasıyla ilgili motifler sık sık geçmektedir. Dolayısıyla Tanrı, melek, şeytan kavramları da mitlerde yer almaktadır. Türk halklarının İslam dinini toplu halde kabul etmesi Türk-İslam uygarlığının meydana gelmesini sağlamıştır. Eski Türk manevi ve kültürel mirasları İslam dininin koyduğu kurallar çerçevesinde yeniden yorumlanmaya başlamıştır. Bu yüzden mit ve masallarda İslam dininin etkisi net bir şekilde görülmektedir. Kazak mitlerini mit teorileri bağlamında değerlendirerek dinî düşünce sistemlerinin ve düşünce yapılarının anlaşılması konusunda faydalı olmayı hedeflemekteyiz.

C. Yöntem

Bu çalışmamızda genellikle nitel araştırma yöntemini kullandık. Öncelikle Kazakistan Milli kütüphanesinden, Türkiye kütüphanelerinden ve İnternetteki mitoloji alanında

yayın yapan sitelerden konuyla ilgili çeşitli kitaplar ve dokümanlar toplanmıştır. Ondan sonra elde edilen veriler analiz edilerek mit ve masal metinleri vasıtasıyla görüşlerin teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Tespit, tercüme ve karşılaştırmalı çalışma ile söz konusu kaynaklarda geçen mitoloji ve masal teorileri, orijinal metinler göz önüne alınarak, elde edilen bilgi ve malzemeler karşılaştırmalı metot bağlamında değerlendirilmiştir. Aynı zamanda mit ve mitoloji kavramlarının tahlili yapılırken linguistik metoda da başvurulmuştur. Mit, mitoloji, masalların niteliklerini tasvir etmek için hermenötik yöntemden de istifade edilmiştir. Sonuç itibariyle çalışma genellikle iki safhada yürütülmüştür: Birinci safhada literatür taraması yapılmış, ikinci safhada ise kazanılan bilgiler değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİT TEORİSİ

1. Mitoloji Kavramı

Mitoloji (mitologia), mithos “anlatı” ve logos “konuşma” sözcüklerinin birleşimidir. Fransızcada “efsaneler külliyatı”, Eski Yunan’da “geçmişte söylenenlerin tekrar edilmesi” anlamında kullanılmıştır.¹

Mitler, ilk zamanlardan beri insan yaşamında yer almıştır. Karen Armstrong, miti zamansızlığa işaret eden, insanı gerçeğin özünü anlamaya sevk eden sanat biçimi olarak tanımlar.² Ona göre mitin en önemli fonksiyonu insanın kutsala katılımını sağlamaktır.³ Yani mitlerdeki kutsal varlıklar (Tanrı, kutsal şahsiyetler) ve onlarla ilgili olaylar insanın gönül dünyasındaki hisleri uyandırarak onun kutsala saygı göstermesine yol açacaktır. Mitin çoğunlukla kutsal anlatım olarak değerlendirilmesi onun mahiyetini açığa çıkarmıştır.

Günümüzde mitle ilgili birçok açıklama mevcuttur. Açıklamaların önemli bir kısmında antik dönemdeki mitlerin özellikleri göz önünde bulundurulmakta ve mitin işlevine (açıklayıcı, psikolojik, sosyolojik); dinle, sanatla, felsefeyle, çeşitli inançlarla, masallarla, efsanelerle ve hikâyelerle olan ilişkisine önem verilmektedir. Bundan hareketle mit kavramı antropoloji, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, felsefe ve din bilimleri alanlarında araştırmacılar tarafından farklı şekilde değerlendirilmiştir.⁴

¹ İmangali Nurgaliulu Tasmağambetov, “Mif” Kazak Medeniyeti Ensiklopediya Anıktaması [“Mit” Kazak Kültürü Ansiklopedik Sözlük], Aruna Yayınları, Almatı, 2005, s. 452.

² Karen Armstrong, *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), Merkez Kitapları, İstanbul 2006, s. 11.

³ Armstrong, s. 10.

⁴ Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 199.

Çeşitli anlamları kapsayan bir alanı ifade eden mitin, bazı bilim adamlarınca yapılmış tanımlarına çalışmamızda yer vererek mitin tarifine çalışalım:

Ünlü mit ve dinler tarihi araştırmacısı ve felsefeci Mircea Eliade’a göre mit, olup biten bir kutsal öyküyü anlatmaya ağırlık verir.⁵ Araştırmacı, *Mitlerin Özellikleri* eserinde miti gerçek olaylar örgüsü olarak tanımlar. Fakat bu olaylar gizli mecazi anlama bürünmüştür. Dolayısıyla sıradan bir adamın onu anlaması çok da kolay değildir.

M. Eliade, mite eski insanların anlayışı, dünya görüşü olarak bakmaya, ona sadece gerçek olarak değil, çok önemli, kutsal olay olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Eliade, her mitle ilgili beş temel kural belirtmektedir.

1. Mit, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur;
2. Bu öykü, kesinlikle gerçek (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir;
3. Mit her zaman için bir “yaratılış”la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geldiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini oluştururlar;
4. İnsan, miti bilmekle nesnelerin “kökenini” de bilir, bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; burada “dıştan”, “soyut” bir bilgi değil de (mitin ya tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) rit biçiminde “yaşanan” bir bilgi söz konusudur;
5. Şu ya da bu biçimde, insan, miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleştirme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında “yaşar”.⁶

Bu tanımında M. Eliade, mitlerin kutsal niteliğine değinmiş ve mitlerin genellikle yaratılışla ilgili anlatılar olduğunu öne sürmüştür. Aynı zamanda mitlerde nesnelerin kökenine ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır; insanlar mitler sayesinde nesnelerin özelliklerini bilirler ve onlara egemen olmayı başarabilirler. Tabiatüstü varlıklar (Tanrı, cin, şeytan, peri) hakkında söylenen mitler bireyin metafizik âlemle iletişim kurmasını sağlamaktadır. M. Eliade’ın belirttiği bu kurallar fenomenolojik bakımdan büyük bir önem arz etmektedir.

Araştırmacı Bronislaw Malinowski’nin tanımına göre mit, bir inancı ifade eder ve onu sistemleştirir. Bu açıdan mitin ahlakî önemi büyüktür. Aynı zamanda mit, ayinler ve törenlerin kutsal etkisini gerçekleştirir.⁷ Mitler, bu açıklamalara göre ritüeller ve çeşitli

⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat), Simavi Yay, İstanbul 1993, s. 13.

⁶ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 28.

⁷ Bronislaw Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din* (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990, s. 78.

törenlerin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu görüş Mit-Ritüel kuramının da kaideleriyle uyushmaktadır.

Fransız bilim adamı Claude Levi-Strauss, “Mitin Yapısı” adlı makalesinde folkloru sadece yapısalci dilbilimcilik prensiplerini kullanmaya çalışmayıp aynı zamanda mitleri dilin ürünü, fenomeni olarak değerlendirmektedir. Mitin işlevi, doğayla oluşan çatışmaları çözmek gibi görülmektedir. Yapı değişmez, dolayısıyla mitler de sembolik fonksiyonunu yerine getirir.⁸

İngiliz asıllı Rus mitoloji araştırmacısı Anna Ben’e göre, mitlerde semboller ayrıca yer tutmaktadır. Anna Ben, sembolik niteliğinden dolayı mitleri kıymetli mücevherin parçalanmış kırıntıları şeklinde tanımlamıştır. Mitlerdeki semboller ve tiplerin insanlar için büyük önem taşıdığı kesin ve nettir. Araştırmacı sembolik özellikle düşüncenin eski zamandan beri süregelen manevi araç olduğuna dikkat çeker.⁹

Buna göre mitlerde ilkel toplumun yaşam tarzı, düşünce sistemi, anlayış biçimi görülür. İnsan, onların sembolik (simgesel) içeriği vasıtasıyla kendi çevresini, tabiatı ve zamanını tanıma fırsatı bulmuştur.

Mitler genellikle Tanrı, peygamber, kutsal varlıklar hakkında bilgiler vermekte, ilk yaratılışın nasıl gerçekleştiğini anlatır. Onların temelinde insan ruhunun gizli yönleri yatmaktadır. Mitler kahramanın devlerle, cadılarla, yamyamlarla, yani çeşitli kötü güçlerle mücadelesinden bahsederken, hayvan ve kuşlarla konuşmasını ifade ederken tarihi bilgi vermeyi amaçlamaz. Mit insanın ruhunu etkileyerek gönlündeki gizli hisleri uyandırır. Eski dönem insanları mit aracılığıyla kendi zaaflarıyla mücadele etmiştir. Dolayısıyla tarihi olayı olduğu şekilde anlatmak mitin vazifesi değildir.¹⁰ Mitsel hikâyelerde olayların çok eski bir zamanda geçtiği öne sürülmekte, kahramanın olağanüstü hareketlerinden bahsedilmektedir.

Mit öncelikle insanın manevi hayatının kılavuzu niteliğindedir. O, insan kalbine manevi güç ve kuvvet getirmeyi amaçlar. Fakat miti kendi yaşamının kılavuzu yapmak, ya da

⁸ Claude Levi-Strauss, “*Struktura Mifov*” [*Mitin Yapısı*], *Edebiyat Meseleleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4, Temmuz-Eylül, 1966, s. 121.

⁹ Anna Ben, *Simvolizm Skazok i Mifov Narodov Mir, Çelovek – Eto Mif, Skazka – Eto Ty* [*Dünya Masalları ve Mitleri Sembolizm, İnsan Bu Mit, Masal Bu Sen*], Algoritm, Moskova 2011, s. 122.

¹⁰ S. Neklüdov, “*Mif i İstoriya*” *Sovetskaya Entsiklopediya* [*Mit ve Tarih, Soviyet Ansiklopedisi*], Cilt 1, Mitoloji Sözlüğü, Moskova 1990, s. 446.

yapmamak her kişinin kendi isteğine bağlıdır. Herhangi bir mitin gerçekliği ve değeri yaşam sürecinde belli olmaktadır. Mesela, olağanüstü olaylar ve kahramanlarla ilgili mitler her halkın kültürel geleneğinde aynı nitelikte karşımıza çıkmaktadır. Bu olaylar insanı iyilik, merhamet, kahramanlık yapmaya teşvik etmektedir.

A. Mitlerin Diğer Anlatı Türleriyle İlişkileri

Mit terimine ilave olarak, efsane, masal, hikâye, menkıbe, kıssa gibi diğer anlatı türlerinin de aydınlatılması lazımdır. Çünkü zaman zaman araştırmacılar tarafından yanlışlıkla bu terimler birbirinin yerine kullanılmıştır. Örneğin Kazak mitlerinin tanımlamasına bakılırken bazı kaynaklarda efsane, kıssa, söylem, menkıbe gibi farklı karşılıklar verilmiştir. Bu karışıklık da hepsinin konusunun olağanüstü şahıslar olmasından kaynaklanmaktadır.

A) Mit. Eskiden insan hayatında yer alan mitler, tanrılar, olağanüstü kahramanlar ve çok eski dönemde geçen olaylardan bahseden kutsal öykülerdir. Aynı zamanda mitler, dünyanın, evrenin, yaratılışını, çeşitli doğa olaylarını konu edinen, insanların, hayvanların ve bitkilerin özelliklerinin, davranışlarının nasıl meydana geldiğini anlatan sözlü aktarımlardır. Demek ki, mitler, insanların “neden” ve “nasıl” sorularına cevap arayışlarında meydana gelmiştir. Mitlerin önemli bir vazifesi başlangıçta olup biten bir olayı ifşa etmek, dünyanın yaratılışıyla ilgili sırları açığa vurmaktır. Mitler insanlık tarihinin bir kutsal öyküsüdür. Mitlerde geçen hadiselerin gerçekten de gerçekleştiğine inanılır. Çünkü miti yapan şey de inanan kişinin niyetidir.¹¹ Eski ritüeller, gelenek ve görenekler de mitler sayesinde canlı olarak yaşamaktadır, önceki çağlardan günümüze kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla mitler ayin ve törenlerle bağdaştırılır. Niteliği bakımından mit ile efsane arasında büyük bir fark mevcuttur. Mit sırları açığa çıkarma niteliğini kaybedince efsane haline gelmektedir.¹²

B) Efsane. “Efsane” Farsça kökenli bir kelimedir. Efsane, “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence, hikâye”¹³ olarak tanımlanmıştır. Kazaklarda efsane kavramı yerine genellikle “anız,

¹¹ Adıbelli, s. 141.

¹² Adıbelli, s. 139 .

¹³ Türk Dil Kurumu, “Efsane”, Büyük Türkçe Sözlük, “ts.”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, (25.10.2016).

apsana” sözcükleri kullanılmaktadır. Buna göre “Anızlar gerçekten yaşamış tarihi kişiler hakkında söylenen anlatılardır”.¹⁴

Efsanelerde geçen olaylar mitlerinkine göre daha yakın bir zamanda gerçekleştirilmiştir. Ayrıca mitteki hadiseler farklı bir dünyada gerçekleşmişken efsanede anlatılan olaylar günümüz dünyasını temsil ederler. Günümüzde kişilerle, olaylarla, mekânlarla ilgili yeni efsaneler üretilebilir, ancak mitler için böyle bir durum söz konusu değildir. Mitlerde genellikle Tanrılar ve tabiatüstü varlıklar anlatılırken, efsanelerde ise kahramanlardan, savaşlardan bahsedilir.¹⁵

B. Mit Efsane İlişkisi

A. Benzerlikler

1. Hem mitlerin hem de efsanelerde anlatılan olaylar gerçek olarak kabul edilir.
2. Her iki türde de anlatılan olaylar gerçek olarak kabul edilir.
3. Hem mitte hem de efsanede genellikle kutsal bir olayı anlatmaya ağırlık verilir. Fakat efsanede anlatılan olay örgüsü bazen kutsal olmayabilir.
4. Mitler çoğunlukla dünyanın, bitkilerin, insanların, hayvanların ortaya çıkışını konu alırlar. Efsanelerde de bu tür konuların az da olsa işlendiğini fark etmek mümkündür.
5. İkisi de halk kültüründe, dini ve inancında önemli bir yere sahiptir.

B. Farklılıklar

1. Efsanenin zamanı mitinkine oranla daha yakın bir geçmişe sahiptir. Günümüzde yeni efsane oluşabilirken, mit için aynı şey mümkün değildir.
2. Mitlerde yer, bildiklerimizden farklıdır, efsanede ise tanıdığımız mekânlar anlatılır.
3. Mitlerde tanrı ve yarı tanrılar ön plandayken, efsanelerde tarihî ve yarı tarihî kişiler görülür.
4. Efsanelerde anlatılan olayların geçtiği mekân günümüz coğrafyasıdır. Ancak mitlerin yaşandığı mekân başka ve farklı bir dünyadır.

¹⁴ Muhtar Avezov, Lev Sobolev, *Kazak Halkı Destanı ve Folkloru*, Ana Dili, Almatı 1957, s. 57.

¹⁵ Düken Masimhan, *Apsana men Ertegiler [Efsane ve Masallar]*, Foliant, Astana 2007, s. 78.

C. Mit Hikâye İlişkisi

A. Benzerlikler

1. Hem mitte hem de hikâyede kahramanlar, olağanüstü özelliklere sahiptir. Bazı kahramanlar her iki türde de çeşitli olağanüstü olaylar sayesinde ortaya çıkar.
2. İkisinde de birçok ortak motifler (şekil değiştirme), (olağanüstü kahraman) bulunmaktadır.
3. Araştırmacı S. Kaskabasov'a göre "ikisinde de çeşitli mitolojik yaratıklarla ilgili hadiseler anlatılır".¹⁶
4. Mitlerde olduğu gibi hikâyelerde de olaylar genellikle hayali, bilinmeyen ülkelerde geçer. Örneğin, Kafdağı, Ceruyık (Güzel Mekân), Barsakelmes (Giden dönmez), Yedi Derya Adası gibi yer-su adları hayalî ülkelerin simgeleridir.
5. Hem mitte hem de hikâyede bazı kahramanlar (cin, şeytan, peri) ortak olabilmektedir.

B. Farklılıklar

1. Mitler hikâyelere göre daha kısa bir boyuta sahiptir.
2. Hikâyelerin belli bir yere, mekâna dayanırken mitlerde böyle bir durum söz konusu değil.
3. Bazı hikâyeler belli bir bölgeye ait olup sadece o yöreye has özellikler taşıırken mitler genellikle yöresel çerçeveden ziyade evrensel nitelik taşımaktadır.

C) Masal. Halk arasında yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde cin, peri, dev gibi olağanüstü kişileri de olan, olağanüstü olaylara yer veren, genellikle bir tekerlemeyle ya da bir varmış, bir yokmuş gibi bir sözle başlayan anlatım türüdür. Tarihi boyunca masal türü her dönemin, her toplumun biçimi ve anlayışlarının, inanışlarının izlerini taşımakta ve bize ulaştırmaktadır. Özellikle Kazak masallarında feodal toplumun görünüşü tasvir edilir. Göçebe halkın olağanüstü masalları hanlık dönemlerin dini inançlarını, gerçeklerini, o sıradaki âdetler ve inançları, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzını

¹⁶ Seyit Kaskabasov, *Oyöris (Düşünce, Us)*, Astana Poligrafiya, Astana 2009, s. 141.

yansıtmaktadır. Kazak masalları tür ve olay örgüsü bakımından birçok alana ayrılmaktadır. Olay örgüsü bakımından incelendiğinde Kazak halkına has masallar olmakla beraber başka ülkelerden gelen masallar da mevcuttur. Yani onlar komşu ülkelerle ortak motifleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu tür masallar diğer halklarla tarihi ve kültürel münasebetler sonucunda Kazak halkına yayılmıştır. Dolayısıyla Kazak masallarında ulusal ve uluslararası motifler, göçebe motifler beraber yaşamaktadır.

D) Olağanüstü masal. Olağanüstü masal en eski masal türlerinden biridir. Masalların eski çağlarda ortaya çıktığı yönündeki varsayım çoğu akademisyen tarafından öne sürülmektedir. Örneğin, anaerkil döneme ait analarla ilgili çok sayıda gelenekler ve sosyal hayat belirtileri (çift birliği, ana mekânı, ana nikâhı, vb.), canlılık (animizm), ongunculuk (totemizm), büyücülük (magia) gibi dini inanış çeşitleri masallara yansımıştır.¹⁷

Her ne kadar olağanüstü masallar eski zamanda meydana gelerek eski dönem özelliklerini barındırsa bile onlar Kazak halkının yaşamını, gelenek ve göreneklerini betimlemekte, ortamına ilişkin günlük hayatından bahsetmektedir. Onların arasında sadece Kazak halkına ait motiflerin yanında diğer halklardan nakledilmiş motifler de vardır. Bununla ilgili araştırmacı Seyit Kaskabasov, *Kazak Halk Nesri* adlı çalışmasında: “*Kazak olağanüstü masalları konu bakımından çeşitli niteliğe sahiptir. Diğer bir deyişle, masallarda bütün halklara ortak uluslararası motifler, başka ülkelerden nakledilen ve sadece kendimize ait motifler bulunmaktadır. Bu tesadüf değildir. Kazak halkı bozkırda hiçbir ülkeyle iletişim kurmadan tek başına yaşamamış. Onlar her zaman diğer ülkelerle sıkı bir bağlantı içinde bulunmuşlardır*”¹⁸ demiştir.

Mit ve masal da çoğunlukla birbirine karışmaktadır. Çünkü masallar bazı mitsel öğeleri (Tanrı, melek, cin, peri) içermektedir. Özellikle bu durum olağanüstü masalarda daha net bir şekilde görülmektedir. Hem mitlerde hem de masalarda olağanüstü varlıklar ve onların yaptıkları hareketler ifade edilir, ancak mitlerde geçen hadiseler gerçek sayılırken masalların olay örgüsü dinleyiciler tarafından uydurma olarak algılanır.

¹⁷ Seyit Kaskabasov, *Kazakhskaya Volşebnaya Skazka [Kazak Olağanüstü Masalları]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1972, s. 77.

¹⁸ Seyit Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası [Kazak Halk Nesri]*, Foliant Yayınları, Astana 2014, s. 45

D. Mit Masal İlişkisi

A. Benzerlikler

1. Hem mitte hem de masalda “şekil değiştirme” motifine sıkça rastlanmaktadır.
2. Masalların en önemli özelliği olan olağanüstü olaylar mitlerde de sık sık geçmektedir.
3. Mitlerde, halkın örf ve âdetleri, yaşam tarzı, dünya görüşü hakkında bilgiler verilir. Masallarda da aynı özellikler görülebilir.
4. Hem masalda hem mitte olaylar farklı, hayali bir yerde geçer. İkisinde de tarihi mekân, belli bir bölge söz konusu değildir.

B. Farklılıklar

1. Mitte anlatılan olayların uzak bir geçmişte yaşandığına inanılır. Fakat masallarda yer alan hadiselerin ne zaman geçtiği belli değildir.
2. Masallar belli bir klişelerle, tekerlemelerle başlayıp özel cümle kalıplarıyla biterken mitlere bu özellik ait değildir.
3. Mitler, genel olarak olağanüstü varlıklardan söz ederken masallara günümüzdeki her şey konu olabilir.
4. Mitler hacim itibarıyla masallara göre daha kısadır.
5. Her iki türü de kimin yazdığı, ortaya çıkardığı belli değil. Bu bakımdan onlar anonim eserler olarak değerlendirilir.

E) Menkıbe. İslam dininin etkisiyle ortaya çıkan diğer bir kutsal anlatım türü de menkıbedir. Menkıbe kelimesi Arapça “nekabe” isabet etmek, bir şeyden veya bir kişiden bahsetmek anlamında kullanılır. Menkıbe kelimesi Türkçede bazen “destan” sözcüğünün karşılığı olarak da kullanılmıştır.¹⁹ Sözlükteki anlamı ise, “Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü

¹⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 48.

davranışlarıyla ilgili hikâye. Olağanüstü olaylarla ilgili anlatı”.²⁰ Bu bakımdan menkıbe mite göre efsaneye daha yakındır. Fakat menkıbenin konusu veliler, kâmil kişiler olduğundan dolayı kapsamı biraz daraltılmıştır. Kazaklar arasında Hoca Ahmet Yesevi ile ilgili menkıbeler çoktur, fakat bunlar çoğunlukla efsane çerçevesinde araştırılmaktadır. Menkıbe kelimesi söz konusu olurken kerâmet kavramına da başvurulmalıdır. Tasavvufta, Allah’ın veli, kâmil kullarına nâsip etmiş muhteşem olaylara kerâmet denilir. Kerâmet menkıbelerin merkezini teşkil eden önemli unsurdur. Bütün menkıbelerde peygamberlerin, velilerin kerâmetlerinden bahsedilmekte, onların yaşam tarzlarından birer parça anlatılarak insanlara ders vermek amaçlanmaktadır.

E. Mit Menkıbe İlişkisi

A. Benzerlikler

1. İkisi de genel olarak dini-manevi öğeleri bünyesinde barındırır.
2. Hem mitin hem de menkıbenin karakterleri olağanüstü eylemler yapmaktadır.
3. Hem mitte hem de kıssalarda çoğunlukla dini nitelikli hadiseyi anlatmaya ağırlık verilir.

B. Farklılıklar

1. Menkıbeler çoğunlukla peygamberler, evliyalar hakkında bilgi vermektedir. Mitlerde dünyadaki her şey hakkında malumat almak mümkündür.
2. Menkıbelerde genelde kutsal kişilerin (peygamber, veli) yaptıkları keramet ve onun anlatımı ön plana konulur. Bu husus mitlere ait değildir.
3. Menkıbeler, belli bir yöreye ait olup sadece o yöreye has özellikler taşıırken mitler evrensel nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır.

F) Kıssa. Kıssalar Kur’an’da anlatılan peygamberler ve geçmiş toplumlara ilişkin olayların çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış olarak anlatılmasıdır. Kıssalar tarihi gerçeklik niteliği taşımaktadır. Kıssalar Kazak halkının milli düşünce tarzına

²⁰ Türk Dil Kurumu, “Menkıbe”, Büyük Türkçe Sözlük, “ts.”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts, (26.10.2016)

oldukça etki etmiştir. Örneğin, bazı mitler ve destanlarda peygamberlerin isimleri ve kavimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Araştırmacılar İslam dininin Kazak kültürüne ve yaşam tarzına etkisi kıssalar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olduğunu öne sürmektedir.²¹ Kıssalar eski Kazak mitlerinde belli bir ölçüde kalıcı iz bırakmıştır. Bu bilgiler tezin sonraki bölümlerinde geniş bir şekilde açıklanacaktır.

F. Mit Kıssa İlişkisi

A. Benzerlikler

1. Hem mitte hem de kıssada çoğunlukla din ve inançlara büyük önem verilir.
2. İkisinin de kahramanlarını kutsal varlıklar, özellikle de tanrılar oluşturmaktadır.
3. Hem mitte hem de kıssalarda kutsal bir hadiseyi anlatmaya ağırlık verilir.
4. Kıssaların temel amacı insanlara ahlak, maneviyat, inanç konusunda eğitim, ibret vermektir. Bazı mitlerin de manevi eğitim unsurları taşıdığını anlamak mümkündür.

B. Farklılıklar

1. Kıssalar, Kutsal kitaplardan kaynaklanmaktadır. Mitlerin meydana gelmesine insanların düşünce sistemi neden olmuştur. Fakat bazı mitlerin ortaya çıkmasına peygamberlerle ilgili söylentiler, öyküler de etki etmektedir.
2. Kıssalarda Tanrı ve peygamberlerden sık sık bahsedilir. Bu bakımdan kıssalar antropolojik niteliğe sahiptir. Mitlerde ise bazen bitkilerin, hayvanların da yaratılışı söz konusu olabilmektedir.

George Gomme'a göre mitler, sürekli değişimlere uğrayarak önce hikâyelere, ondan sonra da masallara dönüşmüştür.²² William Bascom, mit, efsane ve halk hikâyesi türleri arasındaki farkları belirtmiş ve tablo şeklinde sunmuştur. (Tablo-1). Biz kıssa, menkıbe ve hikâye türlerini karşılaştırarak diğer bir tablo (Tablo-2) oluşturduk.

²¹ Akedil Toyşanulı, *Türk-Moğol Mifologiyası [Türk-Moğol Mitolojisi]*, Baspalar Uyi, Almatı 2009, s. 15.

²² George Gomme, *Folklore as an Historical Science*, Methuen & Co, London, 1908, s.129.

Tablo 1.

Tür	İnanma	Zaman	Mekân	Başkahraman
Mit	Gerçek	Uzak geçmiş	Başka ve farklı bir dünya	Tabiatüstü varlık
Efsane	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	İnsan
Masal	Hayal ürünü	Belirsiz	Hayali bir yer	Günümüzdeki her şey

Tablo 2.

Tür	İnanma	Zaman	Mekân	Başkahraman
Mit	Gerçek	Uzak geçmiş	Başka ve farklı bir dünya	Tabiatüstü varlık
Efsane	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	İnsan
Masal	Hayal ürünü	Belirsiz	Hayali bir yer	Günümüzdeki her şey
Menkıbe	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	İnsan
Kıssa	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	İnsan (Peygamber)
Hikâye	Gerçek veya hayal ürünü	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	İnsan

2. Mit Teorileri

Her ne kadar mitoloji araştırması ile edebiyat bilimleri folklor, etnografi ve antropoloji, mitle ilgili diğer bilim dalları, felsefe ve din bilimleri uğraşıyorsa da, onun temel niteliğiyle ilgili tartışmalar hâlâ mevcuttur. Mitleri anlamak için mit teorileri büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan özellikle eski / arkaik mitlerin nitelikleri dikkate değerdir. Fakat mitlerin herkesçe kabul edilen ortak teorisinin geliştirilmediğini de

belirtmeliyiz. Çünkü mitler ve olağanüstü masallar, tek görüşle sınırlandırılmayacak kadar zengindir. Hal böyleyken araştırmacılar bazı şartlar altında mitlerle ilgili birçok kuramı ortaya koymaktadır. Mitler, tarih boyunca çeşitli biçimde anlatılmaktadır. Mitleri sınıflandırmak, tanıtmak antik felsefe döneminde Platon, Aristo tarafından başlatılmıştır.

Mitler kuramıyla ilgili ilk açıklamalar antik felsefe dönemine kadar uzanmaktadır. Platon (M. Ö. 427 – M. Ö. 347), Yunanlıların halk mitolojisine mitlerin felsefî-sembolik açıklamasını dâhil etmiştir. Aristo (M. Ö. 384 – M. Ö. 322), mitleri “olay örgüsü” olarak göstermiştir. Yunanlı yazarlar mitleri alegori olarak anlatmışlar. M.Ö. V. yüzyılda yaşayan Empedokles’a (M. Ö. 490 - 430) göre, Zeus “ateşin”, eşi Hera “havanın”, Hadesis “yeryüzünün”, Nestis “rutubetin” alegorisidir.²³ Herodot (M. Ö. 484 - 425), tanrıları tarihi şahsiyetler, mitleri ise tarihi olayların yansıması olarak anlatmaya çalışmıştır. Bu yoruma bir sonraki dönemde Hristiyan düşünürleri sık sık müracaat etmişlerdi.

Rönesans döneminde antik mitlere tekrar ilgi duyulmaya başlandı. Bu sırada mitleri “ahlakî sanatsal kuram” itibariyle tanıtmak popüler hale geldi. Hümanizm döneminde antik mitleri ahlakî alegoriler veya insan duygularının gizli tasviri olarak yorumlamak oldukça yaygınlaştı. F. Bacon (1561-1626), *Novum Organum* adlı kitabında antik mitleri felsefî gerçeklerin alegorisi olarak nitelendirmektedir.²⁴ Ondan sonra da çoğu bilim adamları mitleri alegori bağlamında değerlendirmişti. Manevi hayatın diğer alanlarındaki gibi mitoloji araştırmasında da romantizm akımı, yeni sayfaların açılmasına neden oldu. Mitleri romantik bakımdan değerlendirmek sonucunda onlar hakikat ve halkın yaratılışı ile ilgili bilgiler olarak yorumlandı.²⁵ Hâlbuki ondan sonraki dönemlerde mitler, “yalan”, “uydurma” öyküler olarak anlatıldı. Ancak XIX. yüzyılın başı, XX. yüzyıl sonundan itibaren bilim adamları mitleri ve masalları tekrar gözden geçirerek yeni teoriler bağlamında araştırmaktadır.

²³ O. A. Raykova, “Drevnegrecheskiy Mif Klassicheskoy Epokhi” [Klasik Devrdeki Eski Yunan Mitleri], TGPU, Tomsk 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 118.

²⁴ Francis Bacon, *Noviy Organun [Novum Organum]*, (Çev. S. Krasilshchikova), Ogiz, Leningrad 1935, s. 283.

²⁵ Tınısbek Konıratbay, *Epos cane Etnos [Destan ve Ulus]*, Gılım Basımevi, Almatı 2000, s. 47.

Özellikle XX. yüzyıldan beri mitler ve masallara dünya bilim adamları tarafından yoğun ilgi gösterilmeye başladı. Çoğu araştırmacı mitlerin eski dönemle ilgili gerçekleri simgesel biçimde barındıran bilgi kaynakları olduğunu öne sürdü. Batı ülkelerinde, Almanya’da, İngiltere’de, Fransa’da, Rusya’da çeşitli mit ekolleri meydana geldi.²⁶ Bu ekollerin belli başlı temsilcileri tarafından ortaya atılan kuramlar mitin doğasını bilimsel bakış açısından araştırmayı hedeflemiştir.

Ünlü mitoloji araştırmacıları Theodor Benfey (1809-1881), James Frazer (1854-1941), Lucien Levy-Bruhl (1857-1939), Carl Gustav Jung (1875-1961), Bronislaw Malinowski (1884-1942), Vladimir Propp (1895-1970), Mircea Eliade (1907-1986), C. Levi-Strauss (1908-2009), Eleazar Meletinski (1918-2005), vs. mit ve olağanüstü masalların birçok teorilerini öne sürmektedir.

İngiliz bilim adamı J. Frazer, mitlerin “Ritüel teorisini” oluşturmuştur. İngiliz araştırmacı *Altın Dal. Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma* adlı kitabında mitoloji, ilkel toplumda büyü, totemizm, animizm, tabu, dini adet ve inanç, folklor kavramlarının üzerinde durmaktadır.²⁷ L. Levy-Bruhl, “Mitin Etnografik Teorisini” ileri sürmüştür.²⁸

Carl Gustav Jung, “Mitlerde Arketip” teorisini savunmaktadır. Jung, bu kurama göre, arkaik mitlerde “Gölge”, “Anima” ve “Animus”, “Yaşlı Bilge” ve “Büyük Ana”, “Kendilik” arketiplerini değerlendirip ortaya koymaktadır.²⁹ Arketip, ilk örnek, kalıp, numune anlamında kullanılmaktadır.

Araştırmacı B. Malinowski, “Mitin fonksiyonel teorisini” geliştirmiştir. O, genellikle mitlerin toplumsal işlevlerinin, sosyal ve psikolojik fonksiyonlarının üzerinde durmaktadır.³⁰ Miti hukukî kuralların derlemesi olarak değerlendirdi. Kültürel gelenek ve görenekleri pekiştirmek, değer sistemleri teşkil etmek mitin en önemli vazifesi tezini savunmaktadır.

²⁶ Mikhail Şahnoviç, *Pervobytnaya Mifologiya i Filosofiya [İlkel Toplum Mitolojisi ve Felsefesi]*, Nauka Yayınevi, Leningrad 1971, s. 165.

²⁷ Sir James George Frazer, *Altın Dal. Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma* (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 22.

²⁸ Lucien Levy-Bruhl, *Pervobytnaya Mifologiya [İlkel Toplum Mitolojisi]*, Nauka Yayınevi, Moskova 2010, s. 45.

²⁹ Carl Gustav Jung, *Din ve Psikoloji* (Çev. C. Şişman), İnsan Yay, İstanbul 1993, s. 58.

³⁰ Malinowski, s. 78.

V. Propp ve C. Levi-Strauss, yapısalcılık teorisinin ilk kurucuları sayılır. Propp, bu teoriyi kendi mit ve masal karakteriyle ilgili çalışmalarına da uygulamıştır. Araştırmacı genellikle olağanüstü masallar üzerinde motif araştırması yapmıştır.³¹ “C. Levi-Strauss’a göre mitler tarihi bir nitelik arz etmektedir.”³²

Dinler tarihçisi Mircea Eliade, mitleri “Cennet Özlemi”, “Kutsal Mekân”, “Merkez”, “Kutsal Ağaç”, “Ritüeller”, “Kabul Töreni” (“İnisiyasyon”) ³³ teorilerine göre değerlendirmektedir. Onun çeşitli eserlerinde yer alan bu teoriler R. Adıbelli’nin *Mircea Eliade ve Din* başlıklı kitabında detaylı bir şekilde incelenmiştir.³⁴

Eleazar Meletinski, “Mitoloji ve Ritüel” teorisinin önemini vurgulayarak onu mitlere yeni bir yaklaşım olarak göz önüne sermektedir. Rus araştırmacısı Aleksey Losev, “*Mitlerin Diyalektiği*” kuramını ileri sürmektedir. Losev, mitlerin ayrılmaz dört unsurunu göz önüne sermektedir: 1) Şahıs; 2) Tarih; 3) Keramet; 4) Söz.³⁵

Rus bilim adamı Anna Ben “Mitlerin sembolik teorisine” yeni yaklaşımlar oluşturmaktadır.³⁶

Alman T. Benfey’in eserlerinde genellikle olağanüstü masallardaki “migrationizm” (“göçebelik”) teorisinden bahsedilir. Aynı zamanda bu teori, “İndianizm” ya da “göçebe motifler kuramı” olarak adlandırıldı. Adı geçen teoriden yola çıkarak Asya ve Avrupa, Amerika ve Afrika ülkelerinin arasında mitsel motif ve olay örgüsü, değiş tokuş yönleri ile ilgili birçok incelemeler yürütüldü.³⁷

Bu teori, Kazak mitleri ve masallarına da uygulanabilir. Çünkü Kazak halkı mit ve masallarında yeterli düzeyde komşu ülkelerden girmiş motifler ve olay örgüsü bulunmaktadır. Bu alanda yapılan ilk çalışma Kazak bilim adamı Çokan Velihanov’a aittir. Çokan Velihanov, Kazak ve diğer Türk halklarının karşılaştırmalı mitoloji bilimini araştırmaya çok katkı sağlamıştır. Yazarın “*Kazaklardaki Şamanizm*

³¹ Vladimir Propp, *Masalın Biçimbilimi* (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 364.

³² Levi-Strauss, s. 121

³³ Bu kelimenin İngilizce karşılığı “Initiation”dur

³⁴ Adıbelli, s. 212-289.

³⁵ Aleksey Losev, *Dialektika Mifa [Mit Dialektiği]*, Mysl Yayını, Moskova 2001, s. 35.

³⁶ Anna Ben, s. 269.

³⁷ Theodor Benfey, *Pançatantra* (Çev. A. Sırkina), Akademya Nauk, Moskova 1958, s. 9

Kalıntıları” başlıklı makalesinde Kazak halkının kozmogoni ve günlük yaşamla ilgili birçok mit yapılarının diğer halkların mitlerine benzer nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.³⁸ Çokan Velihanov, Kazak halkının mitlerinde Şamanizm anlayışı ve Tek Tanrıçılığın etkisinin mevcudiyetini koruduğu düşüncesi üzerinde durmaktadır. Onun bu görüşü arkadaşı ve Rus halkbilimcisi G. Potanin’in eserlerine ışık tutmaktadır. Daha sonra G. Potanin, Kazak halkının mitlerinin birçoğunu “migrationizm” (“Hindolojik”³⁹) kuramı bağlamında irdelemiştir.⁴⁰

A. Toyşanulı’nın “Kazak ile Moğol Mitlerinin Tipolojisi” adlı doktora tezinde Kazaklardan Moğollara, ya da Moğollardan Kazaklara nakledilmiş mitsel motifleri ve olay örgüsü söz konusu teori bağlamında mukayese edilmektedir.⁴¹

Araştırmacı Bakıt Abcet’in de araştırmaları aynı konuya ışık tutmaktadır. B. Abcet, “Türk ve İran Halkları Masallarında Mitolojik Karakterler” adlı kitabında Turan ve İran ülkesi arasındaki mitsel ilişkilere, motiflerin benzerliğine dikkat çekmiştir.⁴²

3. Mit Yaklaşımları

Araştırmacılar mitlerle ilgili araştırmalarında: kitap ve tezlerinde, makale ve bilimsel çalışmalarda kutsal öykülerin bu özelliklerine dikkat çekmektedir. Mitler, antropolojik; etnografik; filolojik yaklaşımlarla ele alınmıştır.⁴³

A. Antropolojik yaklaşım

Antropolojik yaklaşım İngiltere’de ortaya çıkmış ve mukayeseli etnografyanın attığı ilk bilimsel adımının sonucu sayılmıştır. Bu yaklaşım temelinde genel olarak eski kabileler

³⁸ ÇokanVelihanov, *Köp Tomdık Şığarmalar Cınağı, Cilt 2 [Çok Ciltli Eserler Külliyyatı, Cilt 2]*, Tolağay Grup, Almatı 2010, s. 53.

³⁹ Bu kuram Alman bilim adamı Theodor Benfey tarafından ortaya atılmıştır. Benfey, Hint kökenli masallar ile Batılı masallar arasındaki motif benzerlikleri üzerinde durmuştur. Bu benzerliğin nedenini milletler arasındaki kültürel ve tarihi ilişkiler oluşturmaktadır. Sonra “Hindolojik” kuramı dünya masallarının birbiriyle olan ilişkisini açıklamak için kullanılmaya başlamıştır.

⁴⁰ N. S. Smirnova, *Kazahski Folklor v Sobrani G.N. Potanina [G.N. Potanin’in derlediği Kazak Folkloru]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1972, s. 73-79.

⁴¹ Akedil Toyşanulı, “Kazak ve Moğol Mitleri Tipolojisi” [Etiyolojik, Kozmogoni Mitleri Üzerine], Almatı 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 148.

⁴² Bakıt Abcet, *Türkü cane İran Halıktarı Ertegilerindegi Mifologyalık Keyipkerler [Türk ve İran Halkları Masallarında Mitolojik Şahıslar]*, Turan Yayınevi, Türkistan 2007, s. 258.

⁴³ Mihail Platonov, *Mifi I Kulturnoye Bogatstvo Naroda [Mit ve Halkın Kültürel Varlıkları]*, Nauka Yayınevi, Moskova 2005, s. 13.

araştırılmış ve onlar çağdaş toplumla kıyaslanmıştır. Mitleri araştırmada antropolojik yaklaşımı geliştiren bilim adamları mitleri toplumsal bilincin tarihi biçimi olarak değerlendirmeyi ön planda tutmaktadır. Onlar mitlerin insanla ilişkisini, toplumsal sistemdeki yerini vurgulamaktadır. Yani onların bilimsel kuramlarına göre mitsel bilinç sisteminden insanlar zaman geçtikçe uzaklaşmaktadır.

Tylor'un kuramına göre mitoloji, ilk insanların bilincinde vuku bulan ölüm, hastalık, rüyaya ilişkin sorulara cevap bulmak amacıyla meydana gelen eski bir bilim dalıdır.⁴⁴ Böylece medeniyet geliştikçe mitoloji, artık bir kalıntı olarak görülmeye başlamıştır. Fakat mitoloji alanını tamamen bilimsel açıdan incelemeye çaba gösteren böyle bir yaklaşım, gerçekten de mitleri indirgemıştır. Karl Marx, insanlar ne zaman tabiata egemen olurlarsa, o zaman mit kaybolup gider görüşünü savunmuştur.⁴⁵ İngiliz antropolojik ekolünden çıkmış olan J. Frazer, mitleri dünyayı, çevreyi anlatma girişimi olarak değil, ritüel, tören unsurları taşıyan bir miras olarak görmüştür. Alman kültür bilimcisi E. Cassirer, mitin insan hayatındaki önemini vurgulamıştır. Ona göre mit, sadece insanların dünya ile ilgili meraklarını tatmin edici bir araç değil, aynı zamanda onların manevi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar mühim bir güçtür.⁴⁶

B. Etnografik yaklaşım

Antropolojik yaklaşım mitlerin insanla ilişkisini, toplumsal önemini incelemiştir. Etnografik yaklaşımı savunanlar ise mitlerin ilkel toplumsal kuruluş dönemindeki önemine, rolüne, yerine dikkat çekmekte, aynı zamanda mitleri geleneksel toplumda oluşan örf ve âdetlerle ilişkilendirerek incelemektedir. Bu yaklaşımın temsilcileri araştırma malzemesi olarak eski kabilelerin gelenek ve göreneklerini, örf ve âdetlerini, günlük hayatta geniş bir şekilde kullanılan araçlarını incelemeye tabi tutmuşlardır. Herbert Spencer (1820-1903),⁴⁷ Edward Tylor (1832-1917),⁴⁸ James Frazer (1854-1941),⁴⁹ Lucien Levy-Bruhl (1857-1939)⁵⁰ bu ekolün belli başlı temsilcileridir.

⁴⁴ Edward Tylor, *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane* (Çev. Sedat Veyis Örnek), Gerçek Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988, s. 15.

⁴⁵ Aleks Kallinikos, "Marx, Hit i Mif" [Marx, Hit ve Mit], *Doğu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 27, Ekim 2005, s. 47.

⁴⁶ Ernst Cassirer, *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine* (Çev. Milay Köktürk), Hece Yayınları, Ankara 2005, s.13.

⁴⁷ Herbert Spencer, *Opyty Nauchnyye, Politicheskiye i Filosofskiy, Cilt 1 [Bilimsel, Siyasi ve Felsefi Tecrübeler, Cilt 1]*, (Çev. Y.A. Rubakina), Prospekt, Moskova 2007, s. 47.

Edward Tylor, mitleri çocuğun manevi hayatının ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmektedir. Tylor, mitolojinin ilk kaynağını ilkel toplumdaki animizmin, yani insanın gizli tabiat olaylarını gözlemlemesinin sonucu diye göstermektedir. İnsanların “Öldükten sonra da ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürmeleri inancı atalar ve ölümlere tapınmayı (manizm) doğurmuş; bu inançtan cin, peri, dev inancına geçilmiş; birtakım iyi ya da kötü, başka bir söyleyişle yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları ve nesneleri tuttuklarına inanılarak fetişizme varılmıştır. Doğal öğelerin (su, deniz, ay, güneş, yıldız, orman vb.) yukardaki basamakları aşarak önem kazanmaları politeizm’i (Çok Tanrıcılık) doğurmuş, bu dönemden de giderek animizmin son durağı olan monoteizm’e (Tek Tanrıcılık) varılmıştır.”⁵¹

J. Frazer, mitleri kabilelerin/toplumların ritüel ve törenlerini tahlil etmek aracılığıyla anlatmaya çalışmıştır. Bu düşünceler sonra onun *Altın Dal. Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma* kitabına da yansımıştır.

C. Filolojik yaklaşım

Filolojik yaklaşıma göre mitler anlatıcılık bakımından sözlü gelenek temelinde ele alınmış, edebi eserlerin ilk kaynağı, ebedî motiflerin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Max Müller (1823-1900), Olga Freudenberg (1890-1955),⁵² Vladimir Propp (1895-1970),⁵³ Eleazar Meletinski (1918-2005),⁵⁴ bu yaklaşımın belli başlı temsilcilerindendir. Araştırmacılar, mitleri esas alarak eski dönemde meydana gelen halk bilimsel eserlerin dili ve betimleyici yöntemlerini, folklor geleneklerini ve onların sanatsal özelliklerini araştırdılar. Edebi eserlerdeki mitsel motifleri araştırmak, sanatsal araç olarak kullanılan semboller ve tipleri tasvir etmek filolojik çalışmalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁵⁵

⁴⁸ Edward Tylor, *Mif i Obriyat v Pervobitnoy Kulture* [Mit ve İlkel Toplum Kültüründe Ritüeller], (Çev. D.A.Koropchevsky), Rusiç, Smolensk 2000, s. 624.

⁴⁹ Frazer, s. 18.

⁵⁰ Levy-Bruhl, s. 78.

⁵¹ Tylor, s. 24.

⁵² Olga Freudenberg, *Mif i Literatura Drevnosti* [Mit ve Eskiçağ Edebiyatı], Nauka Yayınevi, Doğu Edebiyatı Temel Basınevi, Moskova 1978, s. 605.

⁵³ Vladimir Propp, *Istoricheskiye Kornii Volshebnoy Skazki* [Olağanüstü Masalların Tarihi Kökleri], LGU, Leningrad 1986, s. 364.

⁵⁴ Eliazar Meletinski, *Mifologiya, Novaya Filosofskaya Entsiklopediya* [Yeni Felsefe Ansiklopedisi] Mysl Yayını, Moskova 2010, s. 458.

⁵⁵ Raykova, s. 129.

Max Müller, mitleri tarihi belli bir aşamasında tanrılar ve kutsal varlıklarla ilgili hikâyeler olarak tanımlamıştır. Ona göre mit bir “dil hastalığıdır”. Araştırmacı mitin oluşumunu Güneş’in hareketlerine bağlayarak açıklamıştır. Müller 1856’de *Comparative Mythology* adlı eserinde geçmiş dönemlere ait mitlerin nasıl ortaya çıktığı konusunu ele alır ve bu mitlerle ne kastedilmiş olabileceği üzerinde durur. Dilin oluşumunu üç devreye ayıran Müller, mitlerin ortaya çıkışını “mitofik dönem” dediği üçüncü döneme yerleştirir. Ona göre, gerçekten saçma ve ahlaka aykırı gibi görünen mitlerin belli bir anlamı vardır.

O, eserde Aryan ırkında müşterek olduğunu düşündüğü bazı mitleri filolojik ve etimolojik olarak ele alıp asıl anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışır. Özellikle Yunan ve diğer Avrupa halklarında müşterek olan mitlerde geçen isimleri, Sanskritçedeki aynı kökten gelen kelimelere kadar izler. Böylece kelimenin mitsel dildeki anlamına ulaşan Müller, miti tekrar ele alarak asıl kastedilen anlamı ortaya koymaya çalışır.⁵⁶

4. Mit Tipolojisi

Kazak mitleri dünyanın yaratılışı, çeşitli olayların ve nesnelerinin meydana gelmesini, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışını, insanın başlangıçta nasıl ortaya çıktığını ve hayvanlar ve kuşların vuku bulmasını, onların mizacı ve diğer özelliklerini açıklayan eserlerdir. Kazak mitleri eski (arkaik) klasik mitlere mensuptur. Arkaik mitler çok eski zamanlara ait, insanlığın ilk döneminde ortaya çıktığı tahmin edilen mitlerdir.⁵⁷ Arkaik mitler arkaik topluluklar tarafından tarih boyunca oluşturulmuştur. Bir tür mitler aynı zamanda eski klasik mitler olarak da adlandırılmaktadır. Mitlerin poetik türlerini inceleyen bilim adamı E.M. Meletinski, eski klasik mitlerin belli başlı özelliklerini şöyle sıralamaktadır:

*“Herhangi bir nesnenin mahiyetini onun ortaya çıkış nedeniyle ilişkilendirmek, yani bir şeyin yaratılışını anlatmak onun nasıl vuku bulduğunu ifade etmektir, çevredeki nesneleri tasvir etmek, dünyanın ilk yaratılışından söz etmektir.”*⁵⁸

⁵⁶ Friedrich Max Müller, “Comparative Mythology”, Chips From A German Workshop, II (Essays on Mythology Traditions and Custom), London 1856, s. 11.

⁵⁷ İgor Diyakonov, *Arhaiçeskiye Mifi Vostoka i Zapada [Doğu ve Batı’nın Arkaik Mitleri]*, Nauka, Moskova 1990, s. 17.

⁵⁸ Eleazar Meletinski, *Poetika Mifa [Mitin Sanatsal Boyutu]*, Bilim Yayınevi, Moskova 1976, s. 459.

Arkaik mitlere has olan birçok özellik vardır. Bunlar: mitsel zaman, mitsel bilinç ve mitolojik düşüncedir. Mitsel zaman genellikle uzak geçmişi temsil etmektedir. Fakat bu zamanın hangi döneme ait olduğu belli değildir. Mitsel zaman da kutsal niteliğe bürünmüştür. Çünkü mitsel zamanda olağanüstü hadiseler, tabiatüstü olaylar gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin, dünyanın yaratılışı, bitki ve hayvanların ortaya çıkışı mitsel zamana denk gelmektedir. Dolayısıyla arkaik mitlerin içeriği çoğunlukla dünyanın (kozmos) yaratılışı, ilk insanın ortaya çıkışı ve onun vasıfları motiflerinden oluşmaktadır. Mitsel bilinç dünyanın, evrenin yaratılışını miti biçimde algılamaya eğilimli ilk insanın bilinç biçimidir. Hayvanların, bitkilerin, yeryüzü ve gökyüzünün nasıl ortaya çıktığı hakkında sorulara cevap bulmak mitsel bilincin önemli özelliklerinden birisidir. Mitolojik düşünce dünyanın yaratılışını anlama, düşünme yeteneğidir. Yani mitolojik düşünce köken sorularına, evrenin, insanın, canlılığın kökenleri, temelleri sorusuna cevap vermeyi amaçlar.

Görüldüğü gibi mitler tek bir bilim dalının yaklaşımı ile anlaşılacak olgular değildir. Bu konuda Donna Rosenberg şunları söylemektedir:

*“Mitolojinin büyüleyici tarafı, kısmen onu aynı anda pek çok bakış açısından görebilmekten kaynaklanır. Her disiplin değerli katkılarda bulunarak bütüne karşı duyduğumuz hayranlığı artırır.”*⁵⁹

Mitler, tür, içerik ve biçim bakımından birçok kategoriye ayrılmaktadır. Kozmogonik mitler, antropolojik mitler, etiyolojik mitler, Tanrı ve çeşitli kahramanlarla ilgili mitler, doğuş ve diriliş mitleri, kültürel mitler, şehirlerin ortaya çıkışına ilişkin mitler. Kazak mitolojisi alanında özellikle kozmogonik mitler ve etiyolojik mitlere çok rastlanmaktadır.⁶⁰

A) Kozmogonik Mitler

Kozmogoni (*Cosmogony*), dünya ve evrenin nasıl ortaya çıktığını anlatan görüş ve teorilerdir. Kozmogoni mitleri bütün âlemin yaratılışını konu alan, yeryüzünün ve gökyüzü cisimlerinin meydana geldiğinden bahseden mitlerdir. Bütün kültürde

⁵⁹ Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 26.

⁶⁰ Rahmankul Berdibayev, *Türk-Mongol Halıktarı Eposundaki Keybir Ortak Celiler, Kazak Folklorunun Tipologiyası [Türk-Moğol Halkları Destanındaki Bazı Ortak Motifler, Kazak Halkbilimi Tipolojisi]*, Gılım Basımevi, Almatı 1981, s. 19.

kozmogoni mitlerine rastlamak mümkündür. Dünyada yeryüzü ve gökyüzünün, gökyüzü cisimlerinin yaratılışıyla ilgili mitler yaygındır. Evren, yani dünya gökyüzü, yeryüzü ve yer altı dünyasının birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bütün bu unsurları bir araya getiren, merkez konumdaki dağ, ağaç, sarmaşık, merdiven, temel direk birer merkez simgesi olurlar. Bunların haricinde bir ülke, şehir, tapınak da bir evren imgesini ve dünyanın merkezini temsil etmiştir.⁶¹

Bahaeddin Ögel bütün Türk kozmogonileri arasında birleşik ve benzer görüşlerin var olduğuna dikkat çekmektedir.⁶² Ona göre bu tür mitler yaratılış mitleri olarak da adlandırılabilir. Araştırmacı kozmogoni anlayışının milletlerin bilinç seviyesini gösteren önemli bir düşünce tarzı olduğunu öne sürmüştür.⁶³ Ayrıca onun çalışmalarında Türk mitolojisinin önemli bir kaynağı Türk yaratılış destanları olarak geçmektedir. Örneğin Oğuz destanı Türk kozmogonisini temsil etmektedir. Bahaeddin Ögel'in ele aldığı Altay yaratılış destanlarına Mani dininin, Budizm, Lamaizm ya da Hristiyan dininin etkileri olduğu kadar Kazak mitlerine de eski Tanrı inancı önemli bir ölçüde damga vurmuştur.

Fakat Kazak mitlerini eski Türk mitlerinden ayrıldığı ya da uzaklaştığı noktaları da mevcuttur. Mesela Türk mitlerinde ismi geçen Tanrı Ülgen'e Kazak mitlerinde rastlanmamaktadır. Aynı zamanda kötülük simgesi olarak tanınan Erlik tipi de Kazak mitlerinden büsbütün silinmiştir. Bu hususlarla ilgili olarak eski mitlerin İslam dininin süzgeçinden geçtiğini, dolayısıyla Tanrı inancını yansıtan bazı bilgilerin ve tiplerin İslam dininin koyduğu kurallara uygun bir şekilde değiştiğini anlamak mümkündür. Yukarıda adı geçen Erlik'in yerini İblis, şeytan, cinler gibi kötü karakterler almıştır. Kazak kozmogonik mitleri öteden beri halkla birlikte yaşayarak nesilden nesle ağızdan ağıza nakledilmiştir. Bu tür mitlerde bütün dünyanın, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı, insanoğlunun ortaya çıkışı, çeşitli tabiat olayları, hayvan ve kuşların meydana gelişi, kökeni, davranış ve tutumları, özellikleri olağanüstü nitelikte mitsel anlayışlar ve kavramlar bağlamında söz konusu olmaktadır. Kozmogonik mitler, mitik anlamlandırma ve açıklama süreçlerinde ortaya çıkan ve evrenin ve onun yanı sıra insan tarafından fark edilip açıklanma gereksinimi duyulan her şeyin başlangıcını, ilk biçimini, oluşumunu ve nedenini açıklayan mitlerdir. Mircea Eliade "*Bir şeyin kökenini*

⁶¹ Mircea Eliade, *Ebedî Dönüş Mitosu* (Çev. Ümit Altuğ), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

⁶² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 1995, s. 431.

⁶³ Ögel, s. 431

anlatan her mitsel öykü kozmogoniyi önceden varsayar ve sürdürür. Kökenle ilgili mitler yapı açısından kozmogoni mitlerine benzer. Dünyanın yaratılışı en iyi yaratılış olduğu için kozmogoni, her türlü “yaratılışa” örnek gösterilebilecek bir model oluşturur”⁶⁴ demektedir. M. Eliade, kozmogonik mitleri özelliklerine göre dört kategoriye ayırmıştır. 1) Ex nihilo yaratılışı, yani yoktan varlığın meydana gelişini nakleden mitler, 2) suya dalış motifine yer veren mitler, 3) başlangıçtaki bir birliğin bölünmesi sonucunda gerçekleşen yaratılıştan bahseden mitler, 4) başlangıçtaki bir varlığın bedeninin parçalara ayrılmasıyla gerçekleşen yaratılıştan söz eden mitler.⁶⁵

Düzensiz Kaos’tan düzenli Kozmos’a geçiş motifleri arkaik mitlerde bulunarak mitolojinin temel iç mahiyetini oluşturmuştur. Bunlar özellikle kozmogonik mitlerde tezahür etmektedir. Söz konusu mitlerde evrenin oluşumu, gökyüzü ve yeryüzünün yaratılışıyla ilgili bilgiler düzenli ve sistematik bir şekilde anlatılmaktadır. Mitler, genellikle Kaos’u nitelendirmekle başlar.⁶⁶

Temel kozmogoni mitlerin içerdiği motifler: Kozmos’un (evren) oluşumu (yeryüzü ile gökyüzünün birbirinden ayrılması, üç kozmik bölgenin ortaya çıkışı, Hint mitolojisinde Vishnu’nun attığı üç adım), Kozmos sütunlarının meydana gelmesi (Evrensel Dağ, Hayat Ağacı, Evrensel Ağaç, Güneş’in gökyüzüne yerleştirilmesi) vb. Kazak mitolojisine göre kozmogonik mitler çoğunlukla yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışını, yıldızların, diğer gökyüzü cisimlerinin vuku buluşunu ihtiva etmektedir. Kazak mitlerinde Ay ve onun yüzündeki lekeye ilişkin motifler mevcuttur. Örneğin aşağıdaki mitte Ay yüzündeki lekenin bir yetim kız olduğu anlatılır.

Bir kızı üvey annesi geceleyin su getirmesi için kovayla pınara yollamış. Kız su almaya gelmiş ve burada bir delikanlıyı görmüş. Kız o güzel delikanlıya hemen aşık olmuş. Fakat o görünen gerçek delikanlı değil, Ay’ın suya düşen ışığıymış. Kız Ay’a yalvararak kendisini götürmesini istemiş. Ay da kızın isteğini kabul etmiş ve kovasıyla birlikte göğe götürmüş. Ondan sonra Ay kızla evlenmiş. Geceleri Ay yüzünde görülen leke kova tutan kız imiş. Kızı tam olarak görebilen kişi eşsiz güzellik sahibi olurmuş.⁶⁷

Gökyüzü cisimlerine ilişkin mitlerin belli başlı özellikleri insanların Ay, Güneş ya da yıldızlara dönüşmesidir. Karşılaştırmalı araştırmalar sonucunda en basit hem de en eski mitlerin gökyüzü cisimleri Güneş, Ay, yıldızlar ve gezegenlerle ilgili mitler olduğu

⁶⁴ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 100.

⁶⁵ Adıbelli, s. 145.

⁶⁶ Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası*, s. 16.

⁶⁷ Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası* s. 28.

bilinmektedir. Bu tür mitlerin dünya halkları arasında geniş bir şekilde yayılması ve mitolojideki yeri, onların kutsal niteliğini açığa vurmaktadır. Güneş'in keskin ışıklarını insan cesaretiyle ve Ay'ın zayıf ışıklarını kişinin yumuşak huylarıyla ilintilendirmek onların da bir zamanlar insan şeklinde anlatıldığına dair görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Mesela Kazaklardaki “Ay ve Güneş Hakkında”adlı mite göre Ay ve Güneş çok güzel kızlarmış, birbirinin güzelliğini kıskanarak Güneş Ay'ın yüzünü tırmıklar. Dolayısıyla Ay'ın yüzüne leke düşmüş. Ondan sonra ikisi hiç barışamamışlar.⁶⁸

Diğer bir “Ayın Yüzündeki Leke Hakkındaki” mite göre Ay bir delikanlıymış. Ona bir yetim kız âşık olmuş. Üvey annesi gece vaktinde kızı nehirden su getirmeye yollar. Kız suya gelince acayip güzel bir delikanlıyı görür. Bu suya yansıyan Ay ışığıymış. Kız Ay'a yalvararak kendisini beraberinde götürmesini ister. Ay onun dileğini kabul eder ve onu kendisiyle birlikte götürür. Geceleyin Ay'a uzunca bakılırsa eline kova tutmuş kız şekli görülür. Bu mitlerde başlangıçta gökyüzü cisimlerini antropomorfik şekilde anlamının yaygın olduğu görülmektedir. Gökyüzü cisimleriyle ilgili mitler bu duruma bariz bir örnek olabilir. Gökyüzü cisimlerine dair anlayışlar çeşitli mitleri oluşturmuştur. Bütün bunlardan halkın dünya görüşünü anlamak mümkündür. Yunan mitolojisinde gökyüzü cisimlerine ilişkin mitler burç sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁶⁹

Eski Kazak toplumu gökyüzü altında yaşayan her kişinin kaderinin gökyüzü cisimleri ile ilgili olduğuna inanmıştır. Buna göre gökyüzünde parlayan her yıldız, yeryüzündeki her kişinin kaderini belirleyici varlıktır. Mitsel düşüncede geceleyin çok parlayan yıldız, mutlu hayat geçirmekte olan insanı temsil etmektedir. Bir yıldızın yükselmesi onun sahibinin itibarının artmasına işaret etmektedir. Onun yaptığı her iş bereketli olur. Yıldızın kayması ya da alçalması kötülüğün işareti olarak tanımlanır. Bu durumda kişinin mutluluğu kaybolur ve çeşitli belalarla karşılaşır. Yaptığı işleri de istediği sonuca ulaşamaz. Böyle bir kişi insanlar arasında da itibarını yitirir. Dolayısıyla gökyüzündeki yıldızın aşağıya inmesi halinde “Kötülük olmasın, iyilik olsun” diye

⁶⁸ Babalar Sözü, Cilt 78, Kazak Miftteri [Babalar Sözü, Cilt 78, Kazak Mitleri], Foliant Yayınları, Astana 2011, s. 70.

⁶⁹ Alkey Margulan, Ecelgi Cır-Anızdar [Eski Destan-Efsaneler], Almatı 1985, s. 20.

temennide bulunulur, dua edilir. Kazak inançlarına göre yeryüzündeki bir kişinin gökyüzündeki yıldızı inse, onun hayatı da son bulur (yani vefat eder).⁷⁰

Geceleyin gökyüzünden akan yıldızı görmek korku vericidir. Böyle durumda kişi kötü hislere kapılır, derhal tövbe ederek Tanrı'dan hayatının uzun olmasını ister. Çünkü yukarıda bahsedildiği üzere yıldızın inmesi kötü şeylerin habercisi olabilir. Bu inanç kalıntıları Kazaklar arasında hala mevcuttur. Akan yıldızı gören kişi “Benim yıldızım yukarı! Benim yıldızım yukarı! Tanrım, beni koru” diye mırıldanarak Tanrı'ya sığınır.⁷¹

Yeryüzündeki bütün varlıklar gibi gökyüzündeki yıldızlar da ateş, su, toprak ve rüzgârdan yaratılmıştır. Kazaklara göre deve topraktan, inek sudan, koyun havadan, at ise rüzgârdan yaratılmıştır. Dolayısıyla insanların yıldızları da farklıdır: Birisinin yıldızı ateş, birisinin su, başka birisinin yıldızı rüzgâr, yine birisinin yıldızı topraktır. İnsanların davranış biçimleri de yıldızlara göre farklılık göstermektedir. Ağır, hafif, geniş, dar, çabuk, ağırcağı, sert, yumuşak, güler yüzlü, hırçın, kararlı, oynak vb. davranışlara bakarak insan doğasının dört unsurdan kaynaklandığına inanılır.⁷²

İnsanlar birbirleriyle iletişim kurarken şu özelliğe dikkat etmelidir ki, yıldızı birbirine karşı olanlar, yani ateş yıldızlı kişi ile su yıldızlı kişiler birbirine uymaz. Birbiriyle düşman olan kişiler hakkında “Bunların yıldızı karşı, hiçbir zaman uymaz” derler.

Gökyüzü iyisi Tanrı – Yaratıcı, Türk halkları mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Eski inançlara göre Umay da yeryüzünü simgelemektedir. Mitlere göre, dağ, taş ve nehir, göller bir zamanlar dev insanların (İdil, Yayık, Tolağay vb.) hareketlerinin sonucunda (sekerken, ağlarken, bağırırken, uyurken) ortaya çıkmış. Demek ki, herhangi bir halkın gökyüzü cisimleri, çevre, tabiatla ilgili mitlerine onların hayat tarzı ve yaşam geleneğinin yansıdığını fark edebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, Kazaklar arasında yaşamakta olan mitlerin göçebe hayat tarzından kaynaklandığı şüphesizdir. Bu unsurlar genel olarak mitte anlatılan dünya tasvirine, özellikle de gökyüzü cisimlerinin nitelikleri ve hareketlerine yansımıştır. Yedi Karakşı (Büyükayı), (Akbozat, Gökbozat, Arkan)

⁷⁰ Bakıtkamal Kanarbayeva, *Kazaktın Nanım-Senimderinin Folklorındağı Körinisi [Kazak İnançlarının Folkloru Yansımaları]*, Cazuvşı, Almatı 2004, s. 145.

⁷¹ Çokan Velihanov, *Köp Tomdık Şığarmalar Cınağı, Cilt 1 [Çok Ciltli Eserler Külliyyatı, Cilt 1]*, Tolağay Grup, Almatı 2010, s. 264

⁷² Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası*, s. 89.

yıldızlarına ilişkin mitlerde göçebe halkların dünya görüşü yatmaktadır.⁷³ Yılın her mevsiminde çeşitli özellikler gösteren hayvanlar (Üç Arkar, Kambar, Ülker vb. yıldızlar), sağımlı koyunlar (Kempirkosak (Gökkuşağı), gececi bekçiye yön gösteren doğrultusu (Demirkazık, Çulpan, Eşekkıran, Sümbile, Samanyolu), hava durumunu, mevsimin nasıl geçeceğini, hayvana kolay olup olmadığını tahmin etmek de (Ay'ın doğuşu, Güneş'in batışı, yıldızların renkleri) Kozmogoni mitlerine dâhildir.

Ülker yıldızına ilişkin bir mit şöyledir: *Önce Ülker yıldızının sayısı on ikiymiş. O devirde bahar ve yaz olmazmış. Sadece kış olup yeryüzünde kalın karlar seriliymiş. Soğuk havaya dayanamayan bütün hayvanlar bir araya gelerek Ülker'i yok etmek için birbirlerine danışırlar. Bunun için onlar Ülker'i kovalamaya başlarlar. Önce at, dört yıldız ayağıyla tutar, deve ikisini, inek ise altı yıldız yakalar. Fakat ineğin toynakları geniş olduğundan altı yıldız kurtulur ve gökyüzüne çıkar. İneğin yıldızlardan ayrılmasına üzülen hayvanlar ona "Altı yıldızdan niye ayrıldın?" diye sorar. İnek de: "Benim için sıcak havadan soğuk hava daha iyidir" diye cevap verir. Çünkü inek soğuktan korkmuyormuş.*⁷⁴

Kazak kozmogonik mitleri Avrasya'da yaşayan diğer ülkelerin, mesela Moğol, Çin, Hint, aynı zamanda Kızılderili vb. halkların mitolojik anlayışlarına az çok benzemektedir. Moğol halkının dünya ve insanın yaratılışıyla ilgili mitlerinde geçtiği üzere insanlar ilk önce yaratıldığında ne Güneş, ne de Ay vardı. Yeryüzü karanlık bir mekân halindeydi. Fakat her kişinin kendi ışığı vardı. Sonra Tanrı gökyüzüne Güneş ile Ay'ı yerleştirmiştir. Bu mitin sembolik bakımdan birçok bilgi kazandırdığı nettir. Genellikle ilk Türkler ve ilk Moğollara ait mitlerin sembolik mahiyeti büyüktür.⁷⁵

B) Etiyolojik Mitler (Köken Mitleri)

Mitlerin diğer anlatım türlerine göre belli başlı özelliklerinden biri yukarıda da anlatıldığı üzere dünya, evren ve onu oluşturan unsurların (insan, bitki, hayvan) neden ve nasıl yaratıldığını, hangi sebeple ortaya çıktığını anlatmaktır. Neden ve nasıl sorusuna cevap bulmak genellikle etiyolojik (köken) mahiyetteki mitlerle

⁷³ Hasen Abişev, *Aspan Sırı [Gökyüzü Sırrı]*, Cazuvşı, Almatı 1966, s. 84-86.

⁷⁴ Kanarbayeva, s. 130

⁷⁵ Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası*, s. 101

ilişkilendirilmektedir. İnsan hayatı bu şekilde anlam kazanmış olmaktadır.⁷⁶ Çünkü çevreye, kendisine, tabiata ilişkin bazı sırların çözümünü bulmak, dünyanın yaratılışıyla ilgili sorular sorup da ona cevap bulmak sadece insana ait bir yetenektir.

Kozmogonik mitlerle etiyolojik mitler arasında epeyce farklılık vardır. Kozmogonik mitler dünyanın ilk yaratılışını anlatan mitlerdir. Ancak kozmogonik eylemde tamamlanması gereken işlemler de mevcuttur. Dünya yaraldıktan sonra da onda yaşayacak canlı cansız yaratıkların da ortaya çıkması gerekir. Köken mitlerinde ise kozmogonik mitlerde başlayan hareketler tamamlanır.⁷⁷

Bu yüzden kozmogonik mitler kadar etiyolojik mitlerin de çevrimi diğer mitlere göre epeyce eskidir. Dolayısıyla onların özelliklerini açığa çıkarmak ve belirtmek için birçok araştırmacı çalışmıştır. Örneğin, E. Meletinski, S.Kaskabasov gibi bilim adamları etiyolojik mitle etiyolojik masallar arasındaki farkı göstermeye çalışmışlardır. Etiyolojik mitler insan davranışı, çeşitli hayvanlar ve bitkilerin nasıl ortaya çıktığından bahseden mitlerdir. Dünyadaki her şeyin kökenini, soyunu mitolojik biçimde anlattığından dolayı köken mitleri diye de adlandırılmaktadır.

Orta Asya halklarının, özellikle Kazak, Özbek, Kırgız, Moğol, Saha halklarının mitolojik verileri bu ulusların dünya görüşünün ilk kaynaklarını daha iyi anlama noktasında katkı sağlayacaktır.

Mitler insan çevresindeki eşyaların, bitkilerin, bazı hayvanların ortaya çıkışını ve özelliklerini, hayvanlar ve kuşların davranışlarını, biçimlerini anlatmakla ilgilidir. Eski dönemlerde yaşayan insanlar tabiatla sıkı bir bağ içinde bulunduğundan dolayı “sihir” ve “büyü” yapmaya oldukça becerikli olmuştur. Dolayısıyla mitlerde anlatılan olağanüstü hadiseler genellikle büyüsel (“majik”) bir karakter taşımaktadır.⁷⁸

Kazak mitlerinden mitsel bilinç gelişimindeki çift aşamayı, yani hem Kozmos modeli ile ilk atanın ilişkisini, hem insanla tabiatın kutuplaşmasını, hem de hayvan ve kuşların tavırlarını anlamak mümkündür. Bir şeyin mahiyetini kavramak için onun çıkış

⁷⁶ Adıbelli, s. 144

⁷⁷ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2005, s. 145.

⁷⁸ Saken Seyfullin, *Şığarmalar, Cilt 6 [Eserler, Cilt 6]*, Almatı 1964, s. 69.

tarihinden haberdar olmak lazım, yani burada eşyanın mahiyeti ile kökü özdeşleştirilmiştir. Soyunu, kökünü bilmeden ondan yararlanmamalıdır. İşte, mitlerin çoğunlukla etiyolojik nitelikte olması bundan kaynaklanır.

İnsan ile hayvanı birbirinden ayırmamak, ayrıca insanı çift biçimli düşünmek, o dönemdeki mit tiplerinin yarı adam, yarı hayvan şeklinde betimlenmesine neden oldu, yani hayvan-insan-yapılı (“zooantromorf”) karakter meydana geldi. Bu, özellikle onguncu mitlerde yaygın olup, gitgide mitin diğer türlerine de yansımaya başlamıştır. Genellikle eski onguncu mitlerde bir kabilenin ya da belli bir hayvanlar grubunun totem babası bir hayvan diye izah edilmektedir. Bu tür mitlerdeki karakterlerin değişimi kasıtlı değişim olarak adlandırılır. Yani belli bir amaca göre yapılan değişimdir. Mitlerdeki kasıtlı değişim motifleri sonra masal türünün bir unsuruna dönüşmüş. Oysa onguncu mitlerdeki tiplerin kendi şeklini değiştirmesi gerçek değişim diye algılanmamalıdır. Çünkü burada mitsel bilince göre karakter hem insan şeklinde, hem hayvan şeklinde yer almaktadır.⁷⁹

Örneğin, Rusya’ya bağlı Kola yarımadasında yaşayan Lopar kabilesinin mitlerinde değişim açıkça görülmektedir: “*Bir Mandaş kız isimli dişi geyik varmış. Bir gün o, erkek yavru doğurmuştur. Birkaç zaman geçince yavru geyik Mandaş isimli delikanlıya dönüşmüştür. Arka tarafa dönmüş hemen adam haline gelmiş. Mandaş annesi de arkaya doğru dönmüş, o da insan olmuştur*”.

Başka bir örnek:

“Çok eski zamanda bir büyücü cadı varmış. O, adam şeklinde yaşamaktan çok sıkılmıştır. Bir gün cadı yabanî dişi geyiğe dönüşmüştür. Birkaç gün sonra dişi geyik gebe kalmıştır. Doğum sırası yaklaşıncı ben nasıl geyik doğururum diye korkarak tekrar cadıya dönüşmüştür.”⁸⁰

İki mitin de karakterleri hem insana, hem de hayvana dönüşebilmektedir. Fakat ikinci mit örneğinde değişim farklı gerçekleşir: Yaşlı cadı bilerek dişi geyiğe dönüşür, sonra kendi yaptıklarından korkunca tekrar insan haline gelir.

⁷⁹ Aleksey Losev, *Mifologiya Grekov i Rimlyan [Yunanlılar ve Romalılar Mitolojisi]*, Mysl Yayını, Moskova 1996, s. 51-52.

⁸⁰ Vladimir Charnoluskiy, *Legenda ob Olene-Çeloveke [Geyik İnsan Hakkında Mit]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1965, s. 55.

Mitsel anlatılardan da anlaşılacağı üzere insan kendisinin çeşitli varlıklar şekline dönerek değişebileceğine tamamen inanmıştır. Bu dönemde “insan isterse gökyüzündeki kuğu şekline ya da bozkırdaki kaplan şekline dönebilir” inancı hâkim olmuştur.⁸¹

Gökyüzü (Kozmogoni) ve onguncu mitlerde çoğunlukla insan çok yorulduğundan dolayı taşa dönüşür. Yani çok yorulmuş mitolojik karakter tekrar yerinden kalkmayı başaramadığından taşa ya da kayaya dönüşerek rahat bulur.

Kazak mitlerindeki değişim motifleri çaresizlikten oldu diye anlatılır. Örneğin, Yedi Harami,⁸² Ceke Bahadır,⁸³ Kırk kız⁸⁴ vb. şahıslarla ilgili mitlerde karakterler çaresiz başka şekle dönüşmektedir. Fakat buradaki çaresizlik zorluk anlamında değildir. Karakter kendi isteğince taşa, kayaya ya da hayvana dönüşmez. O, diğer bir insan ya da olay yüzünden başkasına dönüşür. Bu bakımdan Kazak mitleri eski mitlerin genel niteliğine uygun düşmektedir.

5. Kazak Mitlerini Araştıran Araştırmacılar

Kazak mitolojisiyle ilgili araştırmaların tarihi XIX. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. Çarlık Rusya tarafından Kazak bozkırına gönderilen araştırmacılar ve seyyahlar ülkenin coğrafi, fiziksel ve jeolojik niteliklerini yazmakla birlikte göçebe halkın folklorik miraslarını, mitlerini, efsanelerini, masallarını, kıssa ve destanlarını kaydetmekle uğraştı.

Kazak bilim adamı Çokan Velihanov (1835-1865), Kazak halkının mitolojisine, gelenek ve göreneklerine, dini inançlarına ilişkin bilimsel gözlemlerde bulunmuştur. Çokan Velihanov, ilk defa 1862-1863 yıllarında Kazak mitolojisine dikkat çekti. Onun *Tanrı, Kazaklarda Şamanlığın Kalıntıları, Kazak Bozkırındaki Müslümanlık Hakkında, Mahkeme Reformuyla İlgili Yazı* vb. çalışmalarında Kazak ile Kırgız halklarındaki

⁸¹ Charnoluskiy, s. 55.

⁸² Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Cilt 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 624.

⁸³ Ergun, s. 623.

⁸⁴ Ergun, s. 632.

mitler ve efsaneler, inanç ve adetlerden bahsedilmektedir.⁸⁵ Çokan Velihanov'un Rusça makalelerinde göçebe milletlerin gökyüzü, yıldızlar, güneş, ateş, süt, su, hayvan kemikleri ile ilgili inançları detaylı bir şekilde izah edilmektedir. "İki türlü ayakkabı giyme", "Akkavakla Hayvan Sürme", "Serçeye Dokunma", "İbibige Dokunma", "Suyu Kirlletme", "Yeşil Otu Koparma", "Ayran ve Sütü Dökme" vb. inançların ortaya çıkış nedenleri, bunlarla ilgili mitler anlatılmaktadır. Özellikle "Döner Kemik (Dirsek) Kutsallığı" başlığı altında döner kemiğe⁸⁶ ilişkin mit araştırılmaktadır. Velihanov'un birçok eserlerinde Kazak ile Moğol mitolojisi mukayese edilmektedir. Velihanov, Moğol halkının büyük bilim adamı Dorci Banzarov'un *Kara Din veya Moğollardaki Şamanlık* adlı kitabını okuduktan sonra "Kazaklardaki Şamanlığın Kalıntıları" makalesini yazmıştı. Söz konusu araştırma gerçekten de Kazak ve Moğol mitolojisini karşılaştırmanın başlangıcının temelini atmıştır.

Çokan Velihanov'un arkadaşı G.N. Potanin (1835-1920) de bu alanda oldukça önemli çalışmalar yapmıştır. Onun derlemiş olduğu mitler ve tahlil metinleri Kazan ihtilâinden önce yayınlanmış "Dala Velayetinin Gazetesi", "Etnografik Gözlemler" ("Etnografiçeskoe Obozreniye"), "Canlı Varlıklar" ("Civaya Starina") gazete ve dergilerinde, bazı kitaplarda yer almaktadır. G.N. Potanin, Kazak mitleri örneklerini, genellikle Türk halkları sözlü edebiyatı örneklerini derleyerek *Kazak-Kırgız ve Altaylıların Efsaneleri, Öyküleri ve Masalları* (1916) adlı çalışmasını yayımlamıştır.⁸⁷

Rusya hükümetine hizmet eden bilim adamlarından birisi de Wilhelm Radloff'tur⁸⁸ (1837-1918). Radloff, Türk halklarının lehçeleri ve folkloru, tarihi ve etnografisi ile ilgili pek çok değerli eser bıraktı. Onun çalışmaları *Türk Boyları Halk Edebiyatının Örnekleri* adlı 10 ciltli kitap haline getirilerek Rusya'da yayımlanmıştır. Bu kapsamlı kitaplar günümüzde çeşitli ülke araştırmacıları tarafından ele alınarak incelenmektedir.⁸⁹ Bu çalışmanın her cildinde çeşitli Türk halklarının folkloru ayrı ayrı değerlendirilmiştir. 1. Cildinde (1886) Altay, Kuman Tatarları, Şor, Sayan; 2. Cildinde (1868) Şulım, Türk,

⁸⁵ Çokan Velihanov, *Köp Tomdıq Şığarmalar Cınağı, Cilt 4 [Çok Ciltli Eserler Külliyyatı, Cilt 4]*, Tolağay Grup, Almatı 2010, s. 201.

⁸⁶ Dirsek Kemiği (Ulna): Ön kolda döner kemiğin iç yanında bulunan kemik "Dirsek kemiği"dir. Üst ve alt olmak üzere iki ucu ve bu iki uç arasında uzanan bir gövdesi vardır.

⁸⁷ G. N. Potanin, *Kazak-Kırgızskiye i Altayskiye Predaniya, Legendiy i Skazki [Kazak-Kırgız ve Altaylıların Efsaneleri, Öyküleri ve Masalları]*, Civaya Starina, St. Petersburg 1916, s. 151.

⁸⁸ Rusça kaynaklarda Vasili Vasilyeviç Radlof ismiyle geçer.

⁸⁹ A. Karimullin, *U İstokov Tatarskoy Knigi [Tatar Kitapları Kaynağından]*, Kazan 1971, s. 75.

Hakas; 3. Cildinde (1870) Kazak; 4. Cildinde (1872) Barabı, Tobıl, Tümen Tatarlarının şiir ve destanları, mit ve masalları yayımlanmıştır. Kazak folkloru alanı için çok kıymetli hazine niteliğindeki 3. Ciltte halk arasından derlenmiş eserler, mitler ve efsaneler ve masallar yer almaktadır. Radloff, derlemiş olduğu folklor örneklerini *Halk Şiirleri* (ayrı ayrı dörtlükler, hayırdüa şiirleri, ağıtlar, baskı sözleri, yalan şiirler), *Masallar* (Olağanüstü masallar, hayvan masalları, yaşamla ilgili masallar), Kahramanlık destanları (“Er Kökşe”, “Er Tarğın”, “Sayın Batur”) olarak sınıflandırmıştır.⁹⁰

Çarlık Rusya döneminde yaşayan Tatar araştırmacısı Ebubekir Divayev (1855-1933), Orınbor Harp okulunda eğitim gördüğü zaman Kazak halkının yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, mitleri ve efsaneleri hakkında değerli bilgiler, malûmatlar, sözlü edebiyat örneklerini derlemekle uğraştı. Divayev, Kazak halkının birçok olağanüstü masallarını, mitlerini, belagat sözlerini yazıya geçirerek Rus akademik ortama tanıtmak amacıyla bazılarını Rusçaya çevirmiş. Onun *Etnografik Bilgiler 1910-1915, Kazak Bilimi Bilgileri* adlı kitapları yayımlanmıştır. *Tartu (Bağış)* adlı eseri 1992 yılında Kazak dilinde basıldı. E. Divayev, bu çalışmasında Sırdarya bölgesinde yaşayan Kazakların hayat özelliklerini incelemiş ve etnografik bilgilerden bahsetmiştir. Kazakların mitleri ve efsanelerini de ele almıştır. Kazakistan Millî Bilim Akademisi Kütüphanesinin el yazmalar bölümünde onun derlemiş olduğu mitler ve masallar bulunmaktadır. Örneğin, “Gökyüzündeki Güneşin Beyanı”, “Gökyüzündeki Yıldızların Beyanı”, “Kalşa Kıdır”, “Kıssa-ı Aptal Elif”, “Kazığurt Gemisi Üzerine” mitleri sonra Kazakistan Cumhuriyeti “Kültürel Miras” millî projesi çerçevesinde yayımlanan Babalar Sözü kitabının 78. cildinden, yani “Kazak Mitleri” bölümünden yer almıştır.⁹¹ Aynı zamanda onun derlediği “Altın Kuş ile Boz Kurt” masalı, “Avazhan’ın Kırk Oğlu” masalı, “Burak” masalı, “Tuz Başlı Yılan Hikâyesi”, “Seyd ve Kedi”, “Taşa Dönüşen Şehir”, “Şah-i Mardan Padişah” mitsel öyküsü, “Ejderha Kadın”, “Padişahın Üç Oğlu”, “Cihan Şah”, “Yeni Mizandaran” masalları Babalar Sözü’nün 74. cildinde “Kazak Olağanüstü Masalları” bölümüne yerleştirilmiştir.⁹²

Araştırmacı Y. Lutş (1857-1930), Çarlık Rusya’nın kendisine verdiği vazifeyi yerine

⁹⁰ Wilhelm Radloff, *El Kazınası Eski Söz [Halk Hazinesi Eski Söz, V.V. Radloff Derleyen Kazak Folkloru Örnekleri]*, Gılım Basımevi, Almatı 1994, s. 35.

⁹¹ *Babalar Sözü, Cilt 78*, s. 28-46.

⁹² *Babalar Sözü, Cilt 74, Kıyal-Gacayıp Ertegiler [Babalar Sözü, Cilt 74, Kazak Olağanüstü Masalları]*, Foliant Yayınları, Astana 2011, s. 25-356.

getirmek üzere Akmesjid, Taşkent bölgesine seyahat düzenlemiştir. Seyahat sırasında araştırmacı Türkistan bölgesi ahalisinin halkbilimsel miraslarını, destanlarını, şiirlerini yazmıştır. Bunların hepsi sonra *Kırgız Hrestomatiyası (Türkistan Bölgesi Kırgızlarının Halk Edebiyatı Örnekleri Derlemesi)* kitabına dâhil olmuştur. Kitapta toplam 26 masal bulunmaktadır. “Han ve Kırk Oğlu”, “Tek Gözlü Dev”, “Gök Öküz” masallarında eski olay örgüleri yer almaktadır.⁹³

1940-1950 yıllarında Orta Asya ve Kazakistan’da yaşayan göçebe halkların, kabile ve soyların zengin mitolojik mirasları detaylı bir şekilde araştırılmaya başlandı. Ona Vasili Bartold (1869-1930), Evgeniy Bertels (1890-1957), Viktor Jirmunskiy (1891-1971), Muhtar Avezov (1897-1961), Alkey Marğulan (1904-1985), Aleksandr Borovkov (1904-1962), İosef Braginski (1905-1989), Hadi Zarifov (1905-1972), Kacım Cumalı (1907-1968), Lucian Klimoviç (1907-1989), Vladimir Çiçerov (1907-1957), M. Ğabdullin (1915-1973), Mamet Tahmasibi (1915-1968) gibi birçok bilim adamı katkı sağlamıştır.

Özellikle Sovyet döneminde yaşayan Muhtar Avezov’un eserlerinde Türk halkları mitlerindeki benzer motifler, birlik meselesi, olay örgüsü özellikleri söz konusudur. Örneğin, Kazak ve diğer Türk halklarının “Geser”, “Cangır” destanları değerlendirilmekte, Kazak ve Moğol masallarında ortak noktaların var olduğu dile getirilmektedir.⁹⁴

Araştırmacı Alkey Marğulan, eski Hun boylarının, eski Uysınler ve Kayıların mitsel destanları olarak “Er Töstik”, “İdil-Yayık” destanlarından bahsetmektedir. Ona göre söz konusu muhteşem mitler Kazakistan’ın çok bölgesinde hala mevcudiyetini sürdürmektedir. Özellikle İdil ve Yayık nehirleri arasında yaşayan halk arasında yayılmıştır. A. Marğulan, *Eski Destan ve Efsaneler* adlı çalışmasında Kazak halkının eski mitlerine de değinmektedir. A. Marğulan, Oğuz devrinden süregelen mitleri de incelemiştir. Özellikle Dede Korkut ve onun yaşadığı devir hakkında araştırmalar yapmıştır. Kopuzun, onunla ilgili ritüellerin mitolojik unsurlarını açığa çıkarmıştır. Kazak bozkırında en eski devirlerden beri söylenen mitler ve efsanelerin üzerinde

⁹³ Y. Lutş, *Kırgızskaya Hrestomatiya [Kırgız Hrestomatiyası, Türkistan Bölgesi Kırgızlarının Halk Edebiyatı Örnekleri Derlemesi]*, Taşkent, 1883, s. 39.

⁹⁴ Muhtar Avezov, *Uakıt cane Adebıyet [Zaman ve Edebiyat]*, Ana Dili, Almatı 1962, s. 25.

durarak onların eski dönemde yaşamış topluluklarla, tarihi olaylarla bağdaşan noktalarını belirtmeye çalışmıştır. Araştırmacı bu bakımdan eski devirdeki ritüellerden, inançlardan bahseden destanlara, mitlere, örneğin, “Tanrı”, “dev”, “cadı”, “yamyam” vb. mitsel yaratıklarla ilgili mitleri ve “Bozkurt”, “Börte”, “Kuğu” gibi kutsal varlığa ya da toteme dönüşmüş hayvanlara ilişkin efsaneleri değerlendirmiştir. Kazak destanlarında sık sık karşımıza çıkan “Aş”, “Toy”, “Düğün”, “Nevruz” bayramı törenlerinin mitolojik yapılarını göstermeyi amaçlamıştır.⁹⁵

Rahmankul Berdibayev ve Ş. Eleukenov çalışmalarında da mitlere dikkat çekilmektedir.⁹⁶

Seyit Kaskabasov, Kazak mitolojisi alanında ilk defa miti özel tür olarak belirtti. Bu görüşlerini 1984 yılında yayımlanan *Kazak Halk Nesri* kitabında dile getirmiştir. S. Kaskabasov, mitoloji uzmanı V.M. Jirmunskiy danışmanlığında “Kazak Halkının Aşk Destanları” başlıklı doktora tezini başarıyla savunmuştur. Söz konusu çalışmasında “Kuzu Körpeş – Bayan Sulu”, “Kız Cibek”, “Ayman - Şolpan”, “Külçe Kız”, “Kul ve Kız”, “Makpal Kız”, “İsim - Zeliha” gibi aşk destanlarındaki mitsel hikâyeleri, sembolleri incelemiştir. Bu destanların hepsi yüz ciltli *Babalar Sözü* külliyyatına dâhil edilmiştir. Yazarın diğer eserlerinde mitolojinin bazı yönleri değerlendirilmiş, Kazak mitolojisinin tarihi-kronolojik özellikleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. S. Kaskabasov’un mitoloji ile düzyazı şeklindeki folklorun çıkışı ve gelişim aşamaları, folklordaki her dönem niteliğinin özellikleri, folklorun sanatsal yöntemleri ile ilgili kuramsal fikirleri ve sonuçları Özbek, Tatar, Türkmen, Karakalpak, Başkurt bilim adamlarının araştırmalarında destek buldu. Çoğu araştırmacı mit konusunu incelerken onun eserlerini esas aldılar. S. Kaskabasov’un bugüne dek folklor, edebiyat ve sanatla ilgili 10 kitabı yayınlanmıştır. Sovyet döneminin son yıllarında mitsel biçimler ve türlere ilişkin araştırmalar çok fazla desteklenmemişti. Bu tür engellere rağmen Kaskabasov, mitolojiye ilişkin doktora tezini 1989 yılında Moskova’da başarıyla savundu. 2000 yılında yazarın folklor, mitoloji, metinler, etnografi ve sanata yönelik iki ciltli *Altın Damar (Zolotaya Cila)* adlı kitabı, 2002’de *Canazık (Manevi Gıda)*, 2008 yılında *Elzerde*, 2009 yılında *Oyöris*, 2010 yılında *Altınoluk* çalışmaları, *Oy-Sana* adlı sohbetler derlemesi yayımlandı.

⁹⁵ Margulan, s. 368

⁹⁶ Rahmankul, Berdibayev, *Kazak Eposu [Kazak Destanı]*, Gılım Basımevi, Almatı 1982, s. 19.

Diğer bir bilim adamı Akseleu Seydimbek'in kitaplarında da mitlere çokça yer verilmektedir. Yazar, genellikle kültürel mitleri ele almıştır. Yani Kazak halkındaki müzikle ilgili efsaneler ve mitleri araştırmıştır. Özellikle Dede Korkut'un kopuz ezgisine ilişkin birçok mit üzerinde durmaktadır. O, *Ezgi Şecere, Kazak Dünyası, Oytolğak* adlı kitaplarında birçok mitlere atıfta bulunmaktadır.⁹⁷

Halkbilimci Şemseddin Kerim, Kazak mitleri ve efsanelerini konu alan birçok makaleler yayımlanmıştır. “*Kazak Bilmecesi*” adlı çalışmasında bilmecelerin mitolojik kökenleri üzerine yoğunlaşmıştır.⁹⁸ Araştırmacının *Efsaneler Ne İfade Eder?* adlı makalesinde Güney Kazakistan bölgesindeki mit ve efsanelerden söz edilmiştir.⁹⁹

Çin’de yaşayan Kazak bilim adamı Nimet Mıncanulı’nın *Kazak Halkının Mitsel Efsaneleri, Kazak Mitsel Öyküleri* adlı kitaplarında yeni görüşler yer almakta, nadir metinler de geçmektedir. Nimet Mıncanulı, kitabında “Güzel Ay ve Damat Güneş”, “Ay ve Güneş Hakkında”, “Güneş Damat ve Yeryüzü Gelin”, “Gökyüzü Ata ve Yeryüzü Anne”, “Büyükayı ve Ülker Hakkında”, “Aslında Ülker Yedi Kızmış”, “Ülkerin Kızı”, “Büyükayı”, “Ülker’in Yeryüzüne İnişi”, “Kambar Yıldızı”, “Sümbile”, “Akboz at ve Gökboz at”, “Terazi Keskin Nişancıdır”, “Aydın Yüzündeki Leke Hakkında”, “Ayda Kocakarı Yaşıyor”, “Ay ve Güneş”, “Ebekuşağı”, “Eşekkıran”, “Yay Hakkında”, “Ayı Bahadır ve Aysulu”, “Umay Ana”, “Boz kurt”, “Köpek”, “Köpekler Ülkesi”, “Çıplak Baba”, “Topraktan Yaratılmış Adam”, “Oğuz”, “Kişi Ayı”, “Bayoğlu”, “Samanyolu”, “İtala Kaz”, “Bildircin Kuyruğu Neden Kısa?”, “Kırlangıcın Kuyruğu Niye Çatal?” mitlerini ve efsanelerini ilk olarak yayımlamıştır.¹⁰⁰

Avelbek Konıratbayev, Kazak mitolojisi tarihinde Türk halklarının mitlerini derleyip araştıran araştırmacı olarak adını yazdırmıştır. Oğuz Kağan ve Dede Korkut’la ilgili efsanelerin Kazakçaya çevrilmesine katkı sağlamış, aynı zamanda destanlarda yer alan mitsel motifleri geniş bir şekilde incelemiştir. A. Konıratbayev, Kazak mitolojisinin, anaerkil toplumdan ataerkil topluma yer değiştirirken meydana geldiğini ileri sürmüştür. Araştırmacı, mitsel masallara açıklama getirerek her masalda boy gösteren tipleri değerlendirmektedir. Özellikle Orta Asya’nın birçok ülkesinde ortak olan “Er Töstik” masalını tahlil ederek ordaki motifler, semboller üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda

⁹⁷ Akseleu Seydimbek, *Mir Kazahov [Kazak Dünyası]*, Rauan, Almatı 2001, s. 576.

⁹⁸ Şemseddin Kerim, *Kazak Cumbağı [Kazak Bilmecesi]*, Sanat, Almatı 1999, s. 26.

⁹⁹ Şemseddin Kerim, “Anızdar Ne dep Til Katadı?” [Efsaneler Ne İfade Eder?], *Komünizm Sabahı Dergisi*, Sayı 71, Almatı 1988, s. 4.

¹⁰⁰ Nimet Mıncanulı, *Kazaktın Miftik Anızdarı [Kazak Halkının Mitsel Efsaneleri]*, Dauir, Almatı 2002, s. 394.

Türk mitolojisinin ayrılmaz bir parçası olan “Bozkurt” sembolünü diğer halkların totemleriyle karşılaştırarak incelemiştir.¹⁰¹

Avelbek Konırtabayev’in takipçilerinden birisi Şakir İbrayev de Türk halklarının destanları ve epik anlatıları, mitleri ve masalları, efsaneleriyle ilgili fikirlerini ortaya koymuştur. Ş. İbrayev’in kitapları ve makaleleri Türk dilinde de birkaç defa yayımlanmıştır. Kendisi “Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında” adlı makalesinde kozmogonik mitleri geniş bir şekilde araştırmış, onların Kazak düşünce sistemindeki yerini dile getirmiştir. Kazak halkının Kozmogonik mitlerini “Güneş” (Solar) mitleri, Ay (Lunar) mitleri, Yıldız (Astro) mitleri olarak sınıflandırmıştır.¹⁰² Ona göre halk arasında gökyüzü cisimlerine ilişkin mitlere sık sık rastlanmıştır. Örneğin, Büyükayı, Ülker, Eşekkıran yıldızı mitleri nesilden nesle aktarılmıştır. Araştırmacı, bu tür mitlerin başka halkların mitleriyle de benzerlik gösterdiğini vurgulamıştır.¹⁰³

Sovyet döneminde, Kazak halkının olağanüstü masalları ve mitleri hakkında birçok eserler yazan araştırmacı Ediğe Tursınov’u zikredebiliriz. Onun *Kazak Sözlü Edebiyatı Oluşturucularının Eski Temsilcileri, Kazak Baksıları, Baksı, Şair, Seri ve Ozanların Ortaya Çıkışı, Eski Türk Folkloru: Başlangıcı ve Oluşumu* adlı kitapları eski Türk mitolojisi ve onların şahıslarını nitelendirmektedir. Bu tipleri şairler ve ozanlar, sal ve seriler, şamanlar oluşturmuştur. E.Tursınov, *Kazak Sözlü Edebiyatı Oluşturucularının Eski Temsilcileri* adlı kitabında Mit-Ritüel kuramını açıklamıştır. Onu “İnançsal Vasıta” deyimiyle ifade etmiştir. Yazar, inanç, adet ve bazı geleneklerin ortaya çıkmasını adı geçen tiplerin davranış faaliyetleriyle ilişkilendirmektedir. Ona göre “şiiir” ve “mitlerin” kendi büyücülük gücü varmış. Araştırmacı, totemizmle ilgili yazılarında genellikle M. Eliade çalışmalarına atıfta bulunmaktadır. O, Eliade’ın “*Toplum bilincinde eski inançlar ve yeniden ortaya çıkan inançlar bir birine engel olmayıp, aksine birbirlerini tamamlayarak birlikte gelişmektedir*” sözünü aktarmaktadır. 1976 yılında basılmış bu kitabın içinde geçen görüşler halen önemini yitirmemiştir.¹⁰⁴

¹⁰¹ Avelbek Konırtabayev, *Kazak Folklorunun Tarihi [Kazak Folkloru Tarihi]*, Ana Tili, Almatı 1991, s. 288.

¹⁰² Şakir İbrayev, “Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında” (Aktaran: Metin Arıkan), *Bilig Dergisi*, Sayı 37, 2006, s. 1-11.

¹⁰³ Sabetkazı Akatayev, *Mirovozzrençeski Sinkretizm Kazahov [Kazakların Düşünce Senkretizmi]*, II. Baskı, Almatı 1994, s. 68.

¹⁰⁴ E. D. Tursunov, “Ob Otnoşeniye Volşebnoy Skazki i Bitovoy u Kazahskoy Skazaçnoy Traditsiyi” [Kazak Masal Geleneklerinde Olağanüstü ile Günlük Hayatla İlgili Masallarının İlişkisi], *İzvestiya Kazahskoy SSR Dergisi*, Seriya Obşestvennaya, Almatı 1968, s. 54.

Seyit Kaskabasov'un talebesi Akedil Toyşanulı Türk halkları mitleri ile dünya mitlerini karşılaştırmış, farklılık ve benzerliklerini belirlemiştir. Onun “Kazak ve Moğol Mitlerinin Tipolojisi” (Etiyolojik, Kozmogoni Mitleri) adlı doktora tezi bilimsel bakımdan kayda değerdir. Bu alanda Çokan Velihanov hariç kimse araştırma yapmamıştır. Akedil Toyşanulı, kendisi Moğolistan'da doğup büyüdüğünden dolayı Moğolların mitleri ve masallarını asıllarından okuyabiliyordu. Araştırmaları esnasında onun bu becerisinin büyük avantaj sağladığı kesindir.

Akedil Toyşanulı, Kazak ve Moğol mitolojisini karşılaştırmış, sınıflandırmış ve değerlendirmiştir. Araştırmacı, iki ülkenin mitolojik verilerinden yola çıkarak mitleri ve masalları birbiriyle tamamlayıp anlamsız hale gelen bazı eski tipleri ve arkaik kavramları tekrar canlandırmıştır. Aynı zamanda Türk halkları mitolojisindeki ebedî kahraman ve şahıs tiplerinin özelliklerini ilk defa açıklamıştır.¹⁰⁵

Akedil Toyşanulı'nın doktora tezinin kaynakça kısmını Kazakistan Cumhuriyeti Merkez İlmi Kütüphanesi ve Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Moğolistan Millî Bilim Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün bünyesine bağlı el yazmalar bölümündeki kayıtlar, aynı zamanda adı geçen kurumlar tarafından yayımlanan çok ciltli kitaplar oluşturmaktadır. Araştırmacı, halk arasından derlenen verileri ve bilimsel seyahat çalışmaları sonuçlarını da incelemiştir.¹⁰⁶ Çin'deki Sincan bölgesinde ve Türkiye'de yayınlanmış makaleleri de göz önünde bulundurmıştır.

Kazak mitolojisinin belli başlı temsilcilerinden biri, yaşamını bu alana adanmış olan bilim adamı Serikbol Kondıbay'dır. S. Kondıbay eski Kazak şeceresi ve mitleri, efsaneleri, hikâyeleri, coğrafyası üzerine yoğunlaşarak birçok kitap yazmıştır. Onun çalışmaları sadece Kazakistan bölgesiyle sınırlı kalmayıp dünya mitolojisinin bazı gizemli yönlerine değinmekte, aynı zamanda Kazak mitolojisinin dünya mitolojisiyle ortak özelliklerinden bahsetmektedir. Onun *Manğıstav Coğrafyası, Kazak Mitolojisine Giriş* (1997), *Manğıstav ve Üstirt'in Kutsal Yerleri* (2000), *Esen Kazak* (2002), *Giperborey: Rüya Gören Zaman Şeceresi* (2003), *İlk Kazak Mitolojisi* (2004), *Manğıstav Toprağının Estetiği* (2005), *Mangıstav-name* (2006), *Kazak Bozkırı ve Eski Alman Tanrıları* (2006), *Askerî Ruh Kitabı* (2006) adlı çalışmaları mevcuttur. Serikbol

¹⁰⁵ Toyşanulı, *Türk-Moğol Mifologiyası*, s. 195.

¹⁰⁶ Toyşanulı, s. 112.

Kondıbay toplam 16 cilt kitap geride bırakmıştır. Özellikle *İlk Kazak Mitolojisi* adlı 4 ciltten oluşan kitabı çok değerli verileri, kuramları ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

Talasbek Asemkulov da Kazak halkının mitolojisi hakkında çok sayıda makale yazmıştır. Onun “Gök balak”, “Kondıger’in Tek Sayfalık Tarihi” adlı makaleleri Kazak mitleri ve efsanelerini yeni teoriler açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. T. Asemkulov’un eşi Zira Navruzbayeva da Türk-Kazak mitolojisinin gelişmesinde katkıda bulunmuştur.¹⁰⁸

Günümüzde Bolat Bopayulı Kazakistan’da Kazak mitolojisinin, geleneksel düşünce sisteminin uzmanı sayılmaktadır. Çin’den 2000 yılında anavatanına göç eden B. Bopayulı, kısa zaman içerisinde Kazak yazarı, edebiyatçı ve sanat bilimcisi olarak Kazak kültürüne imza attı. Bolat Bopayulı’nın *Kazak Törenleri*, *Kazak Alkışları ve Bedduaları*, *Kazak Nevruz Bayramı*, *Kazak Rüya Tabirleri*, *Başlangıçtan Sonsuzluğa Kadar* adlı kitapları yayımlanmıştır. O, genellikle İslam dini etkisiyle meydana gelen veya değişen mitleri araştırarak bu alanda kitaplar yayımlamıştır. Onun çalışmalarında çoğunlukla kozmogonik mitleri, jeneolojik (soy bilim) mitler, gelenekle ilgili mitler ve etiyolojik mitler söz konusu edilmektedir¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Serikbol Kondıbay, *Argıkazak Mifologiyası [İlk Kazak Mitolojisi]*, Zerde Yayını, Almatı 2004, s. 56.

¹⁰⁸ Zira Navruzbayeva, *Veçnoe Nebo Kazahov [Kazakların Sonsuz Gökyüzü]*, Saga, Almatı 2013.

¹⁰⁹ Bolat Bopayulı, *Kazak Törenleri*, Almatı 2005, s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAK MİT VE MASAL KAVRAMLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE TEORİLER

1. Kazak Mitlerinin Genel Açıklaması

Kazak mitolojisi, eski Tanrı inancı öğelerini bünyesinde barındıran, sonradan İslam dininin etkisiyle epeyce değişime uğramış olan kültürel bir mirastır. Mitlerin çoğunlukla dini nitelikte olması, göçebe Kazak toplumunun dünya algısını din ve inançların teşkil ettiğini göz önüne sermektedir.

Kazak Edebiyat Bilimi Sözlüğü'nde mitler şöyle açıklanmıştır:

*"Mitler ilkel toplum insanların dünya, dünyayı yöneten dış güçler, yani Tanrılar ve çeşitli ruhlar, doğaüstü olaylara ilişkin görüşleri, aynı zamanda da bunlar hakkında söylenen kutsal öykülerdir. Mitler çok önemli niteliğe sahiptir. Onlar ilkel toplum insanların dünya görüş sistemini anlamının anahtarıdır."*¹¹⁰

Filozof ve yazar Ağın Kasımcanov'a göre mitler ilkel düşüncenin büyük bir örneğidir. Dolayısıyla mitolojide din ve ahlakın, şiir ve bilimin unsurları mevcuttur.¹¹¹ İlkel düşünce insanlığın ilk çağına ait düşünce tarzıdır. İlkel düşünce, canlı varlıkların iki temel ögesi olan "ruh" ve "beden" arası ilişki üstüne temellenmiştir. Aynı zamanda ilkel düşünce mitsel bilince de işaret etmektedir.¹¹²

¹¹⁰ Candos Smagulov, *Kazak Adebıyeti Gıımı Sözdıği* [Kazak Edebiyat Bilimi Sözlüğü], Ana Dili, Almatı 1998. s. 98.

¹¹¹ Ağın Kasımcanov, *Teoritiçeskiy Mir Kulturi: Vostok, Zapad* [Kültürün Kuramsal Dünyası: Doğu, Batı], Almatı 1994, s. 165

¹¹² İsmail Taş, "Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, Eylül-Aralık 2000, s. 57.

Bilim adamı Rahmankul Berdibayev, mitlerin Kazak halkının manevi düşüncesiyle sıkı bir bağ içerisinde bulunduğunu öne sürmektedir. Kazak halkının gelenek ve görenekleri, inanç ve örfleri genellikle mitsel niteliklere sahiptir.¹¹³

Araştırmacı Serikbol Kondıbay, *İlk Kazak Mitolojisi*,¹¹⁴ *Mitoloji Sözlüğü*,¹¹⁵ *Kazak Mitolojisine Giriş* adlı Kazak mitolojisini detaylı bir şekilde araştıran kitaplarında mitle ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır. Onun anlattığına göre mitoloji dünya ve onun yaratılışı ile ilgili birçok motifleri bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda mitlerde insanı etkileyebilecek iç ve dış güçler hakkında da çeşitli bilgiler bulunmaktadır.¹¹⁶

Kazak mitoloji ekolünü oluşturan araştırmacılardan Seyit Kaskabasov ve Akedil Toyşanulı Kazak mitlerini etiyolojik mitler, kozmogonik mitler ve kültürel mitler olarak üçe ayırmaktadır. A. Toyşanulı, *Türk Halkları mitolojisi* başlıklı çalışmasında, Türk halkları ve Moğol halkı mitleri arasındaki farklı ve ortak motifleri değerlendirmektedir.¹¹⁷

Kazak mitlerindeki herhangi bir değişimin (mesela, kırlangıcın kuyruğunun çatal hale gelmesi) nedeni vardır. Mitlerdeki değişim üç nedene bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, insan çok yorulunca derin bir uykuya dalar ve taş kesilir, hayvana ya da kuşa dönüşür. “Uyumuş Kahraman” mitinde savaştan yorulan Ceke isimli askerin uyuduğu zaman taşa dönüşmesi anlatılır.¹¹⁸

İkinci sebep insanın suçlu olmasıdır. Bunda değişim ceza olarak algılanır. Mesela, “Sın Taş”.¹¹⁹ “Kelinşek Tau”¹²⁰ mitlerinde babasına karşı saygı duymadığından kızlar kocaman taşlara dönüşür. Sonraki dönemlerde insanın suçluluğu, günah kavramıyla

¹¹³ Berdibayev, *Kazak Eposu*, s. 232.

¹¹⁴ Serikbol Kondıbay, *Argıkazak Mifologiyası*, s. 17

¹¹⁵ Serikbol Kondıbay, *Mifologiya Sözdüğü* [Mitoloji Sözlüğü], Zerde Yayını, Almatı 2000, s.8.

¹¹⁶ Serikbol Kondıbay, *Kazak Mifologiyasına Kirispe* [Kazak Mitolojisine Giriş], Zerde Yayını, Almatı 2000, s. 18.

¹¹⁷ Bkz. Toyşanulı, *Türk-Moğol Mifologiyası*, s. 190.

¹¹⁸ Ergun, s. 623, Tezin s. 40-45 arasındaki bu bölümünün aynen yayımlandığı yer: Yernat Abdrakhov ve Arailym Mendualiyeva, “Kazak Mitlerindeki Değişim Motifleri”, *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Cilt 8/Yaz, Sayı: 31, Summer 2016, s. 120-125.

¹¹⁹ Kerim, “Anızdar Ne dep Til Katadı?”, s. 5

¹²⁰ Dükenbay Doscanov, *Kelinşektavdağı Tas Tüyeler* [Kelinşektav'daki Taş Develer], Cazuvşı, Almatı 1979, s. 7.

değiştirildi. Örneğin, kara böceğe dönüşen Karımbayla ilgili mitte insanın Tanrı'ya karşı günah işlediğinden dönüştüğü anlatılır.¹²¹

Değişmenin üçüncü sebebi, büyük tehlikeden kurtulma yöntemidir. İnsan büyük bir felakete uğrar. Ondan kurtulmak için kişi ya taşa ya da yıldızlara dönüşür. Kazak halkında Kazıgurt dağındaki “Kırk Kız” kayasıyla ilgili mitler bundan bahsetmektedir:

*“Çok eski zamanda bir zengin kişinin evinde kına gecesi düzenlenir. Tören sırasında gelin kırk kızla, damat da arkadaşlarıyla geziye çıkar. Birisi “Düşman geldi!” diyerek seslenir. Kızlar bağırarak “Ah, Tanrım! Bizi düşman götürmesin, hepimizi taşa dönüştür!” diye yalvarır. Böylece hepsi de kayalara dönüşür.”*¹²²

Bu mitin dikkatimizi çeken bir tarafı var. İnsanın taşa dönüşmesi de “Tanrı'nın kudretiyle” gerçekleşir. Şüphesiz bu İslam dininin etkisindendir. Eski mitlerde büyük belalardan kurtulmak için insan kendi isteğiyle taşa veya hayvana dönüşürdü. Örneğin, Melanezya'da yaşayan kabilelerin Venüs'le ilgili mitlerinde Mandi isimli kız kendisinin kurban kesileceğini öğrenir ve ölümden kaçıp yıldıza dönüşür.¹²³

Buna benzer mitler Kazak halkında da vardır. Yazar H. Abişev bunun bir örneğini *Gökyüzü Sırı* adlı kitabında açıklamaktadır:

*“Ülker, aslında yedi yıldızdan ibaretmiş. Bunlardan altısı parlayıp geceleyin gökyüzünde gözüküyormuş. Ülker, Büyükayı ansızın saldırdığı zaman ürküp gider. Dolayısıyla Ülker olarak adlandırılmıştır. Onların içinde birisi kız olduğundan dolayı Ülker kızını korumak için onu saklar, diğerlerini de bir yere toplayıp bakar. Aksi takdirde onları Büyükayı çalar.”*¹²⁴

Bu mite göre insan doğrudan yıldıza dönüşmez, fakat mitin içeriğine göre Ülker ve Büyükayı arasındaki ilişki kız ve kovucuyu hatırlatır. Nitekim Ülker yıldıza ilişkin bu mitin eski olduğu kesindir. Aynı zamanda bunun mitsel bilincin ikinci aşamasına ait değişme motifiyle ilgili olduğu da kesindir. Fakat burada dikkat edilecek bir husus daha var: Kazak mitlerinde insanın kendi iradesiyle hayvana, kuşa veya taşa dönüşmesi yok denecek kadar nadirdir. Bu mitler değişme motifinin en eski türünü temsil etmektedir.

Genellikle arkaik mitlerde değişme motiflerine birçok şekilde rastlanır, bu da birçok nedenle ilgilidir. Bunların en eskisi insanın kendi iradesiyle başka şekil almasıdır. O,

¹²¹ Ergun, s. 628.

¹²² Babalar Sözü, Cilt 78, s. 151.

¹²³ Kaskabasov, Kazaktın Halık Prozası, s. 73.

¹²⁴ Abişev, s. 84-86.

çoğunlukla ya bir tehlikeden sığınarak ya da çok yorularak başka şekle dönüşür. Değişmenin bu türleri mitsel bilincin ilk aşamasındaki insanın kendisi ile doğayı bir bütün olarak değerlendiren, “ikisi de aynı varlık” düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Aynı zamanda kutsal yasaları çiğneyen insanın kendi suçu yüzünden hayvana, taş vb. mahlûkata dönüşmesi anlayışını içinde barındıran mitler mitsel bilincin sonraki aşamasıyla ilgilidir. Bu mitlerde insan kendisi ile ölü tabiat arasında kopukluk olduğunu hissederek insan ve hayvanları ayrı yaratılışlar zannetmiş. Dolayısıyla insanın hayvan ya da taş şeklini alması onun kendi iradesi dışında gerçekleşen birşey diye bilinmiştir. Yani o, ceza veya beddua, sonraki dönemlerde ise Tanrı, Allah işi kabul edilmiştir. Fakat bunların hepsi ilkel toplumdaki sözün kudreti inancının izini taşımaktadır.

Mitsel bilincin gelişimindeki ikinci aşamada insanın kendi çevresinden ayrı tutulması söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla bu dönem mitlerinde insanın hayvana dönüşmesi kasıtlı değişme olarak göz önüne serilmektedir. Bunda insanın hayvana dönüşmesi kesinlikle bir nedenle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır.

Tabiat olaylarının veya Yer-Su, hayvan ve kuşların çıkışını, ya da başka bir sırrını anlatan mitlerde değişme motifleri büyük bir önem taşımaktadır. Ölü ve canlı doğanın meydana gelişinden bahseden böyle mitler etiyolojik (köken) mitler olarak adlandırılır ve onlar sadece mitolojik anlayış çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Masallarda böyle değişmelerin nedenleri hiçbir zaman açıklanmaz. Fakat etiyolojik mitlerde belli bir hayvanın niçin böyle olduğu, nasıl hayvan haline düştüğü anlatılır. Bu tür mitlerde tam değişme olayı söz konusu hayvan ve insan arasındaki bazı benzerliklerle alakalıdır. Biçim, hareket, davranış ve huy benzerlikleri vb.

Örneğin Kazak halkının köstebekle ilgili mitini ele alalım.

“Zengin bir kişinin iki kızı, iki oğlu varmış; o dönemde yeryüzünde başka insanlar yaşamıyormuş. Babası bir yere gidince büyük kız bacısına: “Kardeşlerimizden başka erkekler yok, onlarla zina yapalım!” der. “Yapma, Tanrı’nın gazabına uğrarsın” demiş bacısı. “Tanrı’nın kulağı yok!” demiş büyük kız. Bundan sonra büyük kardeşini davet eder, o da vazgeçer. Kız onu tehdit eder, ama delikanlı korkmaz. Çok kızmış olan kız kardeşinin iki gözünü keserek onu da yere gömer. Delikanlı kör köstebeğe dönüşüp yer

altında yaşamak zorunda kalır. Babası eve gelince olayı öğrendikten sonra kızını lanetleyerek beddua eder. Tanrı büyük kızı vaşağa (yabani kedi) dönüştürür. İki hayvan da insana çok benziyor, özellikle köstebeğin iki bacağı insanın elleri gibidir.”¹²⁵

Bu mit, mitsel bilincin gelişiminin ikinci aşamasında ortaya çıkmıştır. Bunda insan kendisinin doğadan, hayvandan farklı bir mahlûk olduğunun farkındadır ve insanın hayvan haline gelmesi önceki gibi meşru olarak algılanmaz. İnsanın hayvana ya da başka yaratıklara dönüşmesi doğrudan bir nedenle alakalıdır. Bu nedenden birisi de insanın suç ve günah işlemesinden dolayı ceza olarak hayvana dönüşmesidir. Cezanın bu türü ilkel adamın büyüsel inancına, yani sözün kuvvetine inanmaktan kaynaklanmaktadır. Mesela, Güney Kazakistan’daki Karatau dağının kuzey tarafında yaşayan Kazaklar arasında “Kelinşektav” adlı zirvesiyle ilgili çok eski bir mit mevcuttur. Yazar Dükenbay Doscanov’un eserinde bu mit aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

“Belki yüz, belki de bin yıl önce Teriskey’de meşhur bir ağa varmış. Bu adam ağzı dualı, akıllı devleti denk görünen biriymiş. İyi huylu, güzel bir kızı varmış. Boy sürüp, büyüyüp, boy-hosa yetmiş. Yuvarlak gözleri, görenin içine ateş düşürmüştü. Nihayet sonunda güney ellerinden dengi bulunmuş. Ağa, “Yalnız yavrumdan başka gönlümün eğlencesi yok.” diyerek iki gence dua edip, kızının çeyizini hazırlamış. Çeyizi gören “akın” (şairler), kaç gün çeyizi anlatmışsa da bitirememiş, denir. Otağın üst keçesi, etraf keçesi beyaz kuzunun yününden basılmış, ipi-sicimi ipektен örülmüş. Çadırın şanırağını (çatısı) altınla bezenmiş; oku (direği) gümüşle kaplanmış. Adam bütün çeyizi develere yüklemiş ve “Haydi, yavrum, razı ol!” deyip, kervanın dizginini kızına vermiş. Kervan, salına salına Karataav’ın arka tarafına geçmiş. Kız körolası dünyaya biraz daha yakından bakar. Bu arada develere ve çeyizine yeniden göz gezdirir. Baksa, it yalağı erik ağacından yapılmış. Bunu gören kız: “Babam cimrilik yapmış, it yalağını gümüşten yaptırmamış.” deyip damadı tekrar göndermiş. Gümüş it yalağı getirmesini buyurmuş. Var mal-mülkünü, servetini toplayıp gönderen görgülü baba, kızının bu sözünü duyunca çok üzölmüş. Kızına: “Taş kalplisin, taş ol!” deyip beddua etmiş. Hemen o an, bedduanın etkisiyle develer ve kızı hemen taş dönmüş.”¹²⁶

Yukarıda anlatılan mit asırlar boyunca halk arasında söylenerek Kazak toplumunun sonraki dönemlerde takip eden hayat tarzı ve ideolojisine, gelenek ve göreneklerine göre değiştirilmiş, şimdiki şartlar itibarıyla değerlendirilmiştir. Yani Kazak inancına göre babanın bedduası hemen gerçekleşir. Bu da ailedeki babanın rolünü kutsallaştırmakla ilgilidir. Bu görüşü aşağıdaki Kazak atasözü de kanıtlamaktadır: “Annenin bedduası yok olur, babanın bedduası ok olur”. Buradan sözün büyüsel gücünün de büyük önem taşıdığı görölmektedir.

¹²⁵ Smirnova, s. 48-49.

¹²⁶ Doscanov, s. 7.

Yukarıda geçen mitte kızın taşa dönüşmesi, suçlu olan kişinin cezası diye anlatılır. Bu özellik mitsel bilincin gelişim sürecindeki ikinci aşamaya aittir.

Mitlerin söylediklerine göre, belli bir kabilenin totem kurallarını bozmuş ya da onlara saygı duymamış insanı dehşetli bir ceza beklemektedir. Böyle cezalardan birisi de insanı hayvana ya da cansız kaya ve taşlara dönüştürmektir. Bu, ceza şeklindeki değişme “sözün kutsal gücü vardır” denen inançla doğrudan alakalıdır. Cezanın sonucu olarak bilinen değişme mitte her zaman totem inancını bozmakla ilgili ortaya çıkmamaktadır. Adamlıktan çıkmanın sebebi çoğunlukla bütün kabilenin ahlakî düzenini bozmak olarak bilinmektedir.¹²⁷

İşte, bu ahlakî düzeni bozduğu için “Kelinşektav” mitinde babası kızını taşa dönüştürerek cezalandırır.

Hayat yoluna devam edip toplum sürekli gelişirken insan yaratılışı, tabiatın sırlarını anlamak için artık önceki mitsel anlayışların yanı sıra günlük tecrübeler de dayanmaya başlar. Sonuçta insan bilmeye, öğrenmeye çaba göstererek gökyüzü cisimlerini tanımaya, doğayı, çevreyi anlamaya, çeşitli hayvanlar ve canavarların gizemini çözmeye çalışmıştır.

Böylece bu gelişme, çeşitli mitlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu tür mitler grubu gökyüzü cisimleri, hayvanlar ve kuşlar, insanlar ve kabilelerle ilgili açıklamalı mit ve öyküleri ihtiva etmektedir. Yalnız, dikkat edilecek husus sadece hayvanlarla ilgili mitler değildir, sonuçta mitlerin hepsi etiyolojik, yani nedensel niteliğe sahiptirler. Hayvan mitleri açıklamalı biçimdedir: mitin olay örgüsü “niçin?” sorusunu cevaplandırır. Mesela, “Kırlangıcın Kuyruğu Niçin Çatal?”, “Bıldırcının Kuyruğu Niçin Kısa?”, “Tavşanın Dudağı Niçin Yırtık?” vb.¹²⁸

Mitlerin bu niteliğini, özellikle gökyüzü cisimleri ile yani yeryüzü, güneş, ay, yıldızlarla ilgili mitler açığa vurmaktadır. Gerçi, biz onları mit zannetmeyebiliriz, çünkü onlar folklor sanatı içerisinde farklı nitelik kazanmış, halk yaşamıyla ilintilendirilmiştir.

¹²⁷ V. İ. Eremina, *Mit i Narodnaya Predaniya [Mit ve Halk Anlatıları]*, Nauka Yayınevi, St. Petersburg 1978, s. 11-12.

¹²⁸ Mıncanlı, *Kazaktın Miftik Angimeleri*, s. 13.

Burada Kazak mitleriyle ilgili bir iki örnek verelim. Yedi Harami (Büyükayı) yıldızına ilişkin mit:

“Yedi haramiler halkına çok zarar veren hırsızlarmış. İnsanlar artık onlara dayanamaz olmuş ve ceza vermek için onları yakalamayı düşünmüşlerdir. Fakat yedi harami bunu sezerek gökyüzüne kaçmış. İlk dördü öne geçmiş, son üçü onları takip etmiş. İki kenardaki iki parlak yıldız iki kahramandır. Onların yanındaki iki yıldız Akbozat ve Kökbozat, yani kahramanların atlarıdır. Onlar Demirkazık’a bağlanmıştır. İyiye bakılırsa uzun ipi de gözüktür. Atlar Demirkazık’ı dolaşıp otlar. Onları takip eden hırsızlar gece boyu çalmanın yollarını ararlar. Fakat uyanık muhafızlar onları gözlerini kırpmadan gözetir. Böylece güneş de doğar. Sabah olunca yedi harami de gökyüzünden kaybolur. Bu olay her gece tekrar geçmektedir.”¹²⁹

Bu kozmogonik mitte gökyüzündeki yıldızların hareket düzeni Kazak halkının yaşam tarzına uygun bir şekilde ifade edilmektedir. Gündüz hayvanları otlatıp geceleyin onları bekleyen göçebe halk gökyüzündeki her yıldızın hareket yollarını, gökyüzündeki yerleşim yerini çok iyi bilmiş. Onları anlatmak için kendi hayatını örnek almış. Yedi Harami (Büyükayı) isimli yedi yıldız ile Demirkazık yıldızının dolaşım düzeni yukarıda geçen mitte doğru ve güzel bir biçimde anlatılmaktadır.

Bu düzen Ülker yıldızıyla ilgili mitlerde de bulunabilir. Demek ki, insanoğlu mitsel bilinçten uzaklaştıkça dünyayı, çevredeki olayları bilip öğrenmek için önceki gibi insan ve tabiatı eşit tutan kavramdan mitler meydana gelmez. Artık yaratılış güçleri ve gökyüzü olaylarını anlatmak için kendi yaşam deneyimlerine, hayatına, varlığına dayanmakta, böylece kendi yaşamını gökyüzüyle ilgili mitlere yansıtmaktadır. Bu da mitlerin kutsal niteliğinden ayrılmaya başladığı dönemdir. Bundan sonraki gelişim aşamasında böyle mitler bilgi vermek için, aynı zamanda sanatsal işlevi yerine getirmek için kullanılır.

Mitlerde genellikle doğa olaylarının, bitkilerin ve hayvanların, dağ ve taş, kayaların, göl ve ovaların nasıl oluştuğundan bahsedilir. Dolayısıyla bu tür mitlerin çoğu açıklamalı biçimde anlatılır, yani etiyolojik (köken) nitelik kazanır.

¹²⁹ Abişev, s. 80.

Bu mitlerde köken mitlerine has özellikler üç farklı yöntemle gerçekleşmektedir: a) değişimle ortaya çıkan eşyalar; b) seyahat, yolculuk sırasında meydana gelen olaylar; c) çalmak (kaçırma) sonucunda gerçekleşen şeyler¹³⁰.

Söz konusu üç yöntem de Kazak mitlerinde mevcuttur. Yukarıda bahsedilen köstebekle ilgili mitte köstebeğin değişimle ortaya çıktığı görülmektedir. “Kelinşektav” mitinde ise seyahat sırasında meydana gelen olaydan bahsedilmiştir. Yedi haramiyle ilgili mit çalmak sonucunda gerçekleşen mite işaret etmektedir.

Dünyanın ilk önce kaos şeklinde ortaya çıkıp sonra kahramanlar ve “tanrıların” faaliyetleri sayesinde bugünkü haline gelmesi dünya mitlerinin hepsinde yer almaktadır. Fakat tüm halklarda kaosun düzenli kozmosa dönüşmesi aynı şekilde gösterilmez. Birçok halklarda bu mitin değişmiş örneği ya da kalıntısı mevcuttur. Bu durum Kazak mitleri için de geçerlidir.¹³¹

Genellikle arkaik mitlerde yeryüzü ve gökyüzü ayrılmadan önce dünya çapraşık bir kaos şeklindeydi diye betimlenmektedir. Kaos, çoğunlukla karanlık veya gece, bazen uçsuz bucaksız uçurum, ya da engin okyanus şeklinde tasvir edilir. Böylece kaosun düzenli bir kozmosa dönüşmesi karanlığın ışığa, suyun karaya, uçurumun varlığa dönüşmesi olarak anlatılmaktadır.¹³²

Yukarıda adı geçen olayların en önemlisi de engin suyun karaya dönüşmesi ve yeryüzünün gökyüzünden ayrılmasıdır. Kaosun kozmosa dönüşüm sürecinde bu iki aşama Kazak mitlerinde de iz bırakmıştır.

Dünyayı ilk başta uçsuz bucaksız suyun kuşatmasıyla ilgili kozmogonik anlayış Kazaklar arasında meşhur olan tufan suyuna, Kazığurt dağına ilişkin mitlere ışık tutmuş. “Kazığurt Dağı” mitinde bu motif şöyle geçmektedir:

“Kazığurt dağı” – Tanrı’nın büyük dikkatle yaratmış olduğu faziletli bir dağımış. Her ne kadar küçük dağ olsa da yeryüzündeki dağların en kutsalıymış. Nuh peygamber zamanında yeryüzünü tufan suyu kaplarken sadece Kazığurt dağına su gelmemiş. Dağın

¹³⁰ Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası*, s. 45.

¹³¹ Orınbay Canaydarov, *Mifi Drevnego Kazakstana [Eski Kazakistan Mitleri]*, Aruna, Almatı 2006, s. 8-10.

¹³² Sadık Kasımanov, *Altay Mifologiyaları [Altay Mitleri]*, Cazuvşı, Almatı, 1975, s. 11.

tepesinin Batı tarafında azıcık düz bir yer bulunuyormuş. Bu yere Nuh peygamberin gemisi duraklamış. Peygamber dünyadaki tüm yaratıkları, hayvan, kuş ve bitkileri gemiye yükleyip tufan suyundan sapasağlam kurtarmış. Bu mitlerin Hz. Nuh peygamberle ilgili kıssadan kaynaklandığı kesindir.¹³³

Yukarıda belirtildiği üzere mitte kaosun doğrudan kozmosa dönüşmesi anlatılmaz, fakat yeryüzünü tufan suyu basması anlayışı dile getirilir.

Kazak halkının mitinde kaosun kozmosa değişmesindeki temel şart yeryüzü ve gökyüzünün birbirinden ayrılmasıdır. Yukarıda geçen Kazığurtla ilgili mitin bir versiyonunda “Tanrı bidayette yeryüzünü ve gökyüzünü yaratırken Kazığurt dağına da birlikte yaratmış.” ibaresi geçmektedir. İşte, bunda gökyüzünün yeryüzünden ayrılışı, yani dünyayı basmış sudan yeryüzünün ve gökyüzünün çıkışı anlayışı yatmaktadır. Eski Türk dilinde “Tanrı” gökyüzünü, “Deniz” suyu simgelemektedir. İki sözcüğün de yapısı “Tan -Ten” (gökyüzü, asuman) kökünden türemiştir. Demek ki, “Tanrı” kelimesi Eski Türkçeye göre – gökyüzündeki suyu, “Deniz” yeryüzündeki suyu temsil etmektedir. Başka bir deyişle, gökyüzü mavi (“gök”) renkli olduğu için önce su şeklinde anlatılmış. Onun “gök”, “Tanrı” adlandırılması bundan gelmektedir.¹³⁴ Dolayısıyla Türk devlet anlayışında “Gök” kavramı büyük bir önem taşımaktadır. Dünya, yer ve suyla ilgili ruhlar eski dönemlerde günlük yaşam tarzı ve devlet düzenine belli bir ölçüde tesir etmişlerdir. Yer-Su kültü Türk manevi anlayışında merkezî bir yer tutuyormuş. Türklere göre yer ve su her şeyden değerli, kutsal sayılmış. Orhun yazıtlarında gök, yer ve suların mukaddes olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹³⁵

Bahaeddin Ögel’in anlattığı üzere, Türk mitolojisine göre dünya yaratılmadan önce deniz çoktan yaratılmış. Sonradan Tanrı deniz üzerinde bulunan bir maddeden yeryüzü ve gökyüzünü yaratır. Bu madde Altay mitlerine göre bir taş, Kazak mitolojisine göre bir yumurtadır. Yumurtadan çıkınca gökyüzü âlemi, yeryüzünden bölünerek ayrı bir dünya haline gelmiş. Yeryüzü, mitsel anlayışa göre ortadaki âlemdir. Dünya mitlerinde yeryüzü çeşitli biçimde tasvir edilmektedir: kocaman geyik, kaplumbağa veya yılanın kafası vb. biçimde karşımıza çıkmaktadır. Onu, yani yeryüzünü kocaman balık, öküz,

¹³³ Kalaubek Tursinkulov, *Kazığurt*, Foliant Yayınları, Astana, 2010, s. 15.

¹³⁴ Kaskabasov Seyit, *Kazaktıñ Halık Prozası*, s. 47.

¹³⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ötüken, Ankara 1982, s. 34.

bıyıklı balina, fil ve yılan üzerinde tutuyormuş. Kazak halkı arasında “Yeryüzü yumurta şeklindedir. O gök öküzün boynuzuna konulmuş. Boynuzu yorulduğu zaman öküz yer küresini ikinci boynuzuna değiştirmiş. İşte deprem de o yüzden meydana geliyormuş.” miti yayılmıştır. Bu anlayış Tanrı inancından dolayı hâkim olmuştur.¹³⁶ Yani bu mitin İslam diniyle hiç alakası yoktur. Bu mite eski dönem insanların dünya görüşleri yansımıştır.

Kozmosun yumurtadan çıktığına dair diğer bir mit te şöyledir.

“Deniz suyunun üzerinde bir yumurta akıp geliyormuş. Tanrı bu yumurtaya şefkatle, sevinçle bakmış. Yumurtayı elinde tutarak ikiye ayırmış. Yumurtanın yarısı ateşe, yarısı ise suya dönüşmüş. Ateş ve su birleşmiş ve kaynamış. Onlardan yükselen buhardan gökyüzü yaratılmış. Yumurtanın kabuğundan yeryüzü yaratılmış. Başlangıçta hem yeryüzü hem de gökyüzü çok küçük olmuş. Gökyüzü ayna kadar, yeryüzü ise iğne kadar olmuş. Yeryüzü ile gökyüzü gittikçe büyümüş. Gökyüzü genişlemiş ve yukarıya doğru yükselmiş, yeryüzünün ağırlığı artarak alçalmaya başlamış. Tanrı yeryüzünü kutsal gök öküzün sırtına koymuş. Fakat yeryüzü ilk başta öküzün sırtına sağlam oturmamış. Tanrı onu iyice oturtmak için yeryüzünün her bölgesine büyük ve küçük dağları dikmiş. Böylece yeryüzü gök öküzün sırtına sağlam oturmuş.

Yeryüzü ile gökyüzü yaratıldıktan sonra dünyayı karanlık kaplamış. Tanrı onu gidermek için de bir çare bulmuş; Ay ve Güneş gibi çift meşaleyi yaratmış. Yeryüzü çıplak biçimde imiş. Tanrı yeryüzüne hayat vermek için ilk önce yalnız ağaç Kutsal ağacı dikmiş. Bu ağaç büyüyünce gökyüzünü daha yükseklerle kaldırmış.”¹³⁷

Dünyanın yumurtadan çıktığına dair mit Eliade’ın bahsettiği üçüncü kategoriye mensuptur. Çünkü burada bir birliğin bölünmesi sonucunda yeryüzü ve gökyüzünün yaratılışı söz konusu olmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere dünya yaratılmadan önce deniz olmuştur. “Altay yaratılış destanlarına göre henüz daha hiçbir şey yok iken, iyiliğin sembolü Tanrı Ülgen ile kötülüğün sembolü olan şeytan Erlik büyük deniz üzerinde uçup duruyorlardı. Sonradan Orta Asya Türk ülkeleri inanışlarına bir “Üçüncü Varlık” eklenmiştir. Bu varlık gökyüzünü temsil etmektedir”¹³⁸. Fakat Kazak mitolojisine göre Gökyüzü yeryüzü gibi yumurtanın içerisinden çıktığı için sonra eklenmiş bir varlık olarak kabul edilmez. Bahaeddin Ögel, dünya yaratılışı sürecinde iyilik ile kötülüğün, zulmat ile aydınlığın, Tanrı ile Erlik’in birbiriyle sonucu belli olmayan savaşa girdiğinden bahseder, fakat bu motif Kazak mitlerinde geçmemektedir.

¹³⁶ Canaydarov, *Mifi Drevnego Kazakstana*, s. 165.

¹³⁷ Toyşanulı, *Türük-Mongol Mifologiyası*, s. 62

¹³⁸ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 423.

Bazı mitlerde yukarıda belirtilen üç âlem, yani bütün kozmos büyük ağaç şeklinde de betimlenmektedir. Bu ağaç, çoğu zaman mitsel üç âlemi dik biçimde birbirine bağlamaktadır. Bu ağaç, mitoloji biliminde “Dünya Ağacı” (Evrensel Ağaç) ya da “Kozmos Ağacı” olarak nitelendirilmektedir.¹³⁹

Tanrı mitlerde dünyadaki varlığı düzenleyici olarak görülmektedir. O, insan toplumunu, onun gelenek ve göreneklerini ilk ortaya koymuştur. Tüm yaratıkların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnsanlara hayvanları avlamayı, ateş yakmayı, yemek hazırlamayı, yani geçimini sağlamasını da Tanrı öğretmiştir. Dolayısıyla Tanrı inancı avcı, çoban ve hayvan besleyici toplumlara mahsus olmuştur. Bu yüzden de araştırmacılar Tanrı inancı kökünün Asya bozkırlarına bağlanması gerektiğini dile getirmektedir.¹⁴⁰ Göçebe toplum sayılan Kazak halkının da en eski inanç temellerini Tanrı inancının oluşturması bu konuya açıklık getirmektedir.

Yani Tanrı en yüce varlık, o gökyüzü ve yeryüzündeki tılsım ve yaşamın sahibidir. Hem insanı, hem de yeryüzündeki yaratılışların hepsini, gökyüzünü ve gökyüzü cisimlerini, güneşi, ayı ve yıldızları yaratmıştır.¹⁴¹ Ünver Günay ve Harun Güngör tarafından kaleme alınan *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi* kitabında Türklerin inandığı Tanrı’nın sıfatı hakkında aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir:

“Türkler yüce ve mücerret bir Tanrı telakkisine erişmiş olmakla birlikte, başlangıçta onu yine de gökte düşünüyorlardı. Nitekim Orhun Kitabelerinde “üze kök tengri” terkinde Tanrı aynı zamanda gök manasını da muhafaza etmekteydi. Bu nedenle de evrimci bir yaklaşımla Türklerde Tanrı düşüncesinin, maddî gökyüzünden manâda Ulu Varlığa doğru bir gelişme gösterdiği öne sürülmüştür. Hatta Göktürk çağında, dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın, bozkırlı gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği imkân dâhilinde görülmüştür.

...Konuyla ilgili değerli araştırmasında Hikmet Tanyu, ortada gerçekten de bir karıştırmanın söz konusu olduğunu ifade etmekte ve “Kök-Tengri” teriminde, Kök-Gök’ün Tanrı anlamında değil, fakat “yücelik” manâsında sıfat olarak kullanılmış olduğuna dikkat çekmektedir. Böyle olunca Gök-Tanrı, kendisine tapınılan mavi gökyüzünü değil de Yüce Tanrı’yı ifade etmektedir.”¹⁴²

Eski Türk halkları dönemindeki yeryüzü erkek ve yeryüzü kadın paralel düşüncesi, mitsel anlayışı sadece Kazak halkının mitleri ve inançlarında geçmemektedir. Onlar

¹³⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 480.

¹⁴⁰ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Kayseri, 2015, s. 39.

¹⁴¹ Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası*, s. 90.

¹⁴² Günay, Güngör, s. 40.

Kazak halkının folklor alanında ve klasik edebiyatında şiirsel sembollere, sanatsal yöntemlere, çeşitli metaforlara dönüştü. Arkaik mitlerde anlatılan Tanrı dünyayı, kozmos'u yaratır, insanları geçimlerini sağlamaya öğretir, hayvan ve kuşları, dağ ve taşları, nehir ve gölleri oluşturur vb.

Kazak mitolojisindeki Tanrı'nın yerini daha sonra Allah almıştır. Bu görüşü Kazak yazarı S. Seyfullin de kanıtlamaktadır.

“Kazakların hepsi Müslümanlığı kabul edince gökyüzündeki “Büyük Tanrı'nın” yerine (Tek Padişah) “Allah” geldi. Her ne kadar önceki “tanrıların” çoğu unutulsa da bazı “güçler” Müslümanların inancına dâhil olup İslam dininin ufak “güçleriyle” karışıp hala yaşamını sürdürmektedir. Önceki şeklini bulmasa da onlara inanmak halkın bilincinden silinmiyor” diye yazmaktadır. Gerçekten de Tanrı tipi mitsel ilk baba-demiurge'ye ait çok özellikleri bir araya getirmektedir. Bu duruma çoğunlukla mitoloji alanında karşılaşılabiriz. Hem çok tanrılı dinlerde, hem de tek tanrılı dinlerde eski mitsel kahramanın özellikleri net bir şekilde görülmektedir.

E. M. Meletinski bu özelliği *“Çok tanrılı gelişmiş mitolojide kahramanın kalıntı özellikleri ve tanrılar kendi görevlerini aktif şekilde yerine getirir”*¹⁴³ şeklinde izah etmektedir.

2. Kazak Olağanüstü Masallarının Genel Açıklaması

Kazak masalları, genellikle olağanüstü masallar,¹⁴⁴ hayvan masalları, kahramanlık masalları, öykü masalları, mizaç masalları ve hayatla ilgili masallar olarak birçok gruba ayrılmaktadır.¹⁴⁵

Kazak bilim adamı Muhtar Avezov, olağanüstü masala ilişkin görüşlerini şu şekilde belirtmiştir:

*“Bazı dinlerin dünyayı tanıma, dini nasihatler ve dini terbiye düşüncelerinden doğan büyük masallar da vardır. Kazak halkını oluşturan eski boylar ve kavimler çeşitli dinlerin etkisinde, çeşitli toplumlarla karışarak, zamanın inançları, duygu ve düşünceleriyle donanmışlardır. O dinin esas bilgileri olağanüstü masallarda yer almıştır. Bu tür masallarda zamanın bilimi, kültürü, yaşayışı, sosyal mücadeleleri, adaletsizlikleri, yapılan zulümler, halkın adalet ve merhamet duygusu ve inancı gibi birçok konu işlenmiştir. Masallar, o zamanki insanların yaşayışına bakılarak kurulmuş, halkın kendine has temel hazinesi olmuştur.”*¹⁴⁶

¹⁴³ Seyfullin, s. 70.

¹⁴⁴ Olağanüstü Masallar (Kiyal-Gacayip Ertegiler) Kazak olağanüstü masalları, Kazak masallarının çoğunluğunu oluşturur. Bunlar kökü çok eskilere dayanan, tarihi en eski olan masallardır.

¹⁴⁵ Alfiya Zhamakina, “Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme”, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2009 (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), s. 17.

¹⁴⁶ Muhtar Avezov, “Folklor Yazıları, Seçmeler” (Haz. Yrd. Doç. Ali Abbas ÇINAR), Bilig Yay, Ankara 1997, s. 78-79.

Olağanüstü masalların diğer masallardan farklılığı, bunların temelinin genellikle mitolojiye dayanmasıdır. Aynı zamanda olağanüstü masallar sürekli değişim içinde bulunmaktadır. Bu tür masalların kökünü eski çağlarda meydana gelen eski mitler, avcı öyküleri, hikâyeler, çeşitli inançlar ve gelenekler, efsaneler oluşturmaktadır. Mitlerin masallara dönüşüm süreci birçok aşamalardan geçmiştir.

Mitlerde evrenin ve çevrenin, dünyanın yaratılışı, gökyüzü, kabilenin totemi ve ilk babası, kahramanlar, onların hareketleri ve faaliyetleri hakkında olağanüstü şekilde anlatılmıştır. Aradan zaman geçtikçe ve insan bilinci ve imkânları genişledikçe mitler de değişime uğrayarak “kutsal” niteliğini kaybetmeye başlamış, gizli, tılsımlı olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden eski dönemlerdeki gibi mitlere inanmak da zayıflamış, ondaki olay örgüsü ve tipler bir nitelik kazanmış, hatta mit anlatıcıları tarafından uydurulmaya başlamıştır. Mitlerdeki kahraman faaliyetlerinin sonuçları da önceki mitsel niteliğini yitirmiştir. Mitlerin nedensel unsurları neredeyse kaybolmuştur. Birer birer mitlerin çerçevesi daralarak sadece bir kahramanın ya da şahsın hayatını ifade eder hale gelmiştir. Nitekim mitler hikâyeye, ondan sonra masala dönüşmüştür.¹⁴⁷

Olağanüstü masalların bir kökü yine bidayetteki insanların avcılık öyküleri ve hikâyelerinden oluşabilmektedir. Başlangıçta meydana gelen gerçek olaylar temelinde söylenen öyküler (hatıralar) zaman geçtikçe, yani halk arasına yayıldıkça uydurularak, hikâyelere, ondan masallara dönüşmüşlerdir. Böylece avcılara ve avcılar hakkında hatıra şeklinde söylenen ilginç öykülere kazak olağanüstü masallarında sık sık rastlanmaktadır. Mitlere genellikle olağanüstü masallarda eski çağlardaki şeklinde değil, halkbilimsel türe dönüşmüş biçimde yer almaktadır. Başlangıçtaki mitsel kavramlar aracılığıyla meydana gelen çeşitli dehşetli yaratıklar (ceztırnak (Tunç tırnaklı cadı), tek gözlü dev, albastı, yamyamlar vs.) eski avcılarının anlatılarına dâhil olarak hikâyenin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁴⁸ Hikâye türü de mitlerle birlikte olağanüstü masallara dönüştü. Böylelikle onlar masalların olay örgüsüne katılmaktadır. Fakat mitin olağanüstü masala dönüşüm sürecinde hikâye ve masal birlikte bulunur. Mitler, özellikle hikâyeler insanlara farklı şekilde anlatılır. Bu süreç Kazak mitolojisini derinden etkilemiştir. Aslında masalların ortaya çıkış ve oluşum sürecinin ilk yıllarında

¹⁴⁷ Kaskabasov, *Kazak Halık Prozası*, s. 18.

¹⁴⁸ Seyit Kaskabasov, *Ertek pen Epostın Süjettik Tipologiyası [Masal ve Efsanenin Konu Tipolojisi]*, Gılım Yayınları, Almatı 2002, s. 15; Ayrıca bkz. *Kazak Folklorının Tipologiyası [Kazak Halk Biliminin Tipolojisi]*, GılımYayınları, Almatı 1981, s. 308.

insanlar onları hayal ürünü olmaktan çok hakikat olarak görmüş. Öyleyse halkbilimsel tür olarak tanınan klasik masallarda hayal unsuru kasıtlı olarak kullanıldı. Dolayısıyla abartılarak olağanüstü içerik ve biçim kazandı. Bu nitelikte gelişimine devam etti. Masallardaki hayal unsuru insanın günlük hayatındaki şeylere ve olaylara bilinçli olarak başka şekil kazandırdı. Çünkü masal türünde hayal güzellik verici ve betimleyici araç olarak kullanıldı.¹⁴⁹

Masalın çekici nitelikte olması için olay örgüsünden çok kompozisyonu (yapısı) önemliydi. Bunların hepsi masalın ideolojik, içeriksel ve sanatsal öğeleri içinde barındırmasına yol açtı. Bu bütünlük masal türüne diğer özellikler de yükledi. Onlar masalın yapısı ve estetik amacın birliği ve istikrarlılığı, zamanın çıkmaz durumda olması, sanatsal koşulların zorunluluğu, konuşma diline uygun gelmesi, deyimlerin ve atasözlerin kullanılması vs.

Kazak olağanüstü masallarında birçok halklarla ortak motifler anlatılmaktadır. Kazak halkı diğer ülkelerle sıkı bir bağ içinde bulunmuştur. Kazak halkı komşu halklarla irtibat kurup onlarla kültürel, dini, manevi ilişkiler oluşturmuştur. Eski dönemlerde ortaya çıkıp, eski zamanların niteliklerini taşıyorsa da olağanüstü masallar halkın yaşamını, göreneğini, günlük hayatını yansıtmaktadır. Gerçekten de olağanüstü masallar hayat gerçeğini olduğu şekilde değil, estetik biçimde göstermektedir. Yaşam mücadeleleri, varlığın tezahürleri, insanların birbiriyle ilişkileri, bunların hepsi de Kazak halkının estetik ruhunun temelini oluşturmaktadır.¹⁵⁰

Kazak olağanüstü masallarının başkahramanları genellikle nişancı, avcılar, asker, bahadır, küçük evlat, Keloğlan'dır. Bunların hepsi halk hayalinden kaynaklanan örnek tiplerdir. Yani örnek insan tipi halk ihtiyacına göre ortaya çıkmaktadır. Eski dönemde halk, doğanın şiddetli güçlerine, yırtıcı, yabani hayvanlara karşı hayat mücadelesi verirken hayalinde onları yenerek huzur ve bolluk içinde yaşayan örnek insan tipleri yaratmıştır. Bu insanlar, hiçbir zaman kaybetmemiş zeki, güçlü, pehlivan ve nişancı niteliğinde tasvir edildi. Masallarda onlar çeşitli zalimlerle, devlerle, hayvanlarla savaşıyor onları yenen avcı nişancı tipinde canlandırmaktadır.

¹⁴⁹ V. Sidelnikov, *Kazakhskiy Narodniye Skazki [Kazak Halk Masalları]*, Cazuvşı Yayınları, Almatı, 1958, s. 9.

¹⁵⁰ Dosmuhammed Kışibekov, *Kochevoye Obshchestvo, Genezis, Razvitiye, Upadok [Göçebe Toplum, Kökeni, Gelişimi, Düşüşü]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1984, s. 58.

Sonraki dönemde kabile toplumuna geçilirken halk kendi kabilesini, soyunu diğer düşman ülkeden, baskıcı ordudan koruyacak örnek insan tipine ihtiyaç duydu. Bu kahraman tipi birçok Kazak masallarında yer almaktadır. Kabile toplumu dağılırken örnek şahıs da farklı nitelik kazandı. Artık o, dağılmakta olan toplumun kutsal geleneklerini destekleyici, ata yolunu koruyucudur. Yani böyle masallarda karşımıza muhafazakar bir kahraman çıkar. Kazak masallarında küçük evlada büyük önem verilir. Nitekim Kazak halkının çoğu masallarında başkahraman küçük oğlan şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁵¹

Toplumda sosyal eşitsizlik zirveye ulaşırken masaldaki örnek şahıs da sosyal eşitsizlik şartları altında yaşayan, ezilen, dolayısıyla üst tabakayla mücadele etmeye başlayan tipe dönüşür. Bu durumda olağanüstü masal kahramanları hayatın acı gerçeğini göz önünde bulundurarak alt tabakanın çıkarlarını sağlamakta, halk hayalini gerçekleştirmektedir.

Olağanüstü masalların temel konusu başkahramanın sihirli malzemeler aracılığıyla doğaüstü olayları yaşayarak çeşitli zorluklar ve sıkıntılarla başetmesi, amacına ulaşmasıdır. Olağanüstü masalarda geleneksel düşüncelerin kümesi olayların yapısıyla, örgüsüyle ve kahramanların hedefleriyle kaynaşmaktadır. Eğer bu birlik değişirse olağanüstü masalların başka türleri meydana gelmektedir. Örneğin, başkahraman tüm gücünü kullanarak zorluklarla başa çıkarsa kahraman olarak adlandırılır ve masalın biçimi kahramanlık masalına dönüşür.

Kazak olağanüstü masallarının klasik tipleri aşağıdaki bölümlerden oluşur: başkahramanı öbür dünyaya yollamak, muhteşem eşyaları bulmak, zor ödevleri yerine getirmek, diğer varlıklara (cin, peri) dönür gitmek, cin ve şeytanın tuzağından kurtulmak vb. Çoğunlukla anlatılan hikâyeye kahramanın güzel ve zeki kızla evlenmesiyle ve tahta geçmesiyle sona erer.

Olağanüstü masallar, başkahramanın uzun yola çıkmasıyla başlar. Onun yola koyulmasının çeşitli nedenleri vardır: Bazen haramiler at sürüsü çalarak kardeşler onu aramaya giderler (“Sarsenğali”), bazen cadının ön uyarısı bozulunca babası ona oğlunu göndermeye mecbur kalır (“Karatay”), bazen kahramanın anasını Büyük Karakuş

¹⁵¹ A.İsmatullayeva, “Kazak Ertegilerinde Murağer Bolu Motivi” [Kazak Masallarında Veliaht Motifi], *Bilim Dünyası Sempozyumu Bildirileri*, Almatı, 2012, s. 42.

götürdüğünden dolayı delikanlı onu arayıp bulmak için yola koyulur (“Kanbaba”). Masal girişinin böylece tipleri oldukça eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Olağanüstü şahısları temsil eden tabiatın karanlık güçlerine karşı adamların mücadeleye girmesi ve nihayet kuvvetiyle, aklıyla kazanması masalın temel prensibini teşkil etmektedir.¹⁵²

Eski kabile geleneklerinin dağılması ve aile içi ihtilâfların meydana gelmesiyle ilgili olarak masallar da değişmeye başladı. Örneğin, çok eşlilik ortamında hasımlık duygusu ortaya çıktı. “Altın Aydar”¹⁵³ (Altın Perçem) ve “Üç Kız”¹⁵⁴ adlı masalarda büyük kadın kıskançlıkla kumanın doğurduğu çocuğu çalarak yerine köpek yavrusu bırakır. Kocas bu durumu öğrenince kumayı evden kovar. “Zengin Küçük Oğlu ve Peri”¹⁵⁵ masasında da küçük oğlunun tavsiyesine kızan babası onu evinden kovar. Sonraki dönemlerde toplumsal ihtilâflar artınca masalarda bundan etkilenir. Bir masalda yoksul delikanlının eşini beğenerek onu kendisi almak isteyen han, onu öldürmek için çeşitli zor mekânlara yollar “Git ve Getir”,¹⁵⁶ “Kimse Bilmeyen Taş”¹⁵⁷ masalarında olduğu gibi.

Böylece kahraman ailesiyle vedalaşarak yola koyulur. O, çeşitli sihirli malzemeleri ve çalınmış eşini bulmak zorundadır. Bazen kahramanlar macera arayıp kendi isteğiyle uzaklara giderler. Eline demir asa tutarak, ayağına demir ayakkabı giyerek sırlı, gizli dünyaya seyahat eder (“Er Töstik”, “Kanbaba”). Yabancı ülke bazen yerin üzerinde, bazen yerin altında ya da gökyüzünde bulunur. Bazen aradığı ülke adam ayağı değmemiş kurak bozkırın ötesindeki büyük dağların üzerine yerleşmektedir. Kazak masallarında uzak ülkedeki gizli dünya açıkça betimlenmez, genel açıklama yapılır ve Kazak bozkırına benzer şekilde tasvir edilir.¹⁵⁸

Eskiden bozkırla birlikte yaşamakta olan göçebe Kazak halkının masallarında uçsuz bucaksız bozkır ve büyük dağların tezahür etmesi şaşılabilecek bir şey değildir. Onun manzarasını çoğunlukla geniş göllere kadar uzanan bozkır ve ufukla örtüşen dağlar temsil etmektedir. Tabii ki, kişi bazen sınırda bir önemli noktaya rast gelmektedir.

¹⁵² Kiyal-Gajayıp Ertegiler, *Halk Avızı Celisi Boyınşa [Olağanüstü Masallar, Sözlü Gelenekten Derlemeler]* Aruna Yayınları, Almatı 2002.

¹⁵³ İbray Altınsarin, *Tandamalı Şıgarmaları [Seçme Eserleri]*, Gılım Basımevi, Almatı 1994, s. 141.

¹⁵⁴ *Babalar Sözü, Cilt 74*, s. 188.

¹⁵⁵ Altınsarin, s. 115.

¹⁵⁶ *Babalar Sözü, Cilt 74*, s. 206.

¹⁵⁷ Seyit Kaskabasov, *Oyöris*, s. 202.

¹⁵⁸ Kaskabasov, *Oyöris*, s. 203.

Mesela, büyük dağların tepesinde tek başına bir ev bulunmakta, o evde cadı yaşamaktadır. Fakat buradaki cadının bekçilik görevi ikinci planda bir rol oynamaktadır. Çoğu zaman kahraman ıssız yerde ya da deryanın kenarında büyümüş olan tek ağaca rastlar. Ağacın tepesindeki Büyük Karakuşun veya efsanevî simurg kuşunun yuvada bulunan yavrularını ejderhadan kurtarır. Yardımının karşılığı olarak Simurg kahramanı aradığı yere ulaştırır (“Kimse Bilmeyen Taş”, “Sihirli Kuş”, “Üç Kız” vb.)¹⁵⁹

Kahramanın simurg kuşunun vasıtasıyla ulaştığı ülkesi, hayvan dolu yayla, yeşil çimenli ova ya da büyük şehir şeklinde nitelendirilmektedir. Susuz çöl veya adam ayağı değmemiş ıssız bozkır da olabilir. Yabancı şehri gezerek hiçbir kimseyle buluşamayan kahraman tesadüfen bir çocuğu görür. Ona doğru acil yürüyüp yaklaşırken çocuk çığlık atar ve bayılıp düşer. Çünkü bu şehrin ahalisi perilermiş (“Git ve Getir”).

Yabancı büyüsel ülkede kahramanın, önceki şeklini değiştirerek tanımaz vaziyette bulunması şarttır. Kahramanı böyle gizlemek birçok halkın masallarında mevcuttur. Simurg kuşu kahramanı yutar ve geri kusar. Delikanlı kimsenin tanımayacağı hale gelir (“Kanbaba” ve “Kimse Bilmeyen Taş”). Yüzüne maske takan kahraman bazen soruların hepsini “Bilmiyorum.” diye yanıtlar (“Bilmez”), bazen herif Keloğlan olur (“Ali ve Tabi”), bazen kafasını koyun karnıyla örter (“Ermek”) vb.¹⁶⁰

Kahramanı, yabancı ve karanlık ülkede neler bekliyor? Onlar, insan çalmadan ezgi çıkaran saz aleti, kimsenin bilmediği taş, bir anda yemek hazırlayan sofrası, bütün dünyayı gösteren ayna, muhteşem tencere gibi sihirli eşyalardır. Bunlarla birlikte başkahraman burada su padişahının kızı ve güneşin kızı Künikeş gibi güzellerle görüşür. Sihirli malzemelerin yardımı ve tavsiyesine dayanan delikanlı büyüsel ülkede aradığını bulup yeryüzüne geri döner. Kazak masallarının çoğunda başkahramanın yeryüzüne dönüşü kara güçlerin engellerine uğramadan başarılı şekilde gerçekleştirilir. Fakat zalimler hücum ettiği takdirde kahraman onlardan sadece firar ederek kurtulma fırsatı bulur: Cadıdan kaçan kız koşarken sırasıyla tarak, ayna, iğne vb. gibi malzemeleri geriye atar, onlar hemen ormana, dağa, göle dönerler. Kahraman kendisini öldürmek isteyen zalimlerden kurtulmak için tilkiye, ördeğe, balığa dönerek hayatta kalmak için

¹⁵⁹ S. Mamet, *Kazak Ertegileri: Kiyal-Gajayıp, Turmıs Salt [Kazak Masalları: Olağanüstü, Gerçekçi Masallar]*, Balavsya Yayınları, Almatı 2001, s. 56.

¹⁶⁰ Kaskabasov, *Oyörıs*, s. 203.

çeşitli çareler ve yollar bulmayı başarır (“Kızlar ve Yamyam”, “Keloğlan”, “Bilgin Çocuk”).¹⁶¹

Görüldüğü üzere Kazak masallarının olay örgüsü ve yapısı genellikle Batı ve Doğu’nun birçok halklarının masallarına benzemektedir. Aynı zamanda Kazak masallarının kendine has özelliği de mevcuttur.

3. Kazak Mitlerinin ve Masallarının Diğer Mitlerden Belli Başlı Farklılıkları

Dünya halklarının mitleri Kazak mitlerinden çoğunlukla Kozmogonik yönleriyle ayırt edilmektedir. Onlar birbirinden içerik ve biçim bakımından da ayrı özelliklere sahiptir. Mitlerin oluşum ve gelişimine dinin, kültürün, dünya görüşünün, gelenek ve göreneklerin etkisi çok büyüktür.

Kazak halkının Kozmogonik mitlerinde “Kıran Karakş” yıldızının ortaya çıkması ile ilgili mitler dünya mitlerinde farklı biçimde anlatılmaktadır.

*“Kıran Karakş – Kazak mitsel tiplerinden birisi, aynı zamanda onun adı Buharalı Özbeklerin, Karakalpakların, Kırgızların ve Türkmenlerin mitlerinde de geçmektedir. Kıran Karakş haramidir. Kazak ve Özbek mitlerinde kendisini kurtaran başkahramana güzel kızı çalıp getirir, devlerin canlarına sahip olma sayesinde onları köle yapar. Kıran Karakş büyüsel bilgiye sahiptir. İsteddiği anda fareye dönüşebilir. Yaptığı duasıyla genç delikanlıya çalmış kızı uslandırmayı öğretir. Onun tek adımı bir günlük yolla eşittir.”*¹⁶²

Kazak mitoloji araştırmacısı Serikbol Kondıbay’a göre Kıran Karakş gökyüzü cisimlerinden birisini simgelemektedir. Yani bu gökyüzü cismi Merkür gezegenidir. Araştırmacı konuyla ilgili şu argümanları ileri sürmektedir:

“1. Merkür gezegeninin Güneş’i dönme periyodu çok kısa, yani çabuktur. Diğer bir deyişle, Merkür çok hızlıdır. Kıran Karakş da çabukluğuyla dikkat çeker.

2. Eski Roma mitolojisinde Merkür ticaret ve yolculuk tanrısıdır. Çoğunlukla Merkür, Roma başarı ve servet tanrısıyla özdeşleştirilir. Kazaklar arasında Kıran Karakş da ticaret ve bolluk iyesi olarak tanınır.

¹⁶¹ Kaskabasov, *Oyörıs*, s. 203.

¹⁶² *Babalar Sözü*, Cilt 78, s. 27.

3. Merkür, Yunan mitolojisinde Hermes olarak karşımıza çıkmaktadır. Hermes, tanrıların habercisi, elçisi, misafirlerin hamisi, ölümlerin canlarını öbür dünyaya ulaştırıcıdır. Kıran Karakş'ının da bu üç karakteristiğe dahil olması (üç köpek öbür dünyanın bekçisi), kahramana rehberlik etmesi bu görevlerle ilgili olabilir.”¹⁶³ *Antik Edebiyat ve Eski Dönem Edebî Terimler Açıklaması* kitabında “*Merkür, Roma mitolojisinde ticaret, zenginlik ve başarı tanrısıdır. Merkür, Yunan mitolojisindeki Hermes gibi seyyahların hamisi olup aynı zamanda birçok mesleğin sahibidir.*” diye anlatılmaktadır.¹⁶⁴

Hint mitolojisinde de bunlara benzer Kozmogonik mitler bulunmaktadır. Brihaspati'nin eşi güzel Tara'yı Soma (Gezegenler ve Ay tanrısı) çalar. Tanrılar ile Şukra (Venüs) yıldızının sahibi Uşanas başta olarak Asurlar (Tanrıların kardeşleri, büyü sanatıyla başka şekle dönüşebilen, hatta göze görünmeye, gökyüzünde demir, gümüş, altın sarayları bulunan mal sahipleri) arasında büyük savaş meydana gelir. Sonuçta bu savaş hakkında Brahma da haberdar olur ve Uşanas'a iki tarafı barıştırmakla görevlendirilir. İndra Tara'yı kurtarıp Brihaspati'ye getirir. Tara eve döndüğünde eşi onun hamile olduğunu anlar. Çok geçmeden Tara, çok güzel bir çocuk doğurur. Hem Soma hem de Brihaspati oğlanın güzelliğine sevinerek onu kendi çocukları zannederler. Tanrılar Tara'ya çocuğun babasının kim olduğunu söylemeyi emrederler, fakat Tara hiçbir şey söylemez. Sonunda o, oğlunun babasının Soma olduğunu bildirir. Soma'nın sevinci sınırı aşar ve oğluna “Budha” – “Deha” ismini verir. Brahma onu Merkür gezegeninin padişahı olarak tayin eder. Bu yüzden Hint mitolojisinde Merkür gezegeni Budha'nın ismiyle birlikte anılır.¹⁶⁵ Fakat Merkür'le ilgili Kazak mitolojisinde ise daha farklı özellikler bulunmaktadır. Mesela, Kıran Karakş tipi bir yandan harami ve savaşçı, diğer yandan da cesur, çabuk bir karakter olarak tasvir edilir. Başka bir deyişle söz konusu mite Kazak halkının yaşam tarzı yansımasıdır. Kazak mitolojisinde göçebe hayat üslubuyla, çevreyle, avcılıkla, gelenek ve göreneklerle ilgili unsurların geçmesi onu diğer ülkelerin mitlerinden ayıran belli başlı niteliklerdir.

Zühre yıldızı, bütün dünya halklarınca güzelliğin simgesi ve aşkın piri sayılmıştır. Dolayısıyla Yunan, Arap ve Roma mitolojisinde güzel kız olarak geçer. Yunan ve

¹⁶³ Kondıbay, *Argıkazak Mifologiyası*, s. 39.

¹⁶⁴ M. İmangazinov, *Antika Adebıyeti cane Ecelgi Kezendeki Adebı Teriminder Tüsındermesi [Antik Edebiyatı ve Eski Dönem Edebî Terimler Açıklaması]*, Kazak Üniversitesi, Almatı 2008, s. 48.

¹⁶⁵ T. Apinyan, *Mifologiya [Mitoloji]*, Nauka Yayınevi, St. Petersburg 2005, s. 122.

Roma mitlerinde Zühre yıldızı, Venüs diye adlandırılmaktadır. “Venüs, eski Roma ülkesinde önce bahçe tanrıçası olarak bilinmiş, sonra Romalıların atası Aeneas’ın annesi Afrodit’e dönüşmüştür. Aynı zamanda Venüs eski Doğu ülkelerinde aşk ve güzellik tanrıçası İsida ve Astarta’yla özdeşleştirilmiştir. Venüs, yüzölçümü bakımından Güneş sistemi içindeki ikinci büyük gezegendir. Mecazi anlamda Venüs güzel kadındır. Yunan ve Roma mitolojisine göre deniz dalgalarının köpüğünden doğmuştur. Batı sanat alanında Venüs tipi eski dönemde olduğu gibi şimdi de yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁶⁶

Kazak halkı mitlerinde Zühre/Venüs yıldızı Çulpan olarak bilinir. Çulpan, güzel değil, tabip bir kızdır. Bütün hayatını hastaları tedavi ederek iyileştirmeye adanmıştır. Fakat onun bu hayali gerçekleşmemiştir. Çünkü zeki ve merhametli kızı görünce delikanlılar aşık olarak kendi aralarında kavgaya başlamışlardır. Halkla arası bozulur, araya fitne girer. Çulpan, bunun tek nedeninin kendisi olduğunu anlayınca halktan uzaklaşarak gökyüzüne gitmek ister. Böylece seher vaktinde gökyüzüne uçup çıkarak parlak yıldıza dönüşür.¹⁶⁷

Kıssas-ı Enbiya (Peygamberler Kıssası) kitabında Zühre yıldızının ortaya çıkışıyla ilgili bir mit geçmektedir.

“Kabil Habil’i öldürünce onun çocuğu ve torunu kör olarak doğar. Bir zaman kör torununa bir delikanlı gelir ve “Sen benim dedemi öldürdün” diye onu taşla vurarak öldürür. Bu olaya şahit olan melekler:

Ya Rabbim! Bu delikanlı masumu hiç sebepsiz öldürdü. Biz “İnsanı yaratma.” demiştik. Onun ilmi bizimkinden çok olmasına rağmen kan dökmeye, hırsızlığa, zinaya, yalan konuşmaya düşkünmüş, der. Tanrı Teâlâ:

Size insandaki nefsin bir parçasını verirsem, siz de doğru yoldan saparak suçlu olurdunuz der. Melekler:

- Maazallah! Ne tür zor imtihana tutsan bile, biz doğru yoldan sapmayız der. Tanrı Teâlâ:
- O zaman kendi aralarından en zeki ve akıllı üç melek çıksın. Onlara nefis özelliğini koyarak yeryüzüne göndereyim. İnsan haline gelerek onlar gibi yaşasınlar, der. Harut, Marut isimli iki melek hemen teklifi kabul eder. Allah onları yere indirerek kalplerine nefsi arzular koyar. Melekler, yeryüzüne indiği anda nefsi arzular canlanır. Onlar hemen çeşitli dünyevi isteklere kapılır. Onların biçim ve güzelliği, ilmi bütün halktan yüksekmiş. Dolayısıyla halk, onlardan birini hâkim, diğerini de müftü tayin etmiş. Fakat onlar günler geçtikçe bozulmaya başlar ve kendilerinin yeryüzüne ne için indiklerini unuturlar. Zühre isimli güzel kızı tehdit ederek onunla ilişki kurmayı amaçlar. İkisinin kötü niyetini anlayan Zühre karar vermek için süre ister ve evine gider. Zühre, evinde yıkanıp temizlendikten sonra Allah’a yalvarıp dua eder ve kendisini iki zalimden kurtarmasını ister. Kadının duası hemen kabul olur ve Zühre gökyüzüne yükselerek yıldıza dönüşür. Böylece seher vakti olduğunda Zühre yıldızı da gökyüzüne çıkmış.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bacon, *Noviy Organun*, s.124-128.

¹⁶⁷ Serikbol Kondıbay, *Kazakskaya Mifologiya [Kazak Mitolojisi]*, Nurlı Alem, Almatı 2005, s. 245.

¹⁶⁸ Sanzhay Kerimbay, Mukhit Tolegenov ve Adilbek Nabi, *Aldiden Eposka Deyin, Otbası Hrestomatyası [Ninniden Eposa, Aile Kitabı]*, El-şecire Yayınevi, Almatı 2013, s. 314.

Yunan mitolojisinde Zühre yıldızı Afrodit şeklinde geçer. Mitlerde anlatıldığı üzere Afrodit tanrılar ve insanların kalbindeki aşkı canlandırır. Onun büyüünden hiçbir kimse, hatta tanrılar da kurtulamazlar. Uzun boylu, ince, kibar yüzlü, altın dalga saçlı Afrodit güzellik ve ebedî gençlik sembolüdür. Onun ikinci ismi de Kıprıda'dır. Yani Kıbrıs adasında dünyaya geldiğinden dolayı bu ismi almıştır. Mitik düşünceye göre Afrodit, deniz suyu köpüğünden yaratılmıştır. Yunancada "afros" "köpük" demektir. Genel olarak, Yunan mitolojisinin Doğu mitolojisine etkisinin olduğu kesindir. Fakat mitolojideki birçok unsur ülkelerin dünya görüş tarzına göre değişiklik gösterir.¹⁶⁹ Mesela mitlerdeki karakterlerin isimleri, mekân adları değişir. Bazı motifler İslam dininin etkisiyle yeniden değerlendirilmeye başlar. Tek tanrılı dinlerin inanç sistemleri arasındaki benzerlikler kadar, çoktanrılı dinlerden ve ilkel dinlerden aktarılmış mitler ve ritüeller milletler arasındaki yakınlaşmaları ortaya çıkarıyordu.

Homeros destanlarında Afrodit, Zeus ile Diona'nın kızı olarak geçmektedir. Afrodit, Olimpos dağında ustalık piri, çirkin, topal Hepfaistos'la birlikte yaşamaktadır. Güzel kıyafetleriyle çıkarken Güneş daha çok parlar, çiçekler daha iyi büyümüş. Afrodit, Batı sanat tarihine de damgasını vurmuştur. Rönesans ressamaları tarafından yapılmış resimler ve heykeller onun ismini dünyaya ünlü etmiştir.¹⁷⁰

Yunan mitolojisinde sık rastlanan önemli şahıslardan birisi de Ares'tir. Mitlere göre savaş tanrısı olarak bilinen Ares, Zeus ve Hera'nın oğludur. Roma mitlerinde Mars olarak geçer. Kimsenin beğenmediği bu tanrı, sık sık zor durumlara maruz kalır.¹⁷¹

Eski Yunan mitlerini araştıran Kazak bilim adamı M.M. İmanğazinov, Ares hakkında aşağıdaki bilgileri arz eder: "Ares, Yunan ve Roma mitlerinde çok sevimsiz, sert, kötü kalpli kahraman olarak karşımıza çıkar. Ares'e benzer tipe de Türk mitolojisinde rastlanır. Bazı Türk Kozmogoni mitlerinde Ares, Merih adıyla ve Kazaklardada Kızıl Yıldız şeklinde anılır."¹⁷² Diğer araştırmacı Tursın Curtbay, "Tolga. Eski Türk Kahramanları ile İlgili Efsaneler" başlıklı kitabında Ares tipinin Kazak mitolojisinde cesur, kahraman askere dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Bütün bunlar Dünya

¹⁶⁹ S.A. Tokarev, "Mifi Narodov Mira" Entsiklopediya [Dünya Halkları Mitleri, Ansiklopedi], Sovyetskaya Entsiklopediya, Moskova 1980, s. 58.

¹⁷⁰ N. A. Kun, *Ecelgi Gresiya Mifteri men Anızdarı [Eski Yunan Mitleri ve Efsaneleri]*, Mektep, Almatı 1979, s. 82.

¹⁷¹ Kun, s. 93

¹⁷² M. M. İmanğazinov, *Antika Adebieti [Antik Edebiyatı]*, Kazak Üniversitesi, Almatı 2008, s. 370.

mitlerinin sıkı bir bağ içinde bulunduğunu, fakat epeyce değişime uğradığını, sonuçta farklı biçimler edindiğini kanıtlar.¹⁷³

Tursin Curtbay,

“Göçebe halklar için silâh kutsal sayılır, çünkü o, kahramanların temel aracıdır. Halk arasında silâhların çeşitli biçimleri anlatılır. Mitler ve efsanelerde göçebe halkların silâhlarına ilişkin birçok malûmatlar verilir. Eski Türklerde kahramanlar beş silâhını (kılıç, mızrak, yay, topuz, balta) almadan yola çıkmaz”¹⁷⁴ der.

Mitolojide silâhların geçmesi eski Yunan ve Roma anlayışına göre askeri iktidara işaret eder. Askeri iktidar Yunan mitlerinde Ares’in, Roma mitlerinde ise Mars’ın elinde bulunmaktadır. Ares, savaş ateşini tutuşturur, çeşitli belaların ortaya çıkmasını sağlar. Bu yüzden Yunan mitolojisinde kötü karakter olarak geçer.

Aynı zamanda intikam ve ceza tanrıçası Poine ve yer altı ülkesinde ölümler hâkimi Aiakos da onun yanında bulunur. Onlar da Ares’i destekler, onun işlerine yardım ederler. Bazı efsanelerde Poine, Ares’in kız kardeşi olarak geçer. Poine çeşitli milletler ve devletlerin arasında kavga çıkararak savaş ateşini tutuşturmaya çalışır. Aşakos, savaşlarda akan kanları görmeyi çok ister ve ölümlerin canlarını kendi dünyasına götürmeye girişir.

Kazak halkında Jüpiter gezegenine dair masal şöyledir:

“Bir varmış, bir yokmuş, Askar isimli bir delikanlı yaşarmış. O, dağda tek başına yaşamayı severmiş. Sonra Güldana isimli kızla tanışarak onun ebeveyninin izniyle evlenmiş. Sekiz tane çocukları olmuş. Fakat Kocabay adlı delikanlı kıskançlıkla Güldana’yı bıçaklayıp öldürmüş. Askar, eşinin intikamını almış. Sekiz evladı öksüz kalmış. Askar, Tanrı’ya yalvararak kendisini gökyüzüne çıkartmasını istemiş. Yeryüzünden uzakta padişahlık kurmayı düşünmüş. Tanrı, onun isteğini kabul ederek gökyüzüne çıkartmış. Onun evlatları sekiz gezegene dönüşmüş.”¹⁷⁵

Kazak mitleri ve masalları diğer birçok ülkelerin mitleri ve masallarıyla içerik bakımından benzer niteliktedir. Buna ülkelerin birbiriyle komşu olması, dini, manevi, sosyal açıdan ilişkisinin olması tesir etmiştir. Fakat Kazak mitleri tarihin belli bir aşamasında değişimlere uğramıştır. Dolayısıyla zamanlar geçtikçe mitlerin biçimleri

¹⁷³ Tursin Curtbay, *Dulğa Köne Türki Batırları Turalı Tarihi Apsanalar [Tolga. Eski Türk Kahramanları Hakkında Tarihi Efsaneler]*, Cilt 1, Cazuvşı, Almatı 2007, s. 400

¹⁷⁴ Curtbay, s. 149.

¹⁷⁵ *Babalar Sözü*, Cilt 78, s. 66.

öncekinden değişerek, farklı motifler yer almaya başlamıştır. Bu olguya dini tanımın da etki ettiği kesindir.

4. Kazak Masalları ve Mitlerinin Diğer Mitlerle Benzerlikleri

Doğu ülkelerinin masalları ve mitleri Kazak halkı arasına da geniş bir şekilde yayılmıştır. Özellikle Orta Asya topraklarına İslam dini yayılmaya başlayınca din kurallarıyla birlikte dini-mitolojik eserlerin de akın ettiği bir gerçektir. Arap ile İran ülkesinin birbiriyle kültürel, manevi etkileşimde bulunması sonucunda önemli dini-kültürel miraslar meydana gelmiştir. “Şahname” destanı, “Bin Bir Gece” masalları bu kültürel etkileşimin doğurduğu mahsüllerdir. Ayrıca ünlü İran şairi Fırdevsi’nin “Şahname”sinin etkisi 11. Yüzyıldan itibaren belirgin hale gelmiştir. İslam dininin yayılması neticesinde de Orta Asya ülkeleri Arap yarımadasında, İran bölgesinde dolaşmış olan mitolojik motiflerden esinleşmiştir.¹⁷⁶ Bu yüzden Türkistan bölgesinde ortaya çıkan mit, kıssa, destanların olay örgüsünden peygamberler, kahramanlar, din büyükleri, âlimler de kendi paylarını almaya başlamışlardır. Hz. Muhammed peygamberle ilgili siyer kitaplarında geçen olayların sözlü kültürde sadece anlatı yapısı dikkate alınarak karakterler çeşitli mitolojik renklere bürünmüştür. Eski Tanrı inancına ilişkin kutsal aktarımlar motif bakımından epeyce zenginleşmiştir. Dolayısıyla Orta Asya ile dünya halkları mitolojisinin Kazak mitleriyle benzer noktaları çoktur. Özellikle bu benzerliğin etiyolojik mitler bağlamında olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda da belirtildiği üzere, etiyolojik mitler, 1) herhangi bir hayvan ya da bitkinin ilk ortaya çıkışı ile onun bedensel organlarının, hayat biçiminin özelliklerini anlatan mitlerdir. 2) İnsanların beddua, ceza veya diğer olaylar nedeniyle hayvana ya da kuşlara dönüşmesi (Değişim motifleri) vardır.¹⁷⁷

Birinci gruba Kazak, Moğol, Çin, Özbek halklarına ortak mitler ve masallar dahil olmaktadır. Onlar “Deve Takvimde Niçin Yılbaşı Olamamış?”, “Bildircinin Kuyruğu Neden Kısa?”, “Sığırın Böbreği Niçin Pürüzlü?” vb. sorulara cevap veren etiyolojik mitlerdir. Bu konuda mitsel zamanın ilk dönemindeki olaylar betimlenir. İnsan (hayvan) ile doğanın ya da hayvan ile diğer hayvanın birbirinden farkı yok, onlar kendi aralarında

¹⁷⁶ Denise Aigle, Tairh Oluşturan Mit, Çev. Ramazan Adıbelli, bilimname XIX, 2010/2, s. 196

¹⁷⁷ Potanin, s. 122

eşit, irtibat kurabildiğine inanılan dönemdeki ilk olaylar, ilk sebep, ilk yaratılış tasvir edilir. Burada ilk sebep ayrı bir öneme sahiptir. Mesela, devenin boynuzunu geyik, kuyruğunu at, horozun tüylerini dudu ister ve iade etmeden kaybolur. Tanrı bütün mahlûkata böbrek dağıtırken ineğin geç gelerek diğer hayvanlardan böbrek istemesi, tavşanın kendi yavrusunu doğurduktan sonra terk etmesi hayvanların, sonuçta bütün dünyanın yaratılış dönemine işaret eder. Mit karakterlerinin (inek, tavşan, at, deve) beceriksiz hareketleri de tuhaf değil, doğal olarak göz önüne sergilenmektedir. Bu olay hayvanların özellikleriyle ilgili “Neden böyle?” sorusuna mecazî açıklamalı cevaplar sunmasına rağmen genellikle bunlar çocuğun saf sorusuna dönük cevaplar değil, aksine herhangi bir varlığın ortaya çıkışını Tanrı’yla ilintilendirerek insanların manevi ihtiyaçlarını belli bir düzeyde karşılamaya yönelik olduğu bellidir. Mesela, “Deve Takvimde Niçin Yılbaşı Olamamış?” mitinde Türk haklarında sık sık rastlanan olaydan bahsedilerek göçebe halkların 12 yıllık takviminin yapısını belirtmektedir.¹⁷⁸

Kazak ve Başkurt, Tatar, Buryat halklarındaki ortak motiflerde baykuş, gece kuşu, puhu gibi kuşların başka kuşlardan farklı biçimi, davranışı, mekânı, yaşam özellikleri anlatılmaktadır. Onların akıllı kuşlar olduğu tartışılarak belli bir derecede dünyayı düzenleyici hizmeti yerine getirdiği söylenmektedir. Bunların hepsinde “yarı kuş, yarı adam” özellikleri vardır.¹⁷⁹

Kazak halkına ait bir mite göre bıldırcın, kuşların yolunu engelleyen bir dağı delerek onların rahat rahat uçabilmeleri için yol yapar. Bu motif diğer halkların mitolojisinde yoktur. Kazak ve Ruslara ait ortak bir mite göre bıldırcın, tilkiyi aldatarak ondan kurtulur fakat tüyleri tilkinin ağzında kaldığından kuyruğu kısa olur. Bu olay mitlerden daha çok masallara yakındır. Yukarıda bahsedilmiş diğer mitteki bıldırcın kuşlar için fedakârlık yapar yani tabiata düzen vermiş kahramana has büyük bir işi yerine getirir.¹⁸⁰ Doğan ile Akkuş’la ilgili Türk-Moğol halklarının ortak mitinde yırtıcı kuş insana karşı gelir. Moğol versiyonunda doğan insana saldırır, Kazak mitinde Akkuş insanın yapmış olduğu değirmen taşına hücum eder. Sonuçta iki mitte de yırtıcı kuşların insana karşı mücadeleyi kaybettikleri söylenir.¹⁸¹

¹⁷⁸ Toyşanulı, *Türük-Moğol Mifologiyası*, s. 79.

¹⁷⁹ Toyşanulı, *Türük-Moğol Mifologiyası*, s. 81

¹⁸⁰ C. Mazbayeva, *Ertegiler [Masallar]*, Öner, Almatı 2009, s. 245

¹⁸¹ Toyşanulı, *Türük-Moğol Mifologiyası*, s. 81

Genellikle söz konusu olaylar “Niçin böyle olmuş?” sorusunu yanıtlayarak ilk dönemde yaratılmış hayvan ile kuşların ilk ortaya çıkışındaki bazı özelliklerin üzerinde durmaya çalışır.¹⁸² Sonuçta bunların hepsi kadim toplum insanının bilincindeki yaratılmış Kozmos’un biçimiyle ilgili sistematik anlayışlar kümesinin sadece bir kısmını oluşturmaktadır.¹⁸³

Bununla birlikte ikinci gruba mensup mit olaylarında hayvan ve kuşlar genellikle değişim motifleri temelinde meydana gelir. Yani burada kimi hayvan ilk başta insan olmuş, çeşitli nedenlerden dolayı onlar bedduaya uğrayarak biçim değiştirmiştir. Burada değiştirici güç (Tanrı ya da kutsal insan) ile değişen kişi arasında gerginlik ortaya çıkar ve etik meselesi öne sürülür. Bütün Türk halklarının mitlerinde ağaçkakan, ibibik, baykuş, köstebek vb. hayvanlar ve kuşlar, önceleri insan iken, sonradan şekilleri değişmiştir. Bu örneklerin mitsel zamanla ilişkisi olmadığı kesindir. Çünkü söz konusu mitlere göre dünyanın yaratılış süreci çok önce tamamlanmış, tabiat ve toplum belli bir düzene göre hareket etmekte, fakat hal böyle olurken bazı insanlar yaptıkları hatalar yüzünden lanetlenerek şekilleri değişmiştir. Böylece çoğunlukla hayvan ve kuş ya da bitki çeşitleri meydana gelmektedir. Mesela, Kazak araştırmacısı Çokan Velihanov eserlerinde ibibiğin önce insan olduğuna dair bilgilere rastlayabiliriz.¹⁸⁴ İbibiğe dönüşmüş kızla ilgili motif Kazak, Türkmen ve Karakalpakların mitlerinde mevcuttur. Kırgız ve Tatar mitlerine göre çocuklarının su getirmediğine küsen kadın ibibiğe dönüşür. Altay halklarının anlatılarına göre yengesi su vermeyince çok üzülen kız, ibibik haline gelir.¹⁸⁵

Sonraki aşamalarda insanlar kendi suçları yüzünden kuşa dönüşür. Kazak mitine göre Hz. Musa peygamberin hırsız kulu ağaçkakana dönüşür. Etiyolojik mitlerde değişim motifleri belli bir benzerliğe de dayanmaktadır. Örneğin, ağaçkakan yem ya da diğer gıdayla beslenmez. O, sadece ağaç kurdunu yer, bu yüzden cimri insana benzetilmiştir.

Bu tür mitlerde çoğunlukla kargış beddua (kargıs) büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda “benzerlik benzerliği doğurur” şeklindeki büyüsel anlayışın da ayrı bir yeri

¹⁸² Toyşanulı, *Türk-Monğol Mifologiyası*, s. 192.

¹⁸³ Orınbay Canaydarov, *Ecelgi Kazakistan Anızdarı [Eski Kazakistan Efsaneleri]*, Aruna, Almatı 2006, s. 18.

¹⁸⁴ Çokan Velihanov, *Tandamalı Şığarmalar [Seçme Eserler]*, Cazuvşı, Almatı 1985, s. 59.

¹⁸⁵ Ergun, s. 298.

vardır. Yukarıda da görüldüğü üzere, cimri zengin, acıkmış fakire ağaç yongasını vererek onu tahkir eder. Fakirin bedduası yüzünden zengin, ağaçla beslenen kuşa dönüşür. Kazak halkındaki Karınbayla ilgili motif örneklerine Moğol ve Saha halkında karşılaşılmaktadır. Onda cimri Dönenbay'ı Tanrı cezalandırarak bütün malını hayvana dönüştürür. Kazak mitine göre cimriliği yüzünden Tanrı'nın gazabına uğramış Karınbay'ı yer yutar ve bütün malı hayvana dönüşür. Bu mitte İslam dini etkisinin olduğu söylenmektedir. Kuran'da cimriler hakkında uyarıcı birçok ayetler bulunmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya mitlerinin oluşumunda ve gelişiminde belli bir ölçüde dinin de tesiri olduğu nettir.¹⁸⁶

Kazaklar yabanî hayvanların (yabani at, geyik, dağ keçisi vb.) ortaya çıkış nedenini mitler ve efsaneler temelinde cimri zengin malının hayvana dönüşmesiyle ilintilendirmektedir. Kazak mitine göre Yayık, Dondağul, Duaysokır adlı avcılar çok hayvanı gereksiz öldürdüğüne kızan Tanrı, onlardan birini dağ sıçanına, diğerini de kastora dönüştürmüştür. Bu tür mitlerden tabiat ile insan arasındaki eşitliği bozucu avcılar cezaya uğradıkları bilinmektedir.¹⁸⁷

Türk ve İran halklarında avcı-nişancının da hayvana dönüşme motifine rastlanmaktadır. Diğer bir önemli husus da Moğol, Altay, Tıva halkları mitlerinde karşımıza çıkan keskin nişancı, dünyadaki birçok mitte dünyayı düzenlemiş kahraman niteliğinde tasvir edilir. Moğol mitinde üç güneşe yay atarak halkı afetten kurtarmaya yemin eden Erhiymergen sözünü tutamayınca sıçana dönüşür.

Bitkilerin yaratılışıyla ilgili mitler bütün Türk halklarında ortak niteliktedir. Kazak, Tıva, Sahalar kendi topraklarında yetişen çam, andız, saksaul¹⁸⁸ vb. ağaçların yaşam özelliklerini anlatmak için yer, arazi için kavga çıkaran kendi göçebe hayatlarını, savaş hareketlerini, gelenek ve inançlarını onlara yansıtmışlar. Örneğin, saksaul nişancı, çam ise mızrakçıdır. Onun mızrağı isabet edince saksaul pürüzlü bir şekil alarak kumlu bozkıra kaçar. Çama saksaulun oku saplanınca dağa gitmeye mecbur kalır. Bununla ilgili “Kırmızı renkli erkeçsakalı, utangaç andız esmer renkli saksaulu beğenmediğinden dolayı ebeveynlerin (çam ve saksaul) birbirleriyle kavga etme” motifleri de mevcuttur.

¹⁸⁶ B. Kurmangazi, “Karınbaydın Katıgezdiği” [Karınbay'ın Zalimi], *Cıldız Dergisi*, Sayı 1, Almatı 2002, s.157-158.

¹⁸⁷ *Babalar Sözü*, Cilt 78, s. 139

¹⁸⁸ Çölde yetişen ağaçlardır.

Kazak, Tacik, Özbek, Altay halklarında andız, çam, sedirin ebedî yeşil olmasını anlatan ortak mitler yaygındır. Bunlara göre karga, adı geçen ağaçlara Tanrı'nın ab-ı hayat suyunu ansızın döküvermiştir.¹⁸⁹

Okyanus adası sakinlerinde, yani Paleoasyalı'larda karga insanların çıkarları için birkaç hareket gerçekleştirir. Adada yaşayan kabilelerin mitsel anlatılarına göre karga insanın içmesi için tatlı suyu bulur. Bozkırda yaşayan Türk halklarına göre karga abı hayat suyunu insanlara Tanrı'dan getirir fakat amacına ulaşmadan yolda ağaçlara döküverir.

Dünyadaki tarımcı halklarda doğrudan bitkiye dönüşen karakterlere rastlanmaktadır (Kiparis, Narsis vb.). Kazak ve Moğol halkında nadiren böyle tipler vardır. Gagauz halkında savaşa gitmiş eşini bekleyen genç kadının gözyaşları çiçeğe (Gelin gülü) dönüşür. Kazak mitine göre birçok dansçı kızlar, hanın kutsal nazarı değdiğiinden dolayı kuşlara dönüşmüştür. Dolayısıyla Kazak ve Moğol, Altay halklarında, Okyanus adası kabilelerinde bitkiye dönüşmüş karakterler halkı hanın yönettiği dönemden ya da zor savaşın zararından bilgi vererek göçebelerin savaş hayatından bahseder.¹⁹⁰

Kazak ve Hint, İran masallarında, özellikle olağanüstü, kahramanlık, hayvanla ilgili masallarda da ortak unsurlar bulunmaktadır. Kazak masallarında, kahramanlık destanlarında karşımıza çıkan, genellikle düşman olarak tasvir edilen Kızılbaşlılara İran halkının mitlerinde de rastlanmaktadır. Kazak masallarında düşman olarak nitelendirilen Kızılbaşlılar, onların mitlerinde bilâkis iyi kahramanlar olarak değerlendirilmektedir. Fakat bunun sonraki dönemlerde ortaya çıkan tarihi olaylarla ilgili olduğu kesindir. Aynı şekilde Kazak masallarının yapısal biçimleri ile olay örgüleri Hint ve İran masallarına da damga vurmuştur. Söz konusu masalların birkaç örneklerini kıyaslayarak araştırmak mümkündür.¹⁹¹

İran, Afgan ve Arap masallarında derviş, zenginin kapısına gelerek çocuksuz zengine dua eder ve eline meyve verir. Kazak masallarında atalar ruhu başkahramanın anasının rüyasına girerek onun çok geçmeden çocuklu olacağından haberdar eder ve eline meyve verir (Ali Bek Bahadır masalında).¹⁹²

¹⁸⁹ Mıncanulı, *Kazaktın Miftik Anızdarı*, s. 130

¹⁹⁰ G. L. Permyakov, *Skazki i Mify Okeanii [Okyanus Masalları ve Mitleri]*, Nauka Yayını, Moskova 1970, s. 676.

¹⁹¹ Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası*, 84.

¹⁹² Bkz. Kaskabasov, *Oyöris*, s. 78-79.

Bu tür motifler Hint ülkesine eski Saka döneminde, mitler aracılığıyla aktarılmış olabilir. Rus araştırmacı V. Jirmunskiy, Bu motiflerin Altay, Türk halklarının masallarına ait olduğunu dile getirerek aşağıdaki şekilde görüşünü bildirmektedir. “*Söz konusu masalın temelinde başkahramanın öbür dünyaya, ölümler dünyasına gidiş ve dönüşü ile ilgili anlayış yatmaktadır. Bu tür motifler Altay halkının kahramanlık masallarına ait ve Türk halklarının eski şamanlık düşünceleriyle doğrudan alakalıdır.*”¹⁹³

Hint masallarında sık sık geçen yer altı dünyasında kahramana eşlik eden karakterler (çoban, nişancı, casus, kör, dülger, tek ayaklı tellal) kahramana hiçbir şekilde yardımcı olmaz. Kahraman da Kazak masallarındaki gibi çeşitli zor durumlara uğrayarak imtihandan, sınavdan geçmez. Demek ki, bu motifler şaman inancındaki halklardan Hint masallarına nakledilmiş diye yorumlanabilir. Mircea Eliade, bu motiflerin “Kutsal Kabul” (İnisyasyon) töreniyle ilgili olduğundan bahseder.¹⁹⁴

Olağanüstü masalların klasik tipleri kahramanın öbür dünyaya seyahat etmesi, muhteşem malzemeleri bulmak, zor ödevleri yerine getirmek gibi olay örgüleri ihtiva eder. Çoğunlukla kahramanın evlenmesiyle ve tahta geçmesiyle sona erer. Masalların klasik türleri Doğu ile Batı ülkelerine geniş bir şekilde yayılmıştır. Olağanüstü masallara ait yine bir unsur başkahramanın evlenme eylemidir. Bu da Kazak masallarında anlatıldığı gibi “Kutsal Kabul” töreninin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü kızı bulmak için kahraman çeşitli zorluklar geçirir ve sıkıntılarla başa gelerek sevgilisine kavuşur. Kazak masallarındaki dokuz oğlu için dokuz kızı var aile arayarak babasının yola çıkması ve kız istemesi (“Er Töstik”, “Kökcan Bahadır ve Ejderha”) gibi motifler Hint halkının masallarında da karşılaşmaktadır.¹⁹⁵

Hint masalında başkahraman kendisini babasının gölde yaşayan ejderhaya adadığını öğrenir ve “Babam beni su ejderhasına vermiş” diye beladan kurtulmak için yola çıkar. Seyahat sırasında ona eşlik eden kahramanlar onunla beraber yürümesine rağmen hiçbir şekilde yardım etmez veya olağanüstü kerametlerini göstermez. Başkahraman da hiçbir

¹⁹³ Vladimir Jirmunskiy, *Turkski Geroičeski Epos [Türk Kahramanlık Destanı]*, Nauka Yayınevi, Leningrad 1974, s. 125.

¹⁹⁴ Mircea Eliade, *İstoriya Veri i Religioznih İdeiy, Cilt 1 [Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Cilt 1]*, (Çev. Kulakova, Rokityanskiy, Stefanova), Kriterion, Moskova 2001, s. 188.

¹⁹⁵ Potanin, s. 178.

tuhaf olaylara rastlamaz. Kahraman kızı getirmek için yola çıkar. Aradığı kızı bulur. Padişahın kızı ilk gördüğünde delikanlıya aşk olur. Delikanlının uzak ülkeden geldiğini öğrenince padişah, kızını ona verir. Delikanlı iki kadını ve eşyalarını alarak memleketine döner.¹⁹⁶

Kazak masallarının olay örgüsü, beklenmedik ve çetrefilli olaylarla tamamlanarak farklı gelişir. Kahraman, uzak ülkeye seyahat eder. Öncelikle şu husus göz önünde bulundurulmalıdır. Bu motifin kökeni ilk toplumda gerçekleşen gençleri imtihandan geçirme (Kutsal Kabul) törenine kadar uzanmaktadır. Babanın oğlunu ejderhaya adaması, başkahramanın ejderhaya gitmesi ve yeraltına inmesi, yeraltında seyahat ederken çeşitli olağanüstü hadiseler yaşaması “Kutsal Kabul” töreninin eski unsurlarıdır.¹⁹⁷

Hint masalında başkahramana eşlik eden arkadaşları onun amaca ulaşmasına katkı sağlamazken Kazak masallarında durum bunun tam tersidir. Kahramanın yanındaki arkadaşları ve atı delikanlıya en zor durumda gerekli tavsiyeleri verir ve ellerinden geldiği kadar ona yardım eder. Kahramanın eşi ve atı onun en yakın dostları olarak öne çıkar. Örneğin “Kökcan Bahadır” adlı Kazak masalında Kökcan Bahadır kendisine eşlik eden arkadaşlarıyla yol boyunca düğünlere denk gelerek “güreşte pehlivanları yenerek ve okçuluk yarışmasını da kazanarak” zenginin kızıyla evlenir. Yanındaki arkadaşlarını da evlendirir. Sonracadı, Kökcan Bahadır’ı ansızın öldürür fakat arkadaşları gelirler ve kendi sanatlarını kullanarak Kökcan’ı diriltirler. Kökcan, cadıdan intikamını alır ve arkadaşlarının yardımıyla muradına erişir.¹⁹⁸

Olağanüstü masallara ait motiflerden birisi de kahramanın uzak ülkelere seyahat etmesidir. Başkahraman uzun süre gurbetlik çekerek diğer ülkede ya da dünyada (kahramanın yer altına inmesi veya gökyüzü dünyasına, su âlemine gitmesi vb.) kaldıktan sonra büyük kazançla memleketine döner. Bu tür motifler, bütün halkların olağanüstü masallarında geçmektedir. Hatta Hintlerin mitlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Hintlerin ünlü destanı *Ramayana*’da Rava, Rama’nın nişanlısı Sita’yı kaçıracak ülkesine götürür. Rama, nişanlısını aramak için yola koyulur. Seyahat

¹⁹⁶ Grintser, s. 187.

¹⁹⁷ Abcet, s. 200.

¹⁹⁸ *Babalar Sözü, Cilt 74, s. 115.*

sırasında bir ormana rast gelir. Rama'ya zor durumda maymun, ayı ve padişah yardım eder.¹⁹⁹ Bu motif Rus masalındaki İvan Şehzade'nin sevgilisini Ölmez Koşey'in çalmasına benziyor. Nişanlısını bulmak için yola çıkan İvan Şehzade'ye yol boyunca yırtıcı hayvanlar, balık ve kuşlar yardımcı olurlar.

Kazak masallarının hemen hepsinde İran, Afganistan, Arabistan olağanüstü masallarıyla ortak motiflerin çok olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bir ülkenin masallarındaki olay örgüsünün diğer ülkenin masallarına geçmesiyle masalların geliştirildiği de görülmektedir. Bununla birlikte bazen iki halk masalındaki motifler kaybolmadan paralel yapıda yürütülür. Örneğin İran masalında “Kara Kuş” adlı tipe rastlanmaktadır. Türk halklarında adı geçen tip, Simurg Kuş Kocaman Kuşla beraber anılmaktadır.²⁰⁰

5. İslam Dininin Kazak Mitlerine Etkisi

İslam dini Kazak bozkırına IX-X yüzyıllardan başlayarak geniş bir şekilde yayılmıştır.²⁰¹ İslam dini özellikle göçebe Kazak halkının kültüründe, gelenek ve göreneklerinde derin iz bırakmıştır.²⁰² Dolayısıyla Tanrı inancı temelinde ortaya çıkan çok sayıda mit ve masal İslam dini yerleştikten sonra Kuran ve Hadis bağlamında yeni bir nitelikte değerlendirilmeye başlamıştır.²⁰³ Tanrı ve kahramanların yerini peygamberler ve kutsal şahıslar almıştır. İblis, şeytan, cin, peri, dev, albastı gibi çeşitli kötü güçlerle yer değiştirmiştir. Kuran'daki kıssalar Kazak etiyolojik mitlerini değiştirerek dini mahiyet edinmesine neden olmuştur.

Sadece mitler değil, masallar, destanlar, efsaneler de çoğunlukla kıssalardan kaynaklanmıştır. Kıssaları derleyerek kitap haline getiren Rabguzi, eserin göçebe halkının düşünce sistemine, bilincine, hayat tarzına uygun düşmesine dikkat etmiştir. Yazar, mit ve masallarının Kazak düşünce sisteminin temelini oluşturduğunu göz önünde bulundurmuştur. Kuran kıssalarının Kazakların manevi hayatındaki önemi çok büyüktür. Kazak sahasında yaşayan din araştırmacılar, bilginler genç öğrencilere,

¹⁹⁹ İ.P. Minaev, *İndiyskie Skazki i Legendi [Hint Efsaneleri ve Masalları]*, St. Petersburg 1876, s. 252.

²⁰⁰ H. Köroğlu, *Vzaymosvyazi epasa narodov Sredney Azii, İrana i Azerbaycana [Orta Asya, İran ve Azerbaycan Halkları Destanları İlişkileri]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1983, s. 15.

²⁰¹ Zikirya Candarbek, *Hoca Ahmet Yasavi Colı cane Türki Tarihi [Hoca Ahmet Yesevi Yolu ve Türk Tarihi]*, Almatı 2000, s. 19.

²⁰² Alma Kıraubayeva, *Gasırlar Murası [Yüzyıllar Mirası]*, Öner, Cilt 1, Almatı 2008, s. 19.

²⁰³ Şamşat Adilbayeva, “Kazakistan Toplumunun Dini Hayatında Hadis ve Sünnetin Rolü” Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2002 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 14.

öncelikle Kuran kıssaları hakkında derin bilgi vermişlerdir.²⁰⁴ Araştırmacı W. Radloff, “Kazaklar arasında kıssa ve mitlerin önemi oldukça büyüktür. Hatta mullaların nasihatlerini (din hocaları) kıssalar kadar benimsemezler”²⁰⁵ demiştir. Kur’an’da adı geçen peygamberler Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. Zülküf, Hz. Yunus, Hz. İlyas, Hz. İsa, Hz. Muhammed’dir. Kazaklar arasında bu peygamberlerle ilgili birçok kıssalar, hikâyeler mevcuttur. *Kısas-ı Enbiya* kitabındaki bazı mitsel öyküler sonra özel mitler olarak nitelendirilerek Kazak etiyolojik mitleri kitaplarında yer almıştır. Bu tür mitlerde Hz. Âdem’in, Hz. Nuh’un, Hz. Süleyman’ın, Hz. Eyyup, Hz. İbrahim’in, Hz. Muhammed peygamberin adları geçmektedir.

Kazaklar arasındaki Hz. Âdemle ilgili kıssalarda incirin, pamuğun, şifalı bitkilerin, albastı, cin ve perilerin, ateşin, öküzün, kavun ve karpuzun, arının ortaya çıkışı hakkında etiyolojik mitler vardır. Pamukla ilgili mit de şöyledir: “*Hz. Âdem ile Hz. Havva cennetten kovulurken suç işlediğinden dolayı bütün kıyafetlerini iade etmek zorunda kalmıştır. Onların çaresiz haline acıyan hurma kıyafet yerine ikisine yapraklarını vermiştir. Sonra yeryüzüne indikten sonra Hz. Âdem koyunun yününden giysiler dikmeyi öğrenmiştir. Eskiymiş yapraklar ise pamuğa dönüşmüştür. Böylece insanoğlu pamuktan da çeşitli kumaşlar üretmeyi öğrenmiştir.*”²⁰⁶

Hz. Âdemle ilgili bazı mitsel anlatıları “Cennet Özlemi” motifi bağlamında değerlendirmek mümkündür. “Cennet Özlemi” kavramını Mircea Eliade, “*insanın hiç çaba harcamadan hatta farkında olmadan tamamen kutsal bir bölgede sürekli olarak bulunma isteğini ifade etmek için kullanmaktadır.*”²⁰⁷ Mitlere göre Hz. Âdem yeryüzüne indirildikten sonra cennete dönmeyi çok arzular, uzun zaman ağlar. Onun gözyaşları damladığı yerlerde şifalı bitkiler ortaya çıkar. Onlar böylece insanoğlunun ihtiyacını karşılamak için kullanılır.²⁰⁸

²⁰⁴ R. Aşimov, “Dini Kıssa-Destan Türüne Tasavvuf Edebiyatının Etkisi”, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü, *İlmi Dergisi*, Sayı 5-6, Bışkek 2008, s. 218.

²⁰⁵ Wilhelm, Radloff, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen [Türk Boyları Halk Edebiyatının Örnekleri]*, Nauka Yayınevi, St. Petersburg 1870, s. 53.

²⁰⁶ Ebubekir Divayev, *Tartu [Armağan]*, Ana Dili, Almatı 1992, s. 226.

²⁰⁷ Adıbelli, s. 133.

²⁰⁸ Kerimbay, *Aldiden Eposka Deyin, Otbası Hrestomatyası*, s. 389.

Aynı zamanda Hz. Nuh peygamberle ilgili kıssalar da sonradan mitlere dönüşmüştür. Mesela fare, domuz, kedi ilk önce Hz. Nuh peygamber gemisinde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Hz. Süleyman ile Hz. Musa peygamberle ilgili kıssalarda da etiyolojik mitler yer almaktadır. Bütün bunlar göçebe kültürün Kutsal Kitaplarda anlatılan kıssalarla sıkı bir bağ içinde bulunduğunu göz önüne sermektedir.

Kazaklardaki ağaçkakanın ortaya çıkışıyla ilgili mit de aşağıdaki şekilde anlatılır: “Hz. Musa’nın hırsız bir kölesi varmış. Peygamber onu çok defa ikaz eder, fakat hırsız bir türlü bu işinden vazgeçmemiştir. Peygamber ona çok kızmış ve lanetlemiştir. Böylece hırsız ağaçkakan kuşuna dönüşmüştür. Diğer kuşlar gibi et ya da bitkiyle beslenmez. Sadece ağaç yongasını yermiş.”²⁰⁹

Fakat Sahalarda bu mit biraz farklıdır:

“Önceleri ağaçkakan kuşu bir kişiymiş. Kendisi çok zengin, fakat cimriymiş. Bir gün odun yararırken bir fakir yanına gelmiş ve ekmek istemiş. Zengin ona ağacın yongalarını vermiş. Başka yemeğimiz yok demiş. Fakir buna çok üzülmüş. Tanrı zengine: “Ben sana fakir, yoksullara yardım et diye mal ve mülk vermişim. Fakat sen zengin olunca cimrileştin. Bu yüzden artık ağaç yongalarıyla beslen” demiş ve zengini ağaçkakan kuşuna değiştirmiş”. Böylece cimri zengin ağaçkakana dönüşür.”²¹⁰

Moğol, Buryat mitleri de Saha mitine çok benziyor. Moğol mitine göre fakire ağaç yongasını veren zengin, ağaçkakan kuşuna dönüşürken cimri kadında pislikle beslenen kurda dönüşür.²¹¹

Yukarıda görüldüğü üzere ağaçkakan kuşunun bir zamanlar insan olduğuna dair mitlere Saha, Moğol, Kırgız halkında rastlanmaktadır. Fakat onların mitlerinde peygamber ya da dini şahıs yoktur. Onlarda kahramanlar çoğunlukla fakir ve zengin kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda Kazak mitlerinde Hz. Hızır dilenci şeklinde geçer. Mite göre Hz. Hızır, zenginin evine gelip ayran istemiş. Zengin, evinde yokmuş, sadece eşi varmış. Onun ismi Kirpi imiş. Fakat eşi çok cimriymiş. Bu yüzden Hz. Hızır’ın ayran istemesine kızarak kafasına dayakla vurur. Hz. Hızır çok üzülmeye ona beddua eder. Böylece zenginin eşi kirpiye dönüşür.²¹²

²⁰⁹ Smirnova, s. 51.

²¹⁰ M. Hangalov, *Sobraniye Soçineni [Eserler Külliyyatı]*, Ulan-Ude 1960, s. 30.

²¹¹ D. Tserensodnom, *Mongol Arдын Domog Ulger [Moğol Halkının Mitleri]*, Ulanbaatar 1989, s. 121.

²¹² Kerimbay, *Aldiden Eposka Deyin, Otbası*, s. 395.

Kazak mitlerinde kırlangıç kutsal kuş olarak anlatılır. Çünkü kırlangıç, çok defa insanlara yardım ederek onları çeşitli belalardan, zalimlerden korumuştur. Örneğin Hz. Nuh peygamberin yaşadığı dönemde insanları yılandan kurtarmıştır. Fakat yılan (başka bir mitte ejderha) ona saldırarak kuyruğunun ortasını koparmıştır. Böylece kırlangıcın kuyruğu çatal olmuştur. Kırlangıç; Nemrut, Hz. İbrahim peygamberi ateşe atarken ateşi söndürmek için kanadıyla su serpmiştir. Hz. İbrahim ondan memnun kalarak insanın evine yuva yapmasını önermiştir. Dolayısıyla Kazaklar arasında evlerin çatılarına, kapıların üzerine onlar için özel yuvalar yapılır. Çünkü “kırlangıcın yuva yaptığı eve talih konar” inancı mevcuttur. Hatta ilkbaharda kırlangıçlar yuvalarına dönmediğinde, onların yuvalarına tütsü yapılmakta ve dönmeleri için dua edilmektedir. Kırlangıcı yakalayan kimsenin ellerinin tutulacağına inanılır.²¹³ Diğer bir mite göre kırlangıç, Beyt-ül Makdis’e (Kudüs’e) düşman ordusu hücum ederken Allah’a yalvararak dua etmiş. Gözyaşları boynundan aşağı dökülmüş. Böylece onun boynu beyaz renge bürünmüş.²¹⁴ Altay, Uygur mitlerine göre kırlangıç, insanoğluna hayat suyunu getirmek için çaba göstermiş. Ancak sivrisinek ona engel olmaya çalışmış ve sonuçta dilinden ayrılmıştır.²¹⁵

Kırlangıç ile ilgili bu inanış ve mitleri incelediğimizde, kırlangıç hakkında anlatılan mitlerin bu inanış ve ritüellerin hem ortaya çıkmasında hem de süreklilik kazanmasında büyük etkiye sahip olduğunu görmekteyiz.²¹⁶

Yukarıda anlatılan mitler genellikle dönüşüm mitleri olara da adlandırabilir. Fakat etiyolojik mitler dönüşüm mitlerini de ihtiva etmektedir. Fuzuli Bayat, hayvanların ya da kuşların bazı özelliklerinin ortaya çıkışından bahseden mitlerin dönüşüm mitleri olduğunu, fakat dönüşüm miti etiyolojik miti bir kısmını oluşturduğunu öne sürmektedir.²¹⁷

²¹³ Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi, Oğuzların Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2012, s. 47.

²¹⁴ Cetibay Calkışılı, *Til Tanbalı Adaydın Akındarı [Dil Damgalı Aday'ın Şairleri]*, Cilt 1, Cazuvşı, Almatı 2008, s. 342.

²¹⁵ Tserensodnom, s. 80.

²¹⁶ Mehmet Aça, “Tufan’ın Kuşları ve Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanındaki Bazı Kuşlar”, *Milli Folklor*, Cilt 6, Sayı 42, 1999, s. 54.

²¹⁷ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ankara, Ötüken Neşriyat, 2005, s. 214.

Hız. Davut ile Hız. Süleyman peygamberler de Kazak mitlerine derinden yerleşmiştir. “Kuşların Gagası Niye Delik?” adlı etiyolojik mite göre “Hız. Süleyman eşi Zuhra ’ın²¹⁸ (Belkıs) isteği üzerine ona kuşların kemiklerinden saray yaptırmaya karar vermiş. Kartal, bütün kuşları toplamış ve gagalarını delerek aynı ipe dizmiş. Sadece baykuş gelmemiş. Nihayet kartal onu da getirmiş. Hız. Süleyman baykuşa “Dünyada kadın mı çok erkek mi çok?” diye sormuş. Baykuş “Kadın çok” diye cevap vermiş. Peygamber “Niçin kadın çok?” diye sorduğunda baykuş, “Senin gibi karı sözüne gidenler de kadından sayıldığından dünyada kadın çok. Sen Allah ’tan korkmaz mısın ki kuşların kemiğinden saray yapıyorsun? Bir kadının uğruna bunca kuş telef edilir mi?” diye cevap vermiş. Hız. Süleyman, utancından ağlamaya başlamış. Sonunda bütün kuşları serbest bırakmayı emretmiş. Fakat o andan itibaren kuşların gagaları delik olmuştur.”²¹⁹ Bu nedenle baykuş, Kazaklar arasında kutsal kuş sayılır.

Orta Asya halkları etiyolojik mitlerinde geçen kahramanlar çoğunlukla kutsal yasaları çiğnedikleri için hayvana ya da kuşa dönüşür. İslam dinini kabul eden Türk halkları mitlerinde sadece Allah, insanı hayvana ya da kuşa değiştirme gücüne sahiptir. Kazak mitinde bu olay şöyle anlatılır: “Bir kişinin güzel bir kızı varmış. Onu babası tanımadığı biriyle nişanlamış. Kız, eşinin yüzünü görmemiştir. Bir gün, bir kadın kıza gelir ve “Seni baban kel fakire vermek istiyor” demiş. Kız çok üzülür ve ellerini yukarı kaldırarak “Allah ’ım, beni kuş eyle” diye yalvarmış. Allah, onun duasını kabul ederek kuşa dönüştürmüştür.”²²⁰ Burada kız çaresiz duruma maruz kalınca kuşa dönüşür. Başka mitlerde insanlar işledikleri suçları yüzünden cezalandırılarak hayvana ya da kuşa dönüşür.

Genellikle Kazak mitlerinde insanın hayvana ya da kuşa dönüşmesine peygamber ya da evliyanın bedduası neden olurken Saha, Altay, Moğol mitlerinde fakir, yoksul kişinin öfkesi sebep olur.

Kazaklar arasında Karınbay isimli cimri zenginle ilgili mitler yaygındır. Bu mite göre cimriliğinden dolayı Allah ’ın gazabına uğrayan Karınbay ’ı yer yutar, tüm malı yabancı

²¹⁸ Hız. Süleyman ’ın eşinin adı Zuhra olduğu sadece Kazak mitlerinde bulunmaktadır. Belkıs ismi ise, Özbek halklarında rastlanır.

²¹⁹ Kerimbay, *Aldiden Eposka Deyin, Otbastı*, s. 398.

²²⁰ Mıncanulı, *Kazaktın Miftik Angimeleri*, s. 370.

hayvanlara dönüşür.²²¹ Bazı mit örneklerinde Karınbay'ın evine misafirler gelir. Onlar Hz. Hızır ya da Hz. Cebrail imiş.²²² Kuran'da da bununla ilgili ayet vardır. “*Sonunda onu da, konağını da yerin dibine geçirdik. Böylece Allah'a karşı ona yardım edecek bir topluluğu olmadı. Ve o, kendi kendine yardım edebileceklerden de değildi*”. (Kasas Suresi, 81). Musa peygamberle ilgili kıssalarda Karınbay, Kârun ismiyle geçer. Nitekim Karınbayla ilgili Kazak miti Kuran'dan kaynaklanmıştır. Kazaklar yabani hayvanların (yabani at, geyik, dağ keçisi) ortaya çıkış nedenini Karınbayla ilişkilendirir. Hatta Kazaklar arasında Karınbay'ın burnundan akan kanından domuzlar yaratılmış diye rivayet mevcuttur. Moğol mitinde de Karınbay, cimri zengin şeklinde tasvir edilir. Dini şahsiyetlerin, peygamberlerin mitik anlatılarda yer alması dini-kültürel bir olgudur. Asırlar boyunca mitik şahsiyetler devam etmekte, yeniden yorumlanmakta ve dolayısıyla modeller pekişmektedir.²²³ Aynı zamanda mitlerde peygamber isimlerinin geçmesi toplumun dini şahsiyetleri, onların yaptığı hareketleri canlı tutma, devam ettirme isteğinden vuku bulmuştur. Özellikle bu husus Kazak mitlerinde daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

Böylece İslam dini, Kazak mitleri ve masallarını derin bir şekilde etkilemiştir. Asırlar boyunca İslam kültürü Kazak mitleriyle ortak bir bağ oluşturmuştur. Bu bağlantı Kazak halkının kültürel ve dini mirasını yeni bir safhaya taşımıştır.

²²¹ Toyşanulı, *Türk-Moğol Mitolojisi*, s. 165.

²²² Esmağanbet İsmayilov, *Kazak Erteleri [Kazak Masalları]*, Gılım Yayınları, Almatı 1964, s. 154.

²²³ Denise Aigle, “Tairh Oluşturan Mit”, (Çev. Ramazan Adıbelli), *bilimname XIX*, 2010/2, s. 196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİT ANALİZİ

1. Kazak Mitlerinin Mitsel Teoriler Açısından Tahlili

Kazak mitleri dünya halkları mitolojisiyle mukayese edildiğinde çok sayıda benzer noktalarıyla birlikte farklı yönleri de dikkat çekmektedir. Kazak mitlerini Arketip Teorisi, Mit ve Ritüel Teorisi, Yapısalcı Teori, Kabul Töreni (İnisiyasyon) Teorisi, Göçebelik Teorisi bakımından değerlendirmek mümkündür.

A) Arketip Teorisi

Arketip kavramı mitoloji alanında önemli bir yere sahiptir: Arketip (Yunan. arche – kaynak, topos – örnek) genellikle ilk örnek anlamında kullanılmaktadır. Arketip, insanın gelişim tarihinde ortaya çıkan eski tiplerdir. Onun temelini sanatsal hayal oluşturmaktadır. Arketip ilk kültürel örnekler, insanın eski devirlerden bugüne kadar süregelen ve yaratılış, varlık ve tabiata ilişkin anlayış ve kavramlarından kaynaklanmış, günümüz kültür alanında kendi önemi ve anlamını yitirmemiş, şimdiki manevi değerler dünyasındaki doğrultulardır.

Arketip kelimesinin Mircea Eliade ve Carl G. Jung gibi Batılı bilimadamları tarafından yeniden kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir.

“Ancak bu terimin anlamı, Jung ve birçok çağdaş edebiyat eleştirmenleri tarafından genişletilmiştir. “Kolektif bilinçaltı” teorisini ileri süren Jung’a göre insanoğlunun geçirdiği değişik tecrübeler belirli bir yoldan genetik olarak kodlanmakta ve sonraki kuşaklara aktarılmaktadır. Jung’a göre arketip kavramı, kişinin tecrübe ve davranış modellerini belirleyen ve bilinçaltında bulunan dinamik yapılar için de kullanılabilir. Jung’un düşüncesinde arketip, dünyanın her yerinde benzerlikler taşıyan düşünce modelleridir. Jung, bu tür arketipik imgelerin ve düşüncelerin kalıtsal olarak geçtiğini ve her insanın şuur altında bulunduğunu düşünmektedir.”²²⁴

Jung, kolektif bilinçdışından süzülüp biçimlenen mitolojik temalara arketip adını vermeden önce, “başlangıçtan beri var olan imgeler” ve “kolektif bilincin hakimleri” isimlerini kullanıyordu. Daha sonra, St. Augustinus’un “ideae principales”ı tanımlayışından esinlenerek, “arketipler” adını kullanmayı tercih etmiştir. Jung’un arketipleri tanımlamak için esinlendiği, St. Augustinus’un “ideae principales” tanımı şudur: “Esas düşünceler, belli bazı biçimlerdir ya da şeylerin sabit ve değişmez nedenleridir. Bunlar oluşturulmazlar, sonsuza dek aynı şekilde devam ederler ve ilahi anlayış içinde kapsamaktadırlar. Ve kendileri yok olmamalarına rağmen, var olabilen ve yok olabilen her şey bunların biçimlerine göre oluşur. Fakat deniyor ki ruh bunları göremez.” Buna göre “arketip”in, Platon’un “idea”sıyla eşanlamli bir kavram olduğu da ifade edilmektedir.²²⁵

Jung mitlerin arketiplerin temsilcileri olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla mitlerde ve mitsel öykülerde gördüğümüz karakterlerin ve olay örgülerinin her birinin bir arketipe tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Jung’a göre, insanlık tarihi boyunca tüm dünyada farklı formlarda görünebilen arketipler, ancak bir deneyimle harekete geçirildiklerinde, yani tetiklendiklerinde, içlerinde bulundukları kültür ya da başka diğer faktörlerden etkilenerken büründükleri elbiseyle görünüme çıkarlar. Yoksa, tetiklenmeyen, harekete geçmeyen bir arketip algılanamaz. Her arketip aslında psişik bir niteliğin temsilcisidir ve arketiplerin harekete geçmesi demek, bilinçdışında potansiyel olarak bulunan psişik niteliklerin (irade, cesaret, üretkenlik) aktive olması demektir.²²⁶

Arketip vasıtasıyla maddî varlığın bünyesinde barındırdığı sembolik özellik saptanabilir. Günümüzde mitsel arketiplerin yanı sıra edebî arketiplerde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Dikkatle bakılırsa ikisinin sıkı bir bağ içinde bulunduğu görülür. Çünkü mitsel simgeler ve imgeler edebî eserlerde tezahür etmektedir. C.G. Jung’a göre arketip örnekler (ilk imgeler) “kolektif bilinçdışının” ürünü olarak asırlar boyunca insan hayatında önemli yer edinerek mitolojide, din ve felsefe alanlarında kök salmıştır. Tipler, motifler ve örnekler belli arketiplerden beslenerek ona yeni bir içerik katmaktadır. Arketiplerin psişik yaşam üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduklarını

²²⁵ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip* (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları, İstanbul 2001.

²²⁶ Ömirbek Bekecanov, *Miftin Mani cane Kızmeti [Mitin Anlamı ve İşlevi]*, Gılım Basımevi, Almatı 1998, s. 78.

belirten Jung, mitlerdeki kahramanların olaylarla nasıl başa çıktıklarını görmenin insanlar üzerinde cesaret ve umudu arttırıcı tesiri olduğunu ifade etmiş ve dinsel mitlerin, açlık, savaş, hastalık, ölüm gibi yaşantılarda, insanlara bir tür ruhsal terapi etkisi yaptığını söylemiştir.²²⁷

Araştırmacılar temel arketiplerin sürekli değişim içinde bulunduğundan, onların tarihi ve kültürel gelişim sürecinde mitsel tiplere dönüştüğünden, aynı zamanda tamamlayıcı, tipolojik, istikrarlı özellikler kazandığından bahsetmektedir. Mircea Eliade’a göre “*Her ritüel, insan tarafından icra edilen her anlamlı fiil, mitik bir arketipi tekrar etmektedir.*”²²⁸ Rus bilim adamı E.M. Meletinski, *Mit Poetiği* adlı eserinde Carl Gustav Jung’un arketip kuramından sık sık bahsetmiştir.²²⁹ E.M. Meletinski, *Analitik Psikoloji ve Arketip Motiflerinin Ortaya Çıkış Meselesi* adlı çalışmalarında, A.Y. Bolshakova, *XX-XXI. yüzyıllarda Arketip Kuramı, Mitsel Arketip* adlı eserlerinde arketip teorisini mitolojik ve psikolojik bakımdan incelemeye tabi tutmaktadır. Aynı zamanda edebî eserlerde geçen arketip motiflerinin kökenini, ortaya çıkışını değerlendirmeye çalışır.²³⁰

Yukarıda anlatıldığı üzere mitolojik arketipin temel belirtileri tamamlayıcı ve tipolojik özelliklerdir. “Ebedî, üniversal yapılar” (dünya mitolojisine ortak tipler), sembolik imgeler (gökyüzü, su), kararlı tipler (ana, çocuk, baba veya yol, ev) vb. hepsi mitolojik arketip örneklerine mensuptur.²³¹

Kazak mitolojisini arketip kuramı bakımından tahlil etmek Kazak millî dünya görüşünün özünde bulunan sembolik imgeleri, tipleri açığa çıkarmak demektir. Kazak mitolojisinde popüler arketip yapılar: Tanrı, Umay ana, Güneş, Ay, gökyüzü ve gökyüzü cisimleri, yeryüzü. Umay ana arketipi Jung’un “Büyük Ana” arketipine uygun gelmektedir.²³²

²²⁷ Carl Gustav Jung, *Arketip i Simvol* [Arketip ve Sembol], (Çev. V.V.Zelenskiy), Renessans, St. Petersburg 1991, s. 62.

²²⁸ Adibelli, s. 156.

²²⁹ Meletinski, *Poetika Mifa*, s. 110.

²³⁰ Eleazar Meletinski, *Analitičeskaya Psihologiya i Proishocdeniye Arhetepičeskih Siyucetov* [Analitik Psikoloji ve Arketip Motiflerinin Ortaya Çıkış Meselesi], Sbornik, Novoçerkassk 1994.

²³¹ Z. C. Navruzbayeva, Ş. A. Nurpeisova, *Mifologiya: Kurılıcı men Ramizderi* [Mitoloji: Yapısı ve Semboller], Cazuvşı, Almatı, 2005, s. 55.

²³² O. Otemisov, *Can cane Mif* [Can ve Mit], Sanat, Almatı 2005, s. 118.

Umay sözünün um/om kökünden türediğini iddia eden araştırmacılar vardır. Onlar Umay ismini “Ummak/dilemek” anlamı çerçevesinde değerlendirmektedir. “Çift” anlamında olduğu da savlanıyor. Umay sözü, Moğolca’da “rahim”, Tunguzcada ise “Omo-umo”, kökü “yumurtlama” anlamındadır.

Serikbol Kondibay’a göre “uma”, “çift/son” anlamındadır. “Ana karnında doğmakta olan bebek” anlamındadır. Bu durumda, “uma” “ikiz çocuk” anlamına gelirse “Umay” “büyük anne” anlamına gelir.²³³

Kaşgarlı Mahmut’un “umay” sözünü açıklama biçimi de dikkate değer. Bu büyük Türk bilgini *Divan-ı Lügat-it Türk*’de, “Kadınlar Umay ile tefe’ül ederler. Umay’a tapılırsa oğlan çocuk olur derlermiş” diye yazmaktadır.²³⁴

“Umay” deyimi, Türkler arasında çok yaygındır ve yakın adlarla kullanılır. Ailenin, ocağın çocukların koruyucusu, etrafına ışık saçan bir kadın anlamında kullanılır. Yani Türk halklarında Umay ana tipi sonra “Aile ve Ocak Kutu”, “Kadınların Hamisi, Koruyucusu”na dönüşmüştür. Bütün Türk kavimleri Umay’ı, İyilik tanrıçası, Ana tanrıça ve Hayat tanrıçası kabul ederler.²³⁵

Ona ilişkin bir mit de şöyledir:

*“Umay ana, çok sayıda çocuk doğurmuştur. On iki kızı varmış. Hepsi de anaları gibi insanları mutlu ederek güzel bir hayat yaşatmak için uğraşıyorlarmış. Nehir suyundan dere çıkarıp kurak yerlere su getirirlermiş. Dağ başındaki pınarların kaynağını temizleyip suyunu çoğaltmak için kalkmadan durmadan çalışırlarmış. Umay ana kızlarının böyle işlerine çok sevinir ve onlara hayır dua yaparmış. Kızlar yaşlanarak vefat ettikten sonra onların mezarlarına sivri taşlar (balbal) dikmiştir. Bu taşlar insanlara yön gösterip onların yollarını şaşırmaması için rehber olmuştur.”*²³⁶

Bu mit eski Yunan mitolojisindeki Demeter ve onun kızı Persephone ile ilgili mite benziyor.

Aynı zamanda Kazak mitolojisinde sık sık rastlanan Cesur Kahraman, Avcı tipleri de Jung’un arketip teorisine göre Büyük Baba, Bilge mitsel arketipinden

²³³ Kondibay, *Mifolojiya Sözdüğü*, s. 117.

²³⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Tügel Sözdin Tübi Bir [Bütün Kelimeler Aynı Köktendir]*, Ana Tili, Almatı 1993, s. 98.

²³⁵ Ultay Şubayeva, *Ultık Mentalitetin Dini Negizderi [Milli Mentalitenin Dini Temelleri]*, Bilim Yayınevi, Almatı 2009, s. 29.

²³⁶ K.Kaldibay, “Umay Ana”, *Parasat Dergisi*, Sayı 4, Temmuz-Ağustos, Almatı 1996, s. 15.

kaynaklanmaktadır. Kazaklar arasında hala söylenmekte olan “Kaşsa Kıdır”, “Türklerin İlk Ataları”, “Aşına”, “Gök Börü (Kurt)”, “Çıplak Baba” mitleri Büyük Baba arketipinin uzantılarıdır.

Orta Asya ülkelerindeki atalar kültü Türk halklarına ait ortak özelliktir. Türk halkları ise kurt ile Hun padişahının kızı soyundan geldiklerine inanırlar. Yani Türk halklarının mitlerinde “Kurt” motiflerinin meydana gelmesine bu inanış neden olmuştur.²³⁷

Kurt sürülerinin başında bulunup idare eden kurtlara da Gökkurt denilir. Kaskır ve Börü kelimeleri de değişik lehçe ve şivelerde kurt demektir. Bozkurt gökyüzünü temsil eder. Alageyik ise yeryüzünün simgesidir. Göktürklerin gök (mavi) bayraklarında kurtbaşı resmi vardır. Savaşçılığı ve savaş ruhunu, özgürlüğü, hızı, doğayı temsil eder. Türk ulusunun başına bir iş geldiğinde, bir tehdit belirdiğinde ortaya çıkar ve yol gösterir. Çadırların önüne tepesinde altından kurtbaşı bulunan direkler dikilir. Savaş Ruhu (Tanrısı) kurt görünümüne bürünür. Altıncı yüzyıla ait bir taş anıtta kurttan süt emen bir çocuk betimlenmektedir. Erenler, evliyalar zaman zaman kurt kılığına girerler. Bozkurda “Gök Oğlu” da denir. Halk kültüründe Bozkurt dişinin cepte taşınmasının nazardan koruyacağına inanılır. Yakut metinlerinde Bosko olarak bahsedilir. Kırgızlarda, bozkırda gezerken kurt görmek uğur getirir. Rüyada kurt görmek de yine hayra yorulur. Hamile kadının nazardan korunması için yastığının altına kurt dişi veya derisi konulur. Kurdun koyun sürüsüne dalması veya ahıra girmesi bereket sayılırdı. Başkurt rivayetlerine göre kurt onların atalarının önüne düşerek yol göstermiştir. Bu nedenle kendilerine başlarında kurt bulunan anlamına gelen Başkurt denmiştir. Hilal taktığı (veya Turan/Türk taktığı) adı verilen yarım çember ile düşmanı ortaya alıp çemberi kapatma stratejisinin kurtlardan görülerek ilk defa Türkler tarafından uygulanmıştır.²³⁸

Kurt, Türk halklarının köken mitlerinde milleti düşmandan kurtarır, savaşlarda önderlik eder ve çocukları besler. Mitlerde “Gök kurdu Gök Tanrı’nın kendisi göndermiş. Kurt,

²³⁷ Kaskabasov, *Oyörıs*, s. 84.

²³⁸ Bolat Mursalim, *Alaş Askeri*, Gılım Basımevi, Almatı 2015, s. 154.

Türkleri ölümden kurtarmış. Dolayısıyla en kutsal mahlûktur” düşüncesi pek çok karşılaşılr.²³⁹

Kazak halkının “Gök Börü” mitinde bu olay anlatılır.

“Batı’da deniz kıyısında yaşayan Hun ordusunun bir kısmı Aşına boyu idi. Hun ordusundan türemiş bu ulusu Çin devletinin Lin kolu yok etmiştir. Ancak on yaşındaki bir çocuk ölmemiştir. Düşmanlar onun ayak ve kolunu keserek nehre bırakır. Nehir kıyısından malûl çocuğu dişi kurt bulmuştur. Kurt çocuğa acıyarak her gün besleyerek ölümden kurtarmıştır. Bu olay hakkında Lin devletinin yöneticileri de haberdar olup onlar çocuğu öldürmeye karar verir. Fakat dişi kurt çocuğu Altay dağının insan ayağı değmemiş yerine götürür. Çocuğu büyüterek ondan on tane çocuk doğurur. Dişi kurdun çocukları birer birer büyük millet haline gelir ve kabileye dönüşür. Dişi kurdun malûl çocuktan doğurmuş on oğlundan birisinin ismi de Aşına imiş. Aşına çok merhametli kurt anlamına gelir. Aşına, zekâsıyla diğerlerinden ayrıca olduğundan kabile önderi seçilir. Artık o, kendi anasının ne olduğunu gösteren işaret olarak kapı önüne altından yapılmış kurdun kafasını asar. Eski Türk Kağanları yabancı ülke elçileri kurt kafası asılmış kapı önünde diz çökerek saygı gösterdikten sonra kabul ediyormuş.”²⁴⁰

B) Mit-Ritüel Teorisi

Mit ve tören, eski kültürlerde işlevsel ve yapısal olarak bir bütünlük içindedir. Mitolojik dünya görüşü ifadesini pratikte ayin ve törenlerde gösterirdi.²⁴¹

Lord Raglan, “Mit ve Ritüel” adlı makalede mit-ritüel ilişkisi konusunda pekçok uzmanın görüşünü analiz ettikten sonra her ritin ilişkili olduğu ya da en azından bir zamanlar olmuş olduğu bir mit bulunduğunu ve her mitin de bir ritle ilişkili olduğunu belirtir. Raglan, mitlerin benzer olmalarını benzer ritlerle ilişkili olarak doğmalarına bağlar.²⁴²

Samuel Henry Hooke, Mısır ve Mezopotamya’da yaşayan insanların ritüel denilen incelikli bir etkinlik biçimi yarattığını söylemektedir. Ritüeller söz konusu etkinliklerin yürütülmesinde izlenmesi gereken yolların doğru biçimlerinin neler olduğu hakkındaki

²³⁹ Ebubekir Divayev, *Razniye Primeti [Çeşitli İnançlar]*, Etnografik Bildiriler, Taşkent 1901, s. 47.

²⁴⁰ L.P. Patapov, *Umay – Bolestvo Drevnih Tyurkov v Svete Etnografičeskih Dannih [Umay – Eski Türkler Tanrı Bilgileri Etnografiyasında]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1943, s. 265

²⁴¹ Celal Beydili, “Türk Mitolojisi” Ansiklopedik Sözlük, (Çev. Ercan, E.), Yurt Kitap Yay, Ankara 2005, s. 473.

²⁴² Lord Raglan, “Mit ve Ritüel” (Çev. Evrim Ölçer) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2007, s. 315-317.

uzmanlık bilgisine sahip yetkili kimselerce, belirli zamanlarda, değişmez bir biçimde yerine getirilen eylemler sistemi oluşturdu.²⁴³

Mitlere hayal gücünün ürünleri olarak bakanlar, aslında hayal gücünün nasıl çalıştığını dikkate almamışlardır. Hiç kimse, gördüğü, duyduğu ya da okuduğu bir şey tarafından işaret edilmeyen bir şeyle ilgili hayal kuramaz. Yazarlar ve şairler, kendilerine çeşitli yollardan ulaşan fikirleri seçip birleştirerek hayal gücünün ürünleri olarak değerlendirdikleri şeyleri üretirler. Fakat mitleri biçimlendiren ya da kaydedenler bu biçimde davranmamışlardır. Mitler son derece kutsal oldukları için, yalnızca kendilerine ilham edildiğine inanılan kişiler tarafından değiştirilmiş ya da üzerine bir şey eklenmiştir ki onlar bile söz konusu eklemeleri son derece sınırlı biçimde yapmışlardır.

İngiliz bilim adamı Jacob Thomson mit ve ritüel hakkında, mitin tek açıklamasının rit olmadığını, mitin aynı zamanda bir parça da tanrının açıklaması olduğunu, ilkel zihinler için ritüeli tam anlamıyla gerçekleştirmenin yüce bir anlamı bulunduğunu, ufacık bir sapmanın bile her şeyi berbat edebileceğini belirtiyor. J.Thomson'a göre, ibadet edenlerin otoriteden bağımsız tek bir adım bile atmayışları buna bağlıdır. Ama J.Thomson, bahsedilen bu otoritenin kim olduğunu da soruyor ve aslında bu otoritenin zihinlerdeki en yaşlı oymak üyesi olduğunu düşünüyor. Bu yolla da, geleneğin iyice gerilere doğru uzandığını, fakat binlerce örneğin de gösterdiği gibi, bir yerde son bulması gerektiği için kaybolup gittiğini, böylece ritin kutsal ve hayali yaratıcısının mitin merkezi durumuna geldiğini ekliyor.²⁴⁴

Malinowski, “*Bugün üzerinde çalışılan mitler, mevzularının sembolik değil doğrudan ifadeleridir. İlkel kültürlerde mit vazgeçilmez bir işleve sahiptir; mit, inancı dile getirir, güçlendirir ve düzenler; ahlakın koruyuculuğunu yaparak yürürlükte kalmasını sağlar; verimliliğin, çalışkanlığın güvencesidir ayrıca, insanların idaresi için pratik kurallar getirir.*” der.²⁴⁵

Malinowski'nin bakışı Haimendorf tarafından, bir Hint orman kabilesi olan Raj Gonds'un hikâyesinde genişletilmiştir. Haimendorf'un görüşleri şu şekildedir:

²⁴³ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Şenel Alaeddin) 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 10- 11.

²⁴⁴ J.K. Thomson, *İsledovaniya po İstorii Drevnegreçeskogo Obşestvo* [Antik Yunan Toplumuna Tarihi Çalışmalar], (Çev. V.S.Sokolova), İzdatelstvo İnostrannoy Literaturi, Moskova 1958, s. 648

²⁴⁵ Raglan, “Mit ve Ritüel”, s. 319.

“Gond’ların kabile yaşantılarının kuralları köklerini kesinlikle mitolojiden alır. Geçerliliklerini, kültürel kahramanların hükümleriyle, epiklerinde ve sayısız şarkılarında anlatılan isyânkar atalarından almışlardır. Gond ırkının kökenini ve dört aşiretin kuruluşunu anlatan mitler, folklor tarihinin ötesinde bir şeydir; bu mitler her Gond’un kabile içi akrabalarına karşı davranışlarını belirleyen kurumsal pragmatik yaptırımlardır; ve kabile şenlik gösterilerine ilham veren yaşamsal güçlerdir; bu mitler insanların refahlarını sağlayan tanrısal güçlerle olan ilişkilerini tanımlar ve onları bu ilişkide yetkili kılar. Mit ve ritüelin birbirlerini karşılıklı harekete geçiren bağlantıların ilişkisi şöyle dile getirilebilir: mit, ritüel kurallarına güç katarak, kabile şenliklerinin en önemli ritüelleri sırasında mitsel olayların sembolik olarak kanunlaştırılmasını sağlar, bu da miti gerçekliğe bağlar. Kabile mitlerinde temellenen dini ritüellerle olan bağlantı, kabilenin birleşerek farkındalık kazanmasıyla ilişkilidir.”²⁴⁶

Araştırmacı W.J. Culshaw, kuzeydoğu Hindistan kabilelerinden Santallarla ilgili şunları söylüyor:

“Santallar’ın sosyal etkinliklerinin çoğu mitlere dayanır; kabile, kurumlarının sağlamlığını mitolojik temellerine borçludur. Herhangi bir nedenle ritüelin mitle ilişkili bir parçası geçersizleştiğinde mitle ilgili bilgi de yok olmaya başlar. Bunun tam tersi olarak da, mit artık modası geçmiş olarak nitelendirildiğinde, ilişkide bulunduğu etkinlik, insanların imgelemindeki yerini kaybetmeye yüz tutar. Ritüelin bozulmaya başlamasıyla eski mit de yok olma sürecine girer. Yine de, bu hikâyelerin Santallar’ın hayata bakışını ortaya çıkarttığı doğrudur. Bir mit anlatılıyorsa bu genellikle bir anlaşmaya varmak için ön plana çıkartılmış demektir. Bunun dışında mitler, olağan sohbetlerde sık sık, bir düşünceyi perçinlemek ya da moral vermek için anılırlar.”²⁴⁷

Mit-ritüel kuramına göre din, ilkel bilimdir: mit ve ritüelin birbiriyle etkileşim hâlinde işlev görmesi yoluyla esası oluşturulan din, dünyayı sihirli bir şekilde kendi lehine kullanır. Dinle ilgili daha birçok teori, mit ve ritüelin birbiriyle ilişkisi ve fonksiyonu hakkında alternatif görüşler sunar. Mit-ritüel kuramı, hatalı görülse bile, dinsel bakış açılarını öne çıkarması bakımından değerlidir. Çünkü aksi durumda, bu bakış açıları görmezden gelinmiş olacaktır. Benzer biçimde, bu kuramın alternatiflerinin bir taslağını sunmak da, gözden kaçırılma tehlikesi bulunan diğer dinsel bakış açılarını ortaya çıkarır. Din üzerine yürütülen toplumbilimsel çalışmalardaki genel bir varsayım, din hakkındaki kuramların doğru oldukları müddetçe kullanışlı olarak kabul edilmeleridir. Din hakkındaki çoğu klasik ve modern toplumbilimsel kuram, bu türden kuramların en iyi ihtimalle tartışılabilir olduğunu, en kötü ihtimalle de hatalı olduğunu kanıtladığı için, sıklıkla değersiz olarak görülür ve reddedilir. Buna rağmen, hatalı olduğu zaman bile bu kuramlar fikir verici olmaları bakımından değerlidir. Diğer durumda görmezden gelinebilecek olan dinsel bakış açılarına dikkat çekerler. Örneğin Freud’un kuramı, cinselliğin dindeki yerini belirtmede aşırıya kaçmış olsun ya da olmasın, en azından

²⁴⁶ Raglan, “Mit ve Ritüel”, s. 320

²⁴⁷ Raglan, “Mit ve Ritüel”, s. 323.

cinsellikle din arasında bir bağlantı olduğunu öne sürmektedir. Freud'un söz konusu bağlantı üzerine getirdiği yorumlar yerinde olsun ya da olmasın, en azından bu bağlantı hakkında bir şekilde yorum getirilmesine öncülük eder. Dinsel mit ritüel kuram da aynı şekilde kullanışlıdır.²⁴⁸

İkincisi, mit-ritüel kuram, dindeki inançlar ve pratikler arasında bir ayrım olduğu yönündeki alışlagelmiş varsayıma karşı çıkar. Kuram, mitleri ritüellerle birleştirerek, eldeki verilerle bir tahmin yürütmek yoluyla, inanışlar ve pratiklerin ayrık olmaktan çok bütünleşik olduğunu öne sürer. İnanç, pratiğe yol açan bir unsur olmaktan çok, pratiğin bir parçası olur. Üçüncü olarak, mit-ritüel kuramı, din ve bilim arasındaki ilişkiyi yeniden sorgular. Eğer on dokuzuncu yüzyıl din ve bilim arasında bir çatışmaya şahit olduysa, yirminci yüzyılın da bu ikisi arasında bir uzlaşmaya tanık olduğu söylenebilir. Din ve bilim, geniş kapsamda vurgulandığı üzere, tutarlıdır, fakat mutabık oldukları için değil; paralel ilerledikleri için. Sıklıkla belirtildiği gibi, bilim dünyayı fiziksel olarak açıklarken, din, yaşamın anlamını vermeye yöneliktir. Mit-ritüel kuramı da dini bilim gibi sunarak din ve bilimin aslında birbiriyle çekişebileceğini öne sürer.²⁴⁹

M.Eliade, “*Mit insanın dünya görüşünü oluşturan ilk ve tek araçtır*” der. Çünkü eski devirlerden beri mitler insana yaşam kurallarını öğretmektedir. Mitler ve efsaneler insanın manevi bakımdan yetişmesine ve psikolojik yapısının gelişmesine katkı sağlar. İnsan doğasında taklit etme özelliği taşıyan bir varlıktır. Bu da mitlerin çeşitli ritüellerin, gelenek ve göreneklerin ortaya çıkmasına yol açan önemli bir faktördür. Mitlerde geçen olaylar törenlerin, ritüellerin meydana gelmesine neden olmaktadır.

Alman bilim adamı Karl Shtrelov, Avustralya kabileleri üzerine araştırma yapmıştır. Bilimsel amaçlarına ulaşmak için uzun yıllar Arunta kabilesi arasında kalıp gözlem yapan araştırmacı kabiledaki erkeklerin bağdaş kurarak, kadınların da bir dizini çökerek oturmalarının sebebini merak eder. Onların niye böyle oturduklarını sorar. Kabile üyeleri “Bizim atalarımız böyle oturmuşlar, çünkü bunu onlara Tanrı emretmiştir” diye cevap verir. Shtrelov, aynı soruyu Kızılderililere sorduğunda, onlar “Çünkü bizim

²⁴⁸ Robert A. Segal, “Dinsel Mit-Ritüel Kuram” (Çev.Naim Atabağsoy), *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı 94, Erzincan 2012, s.173.

²⁴⁹ Segal, s. 174.

Tanrımız böyle oturuyormuş” der.²⁵⁰ Mircea Eliade de bu tür denemeleri göz önünde bulundurarak “*insan hayatı taklit yapmaktan ibaret*”²⁵¹ sonucuna varır.

İngiliz antropologu Bronislaw Malinowski’ye göre “*Eğer mite anlam, mahiyet içeren kutsal öyküler olarak bakılırsa insanın aşağıdaki ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yeter. İlk olarak kişinin bilimsel ilgilerini güzel bir şekilde tatmin eder; ikincisi, insanın manevi ihtiyaçlarını karşılayabilir; üçüncüsü, toplumsal düzen taleplerini oturtur; dördüncüsü, pratik hayata da imkân sağlar.*”²⁵² Buradaki pratik hayattan kastedilen temel amaç mitlerin gelenek ve göreneklerin, törenlerin altyapısını oluşturmalarıdır.

Mit araştırmacılarına göre eski dönemlerden bu yana inanç ve âdetlerin ekseninde millî kimlik özellikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla eski mitler ve efsaneler, onlardan kaynaklanarak ortaya çıkmış gelenek ve görenekler, günümüz insanının manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yeterlidir. Çünkü eski kutsal gelenek ve inançları iyi bilen ve günlük hayatta kullanan insanla, tıpkı ataları gibi yaşayabilirler.

İranlı akademisyen ve düşünür Seyyid Hüseyin Nasr, bununla ilgili “*İnsan hakikata gönül vererek hayattan anlam aradıkça kutsal duygusu onun kalbinde derinleşmeye başlar. Kutsalın kaynağı da mit ve efsanelerdir. Günümüz insanları çoğunlukla mit ve efsaneleri ihmal ettiğinden dolayı kutsallık kazanamazlar. Mitler, kişinin iç dünyasında değerleri ve erdemleri yerleştirebilen tek unsurlardır. Bilim almayı arzu eden kişi, kutsal özellikleri de öğrenmeye çaba gösterebilir. Kişi ancak böyle, değerler üretmeye hak kazanır. Miti göz ardı edenler gelenek ve göreneklerin, törenlerin de farkına varamazlar*”²⁵³ görüşünü öne sürmüştür.

Araştırmacılara göre, gelenek ve görenekler kişide derin bir manevi bağımsızlık sistemi oluşturur. Kazak gelenek ve göreneklerinin kaynağı mitler ve kıssalar, binlerce yıllar boyunca Kazak maneviyatının gelişimine katkı sağlayarak çeşitli örf ve âdetlerin ortaya çıkışına neden oldu. Örneğin, “Değerli Misafire Kaptan Hediye Etme”, “Saçı Saçma”, “Sofraya Saygı Gösterme”, “Yastığı Kutsal Sayma”, “Erkek Misafire Başlık, Kadına da

²⁵⁰ Karl Shtrellov, *Mifi Avstralii [Avustralya Mitleri]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1975, s. 19.

²⁵¹ Mircea Eliade, *Svyashchennoye i Mirskoye [Kutsal ve Dindışı]*, (Çev. N. K. Garbowsky), MGU, Moskova 1994, s. 25.

²⁵² Malinowski, s. 37.

²⁵³ Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, (Çev. Yusuf Yazar), İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 47.

Başörtü Hediye Etme” vb. geleneklerin, inançların hepsi mitlerden kaynaklanmaktadır. Kazak bilim adamı Alma Kıraubayeva’a göre “*Mit ve efsaneler, kıssalar Kazak maneviyatının büyük bir kısmını oluşturmuştur. Hatta onlar Arap ve Farsların manevi, dini baskısından kurtarmış, insanlara zor durumlarda yol göstermiştir.*”²⁵⁴

2014 yılında yayımlanan “Gelenek Konuşur” kitabında Kazak gelenek ve göreneklerinin, inanç ve âdetlerinin mit ve efsanelerden, olağanüstü masallardan meydana geldiğine dair pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Bu kitapta Türk halklarının, özellikle de Kazak halkının gelenek örneklerine kaynaklık eden mitler iyi bir biçimde tahlil edilmiştir. B. Malinowski, J. Frazer, M. Eliade gibi bilim adamlarının görüşleri göz önünde bulundurularak mitlerin Kazak inanç sisteminin oluşmasındaki yeri değerlendirilmiştir. Bu tür çalışmaların Kazak gelenek ve göreneklerini yakından tanıyarak onların ortaya çıkmasını sağlayan mitleri incelemek için önemi büyük olduğu kesindir.²⁵⁵

C) Yapısalcı Teori Açısından Mit

Yapısalcı teori temsilcileri mitleri ya da masalları birkaç yapıya ayırarak incelemeyi amaçlamıştır. Levi-Strauss’a göre mitler bir milletin din ya da kahramanlarıyla, kutsal sayılan şahsiyetleriyle ilgili hikâyeleridir. Onlar birçok mitin bir araya gelmesiyle oluşur ve atalar tarafından yeni kuşağa bırakılır²⁵⁶. Böylece mitler devamlılığını sağlamakta, mitsel özelliklerini korumaktadır. Levi-Strauss, mitlerin incelenmesine önemli ölçüde katkı sağlayan araştırmacı olarak tarihe geçmiştir. Fakat Yapısalcı Teori kuramının temelini atan C. Levi-Strauss’un görüşlerinde Kazak mitolojisine uygun gelen yönleri bulunmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Kazak mitlerini V. Propp’un geliştirdiği teori bağlamında araştırmak ön planda tutulmaktadır.

Propp, mitoloji, etnografi, halkbilimi gibi alanlarda birçok çalışmalar yapmıştır. Dolayısıyla bu alanlarda önde gelen bilim adamlarından biri sayılır. Yazar, *Olağanüstü Masalların Tarihi Kökleri* adlı eserinde masallardaki totemle ilgili eski törenleri

²⁵⁴ Alma Kıraubayeva, *Ecelgi Apsana men Dastanlar [Önceki Efsane ve Destanlar]*, Cazuvşı, Almatı 2005, s. 68.

²⁵⁵ Sanzhar Kerimbay, Mukhit Tolegenov ve Adilbek Nabi, *Salt-Dastür Söyleydi, Otbası Hrestomatyası [Gelenek Konuşur, Aile Kitabı]*, El-şecire Yayınevi, Almatı 2014, s. 18.

²⁵⁶ M. Nar, *Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık*, Ankara Üniversitesi Dergisi, S. 27, Yayın Yılı 2014, s. 42.

araştırmaya yönelmiştir. Propp’a göre masal ve mit yapısı inisiyasyon (kabul töreni), ritüel, inanç kalıntılarını taşımaktadır.²⁵⁷

Vladimir Propp’un en ünlü eseri de *Masalın Biçimbilimi* kitabıdır. *Masalın Biçimbilimi* kitabı 1978 yılında Türkçeye çevrilmiştir.²⁵⁸ Araştırmacı çalışmasında mitleri ve masalları yapısalcı kuram açısından değerlendirerek masal ve mit kahramanları fonksiyonlarının önemini vurgulamaktadır. Çalışmasının sonucunda biçimsel bir yapı ortaya çıkarır.²⁵⁹ Diğer bir deyişle Propp, mit ve masalların temel bölümlerinin kendi aralarında ve bütünüle kurdukları ilişkileri açısından bir betimlemesini yapar.

V. Propp’un bu alandaki çalışmaları mitolojik, dini ve edebî metinlerin yapısalcılık bakımından incelenmesine oldukça katkı sağlamıştır.

V. Propp, masalda kullanılan yapısalcı yaklaşımın mitlere de uygulanabileceğini dile getirmiştir. Çünkü Propp’a göre, olağanüstü masallar, mitle sıkı bir bağ içinde bulunduğundan dolayı onların arasına çizgi koymak pek de kolay değildir. Bununla birlikte mitler, masalları çözümleme metotları olarak da kullanabilirler.

Vladimir Propp, mitlerde değişmez ve değişken değerlerin var olduğuna dikkat çekmektedir. Değişmez değerler, mit kahramanının fonksiyonları ve hareketleridir. Yani değişmez değerler karakterlerin işlevlerini, eylemlerini ihtiva etmektedir. Değişken değerler ise karakter adları, nitelikleri, sayısı, görevi yerine getirmede kullanan yöntemleri, motifleri ve dil üslûbudur.

Örneğin, “Güneş Nurundan Yaratılmış Han”, “Bozkır Işığı”, “Nurdan Yaratılmış Aday” adlı Kazak mitlerinde geçen kişi adları, nitelikleri farklı olsa bile onların yaptıkları hareketleri aynıdır.²⁶⁰ Yani onların hepsine ortak motif nurdan yaratılmasıdır. Propp, fonksiyon kavramı altında karakterin eylemini ve bu hareketin dünyanın seyrini değiştirebilecek gücünü işaret etmektedir.

²⁵⁷ Propp, *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki*, s. 300.

²⁵⁸ Propp, *Masalın Biçimbilimi*, s. 200.

²⁵⁹ Propp, *Masalın Biçimbilimi*, s. 46

²⁶⁰ *Babalar Sözü*, Cilt 78, s. 97.

V. Propp, *Masalın Biçimbilimi* eserinde mit ile masalda ortak dört temel kaide ileri sürmektedir.

a) Masalın ve mitin değişmez boyutunu başkahramanların yaptığı hareketler oluşturmaktadır. Eylemin kimler tarafından ve nasıl gerçekleştiği önemli değildir. Karakterin kendi amacına ulaşmak yolunda ya da dünyanın biçimini değiştirmek için icra ettiği işleri mitin merkezi konumunu teşkil etmektedir.

b) Mitlerde ya da peri masallarında geçen eylemlerin sayısı sınırlıdır.

c) İşlevlerin dizilişi her zaman aynı niteliktedir. Fakat bütün masalarda işlevlerin hepsi yer almamaktadır. Bazı işlevlerin bulunmaması diğer işlevlerin düzenini değiştirmez.

d) Bütün mitler ya da olağanüstü masallar yapıları açısından aynı tipe bağlanırlar.

Böylece yerine getirilen fonksiyonlar ve dizilişler, bütün mitlerin ve olağanüstü masalların tek olay örgüsünü oluşturmaktadır.²⁶¹

Biz bu bölümde “Kırlangıcın Kuyruğu Neden Çatal” mitini yapısal teori bağlamında tahlil etmeye çalışacağız.

Günlerden bir gün yılan, yeryüzündeki canlı cansıza şikâyetini şöyle dile getirir: “Beni Tanrı hepinizden eksik yaratmış. Ayağım yok, kolum yok. Kafamı kaldıramıyorum, gövdemle sürünüyorum. Neyi yiyip neyi yemeyeceğimi de bilmiyorum. Hepinizin diliniz bütündür. Benimkisi ise çataldır. Düşündüm da canlı ile cansızların en zavallısı ben imişim. Bana hiçbiriniz yardımda bulunmak istemiyorsunuz. “Sen çok zorluk çektin, öyleler hep adil olur, sen hepimizin padişahımız olabilirsin” diye sözde bile olsa avutmuyorsunuz deyip iki gözü iki çeşme ağlamaya başlar. Canlı cansızların hepsi yılanı acır ve şikâyetlerinden dolayı onu haklı bulur. “Hiçbirimizi ayırmadan adil davranacak, iyi niyetli yol gösterenimiz olur” diye yılanı kendilerine padişah seçerler. Aradan aylar, yıllar geçer. Günlerden bir gün: “Dünyada padişah olup tüm yönetimi kendi ellerime alsaydım daha iyi yaşardım. Tüm dünyanın padişahı olsaydım gördüğüm her şeyi yemeyip dünyadaki canlıların en tatlı kanını içerdim” diye hayal eder. Sonra kan tadını iyi bilenleri çağırır. Sinek, sivrisinek ile padişaha yardımcı olmak isteyenlerin hepsi gelir. Padişah gelenlerin arasından sinek ile sivrisineğe: “Yeryüzündeki bitkilerin tadına bakın, canlı cansız her şeyin kanını deneyin, sadece bunlarla kalmayın, sert olan taşın bile yumuşak toprağın da tadına bakın.” der. Dünyadaki en tatlı şeyin kendi yiyeceği olacak şekilde bakmalarını söyleyip belli bir süre içinde gelmeleri şartı ile tüm dünyayı gezmeleri için gönderir. Aradan günler geçer. Padişahın verdiği süre de dolar. Sinek halsiz olduğundan rüzgâr esince ondan korkup bitkilerin arasına saklanmaktan zamanını kaçarır. Sivrisinek bitki ve canlıların en tatlısını öğrenip, padişahına doğru giderken kırlangıca rastlar: “Evet, arkadaşım padişaha en tatlı yiyecek aramaya gittiğini öğrendik, bulabildin mi?” Sivrisinek daha hızlı uçmaya başlar. “Anladım, anladım. Aradığını buldun demek, arkadaşım... Aferin sana. Senin becerikli olduğunu hiçbir şeyden çekinmeyen hırsını biliyordum. Böyle biri

²⁶¹ Propp, *Masalın Biçimbilimi*, s. 202.

olduğunu artık tüm kanatlılara anlatmış oluruz” diyenkırlangıç, sivrisineği överek konuşmaya çalışır.

Bu övgüye dayanamayan sivrisinek böbürlenerek: “Padişahımızın yiyeceği için ne bulduğumu bilir misin?” “Eh, arkadaşım, ben nereden bileyim? Sizden büyük görünmüş olsam da akılım azdır? Siz padişahın danışmanısınız. Hadi, efendim, söyleyin değerli padişahımızın yiyeceği için ne buldunuz?”

Sivrisinek heyecanlanıp: “Dünyada padişahımıza layık en tatlı kan insan kanı imiş” der. “Her şeye çare bulan akıllı insanlar hiçbir işe yaramayan yarı canlıya mı yiyecek olacak?” diye düşünen kırlangıç buna bir çözüm arar. “Benim aklım o kadar kısa ki, efendim. İnsanın kanı tatlı olduğuna inanıp inanmamakta zorluk çekiyorum. Annem, dünyada tatlı kanı bulup onun tadına bakanın dilinde altın iz olduğunu anlamıştı. Kana bulanmış dilinizi çıkararak o, izi gösterir misiniz? Altın izi görmek bile bizim için büyük şereftir”.

Bu övgüye dayanamayan sivrisinek: “Bakmak istersen bak!” diye dilini gösterir. Kırlangıç o anda sivrisineğin dilini tutup koparınca o konuşamaz hale gelir ve vızıldayarak yılanı doğru uçar. “Dilin koptu. Ağzın kapandı. İnsanın kanının tatlı olduğunu artık nasıl anlatacaksın?” deyip kırlangıç da onun peşine takılır. Sivrisinek, bir şeyleri anlatmak istemiş gibi vızıldar. Fakat yılanı hiçbir şey anlatamaz. “Bunun dili mi kopmuş yoksa delirdi mi? Bunun ne demek istediğini anladınız mı?” diye yılan yanındakilere sorar. “Gayet anlaşılır, padişahım” der kırlangıç o zaman. “Hiçbir şey anlamadım, hadi anladiysan anlat ne dediğini?” “Vızıldayıp uçarak tüm dünyayı gezdiğini fakat kendisi (sivrisinek) yetiştiren çeşitli bitkileri, topraktan başka hiçbir şey bulamadığını anlatıyor padişahım!”

Konuşamasa da kulağı duyan sivrisinek bunları duyunca çok sinirlenir. O, vızıldayarak kırlangıca gelir ve iki üç defa dokunur. Ondan sonra yılanın yanına gidip ağlamaya başlar. Ah sen, demek bunun diline sen bir şey yaptın deyip yılan kırlangıca saldırır. Yılan, uçan kırlangıcın sadece kuyruğunu yakalayabilir. Yılan o günden beri toprak yer, sivrisinek ise vızıldayıp dururmuş. İnsanlar, yılanı görür görmez öldürür, kafasını ezerlermiş. Kırlangıç, yilandan korkup insanı arkadaş edinip evin iç kısmına yuva yapar olmuş. Fakat kırlangıcın kuyruğu eksik çatal olmuş.²⁶²

Bu mitte yer alan olay dizisi ve işlevleri şu şekildedir:

1. Bir gün yılan canlı cansıza kendi halinden şikâyet eder. Ayak ve kolu olmadığını dile getirerek onlardan yardım ister (Başlangıç durumu)
2. Onun şikâyetini duyanların hepsi, yılanı acıyarak onu kendilerine padişah seçerler. (Bağlantıyı sağlayan öge)
3. Yılan, en tatlı kanı içmeyi hayal eder. Bu hayalini gerçekleştirmek için canlı cansız bütün mahlûkatı toplar. Kanı bulup getirmeyi sineğe ve sivrisineğe yükler (Tanımı: kötülük)

²⁶² Babalar Sözü, Cilt 78, s. 111.

4. Sivrisinek, bitki ve canlıların kanı en tatlı olanını öğrenir. İnsan kanının tatlı olduğunu padişaha söylemek için acele eder. Yol boyunca bir kırlangıca rastlar. (Tanımı: karşıt eylemin başlangıcı)

5. Kırlangıç, hile yaparak onun dilini tutup koparır. Sivrisinek, böylece konuşamaz hale gelir ve padişaha doğru uçar. (Tanımı: çatışma)

6. Yılan, sivrisineğin dilini kırlangıcın kopardığını öğrenince hiddetlenerek ona saldırır. Fakat kırlangıç sağ salim kurtulmayı başarır. Kırlangıcın kuyruğunun ortası yılanın ağzında kalır. Böylece kırlangıcın kuyruğu çatal olur. (Tanımı: kurtuluş)

7. Kırlangıcın yaptığı hareket sayesinde insan, yılanı yem olmaktan kurtulur. Böylece iyilik (kırlangıç) kötülüğe (yılan) karşı mücadelede kazanmış olur. (Tanımı: zafer).

V. Propp, mitlerin ortak işlevlerinin tüm mitlerde tam olarak bulunmayabileceğini; fakat mitlerin işlev sayısı kaç olursa olsun işlevlerin sırasının değişmeyeceğini söyler. Bu mitte de karakterin işlevinin kötülüğü yenmek olduğunu ve onun bu işlevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz.²⁶³

D) Kabul Töreni (İnisiyasyon) Teorisi

Kazak olağanüstü masallarını genellikle “Kabul Töreni”, yani “inisiyasyon” kuramı bağlamında değerlendirmek onların dünya masallarıyla ortak yönlerini belirtmeye yol açmaktadır. Bu kavram çoğunlukla “törenle alma”, “başlatma”, “giriş” anlamında kullanılır. Kabul töreni, bireyde, varlığın bir alt aşamasından bir üst aşamasına geçişi ruhsal olarak gerçekleştirmeye yönelik süreçtir. Burada amaç, bir takım simgesel eylemler ve fiziksel edimler aracılığıyla, bireye yeni bir yaşama "doğmak" üzere "öldüğü" duygusunu aşılmasıdır. Bu nedenle, kimi ezoterik örgütlerde inisiyasyona, İkinci Doğuş da denilmektedir.²⁶⁴

Inisiyasyon terimini Türkçe “Kabul töreni” anlamında kullanmak bu kavramın esaslı amacını açıklamak için uygun gelir. “Kabul töreni” – kahramanın kutsal olaylara müdahale etmesi demektir. Kabul töreni, Kutsal bilime kendisini adanmış olan kişinin

²⁶³ Propp, *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki*, s. 226.

²⁶⁴ Thamos (Geometri), (2002), “Ezoterik Örgütlerde İnisiyasyon”, Web sayfası: <http://www.hermetics.org/thamos1.html> (13.08.2016).

dini ve sosyal durumunun köktenci değişime uğramasına gereksinim duyar. Mircea Eliade'a göre "adlanmış" kişi geleneksel topluluk için gerçek hakikatin tek alanını sunan Kutsal bilim çerçevesine girer. "Kabul töreninden" geçmemiş insan geleneksel toplum gözünde tam, "insan-ı kâmil" olarak algılanamaz. Sadece "Kabul töreninden" geçen kişi gerçek yaşam alanına adım atmış olur.

Eliade, masallardaki inisyasyon Kabul törenleriyle ilgili düşüncelerini aşağıdaki şekilde izah etmektedir.

*"Masal 'inisyasyon'u yeniden ele alır ve imgeler düzleminde sürdürür. Bir eğlence ya da bir dinlenme aracı oluşturulmasıyla yalnızca basitleştirilmiş bilinç, özellikle de modern insanın bilinci içindir, derinliklerdeki psikede, inisyasyon senaryoları önemini korur ve mesajlarını aktarmayı, değişimleri gerçekleştirmeyi sürdürürler. Modern toplumların insanı hiç farkına varmadan ve eğlendiğini ya da kafasını dinlediğini sanırken bile masalların girdiği bu hayali inisyasyondan yararlanır. Bu durumda insan kendi kendine olağanüstü masalın, çok erken bir tarihte inisyasyon miti ve töreninin, "basit bir benzeri" durumuna gelip gelmediğini, imgeler ve düşler dünyasında, "inisyasyon" sınamalarını yeniden gerçekleştirme aşamasına getirme rolünü oynayıp oynamadığını sorar. Aynı bakış açısı, yalnızca, inisyasyonu, geleneksel toplumların insanına özgü bir davranış olarak görenleri şaşırtacaktır. Günümüzde "inisyasyon" olarak adlandırılan şeyin, insanlık durumuyla birlikte varolduğunun, her yaşamın, her varoluşun, kesintisiz bir dizi "sınamalar", "ölümler" ve "dirilmeler"den oluştuğunun farkına varılmaya başlanmıştır."*²⁶⁵

Genel olarak, adayın çeşitli zor imtihanlardan geçişini ve kutsal bilgi edinmesini temsil eden "Kabul Töreni", iki temel aşamayı, ölüm ve yeniden doğuşu içermektedir. Geleneksel bilinç için gizli dünyayı keşfetmek, yeni hal bulmak eski dünyayı, eski hali terk etmeden mümkün değildir.

Göçebe halklarda erkek çocuğun buluşa ermesiyle ilgili "Yaş Törenleri" mevcuttur. Bu ritüeller vasıtasıyla geleneksel topluluk üyeleri yeni vazifelerini öğrenir. "Kabul töreninden" geçen erkek çocuk toplumun normal, erişkin üyesi sayılır. Böylelikle onlar aile kurma, geleneksel topluluk hayatına iştirak etme hakkını kazanmış olur.

Geleneksel bakımdan "Kabul Töreni" iki aşamaya ayrılır. Törenin ilk aşaması dünyada manevi ölümü yaşamak ve gizli dünyaya geçmektir. Bu geçiş cennetten kovulmuş Âdem'in cennete geri dönüşünü ifade eder. Bu aşama "küçük gizem", "ikinci doğuş" diye adlandırılır. İkinci aşama bu dünyada nefsi öldürmeyi ve onun sınırını aşmayı

²⁶⁵ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 188.

bildirir. İnsan böyle yaparken yüksek manevi âleme geçmiş, gökyüzü arketipleri dünyasına kavuşmuş olur. Bu da “manevi doğuşu” ifade eder.²⁶⁶

Kazak mitolojisinde “Kabul Töreni” teorisi geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Çoğunlukla “Kabul Töreni”, Kazak masallarına damga vurmuştur. Kazak geleneksel kültürüyle ilgili araştırmalar, söz konusu teorinin halkın manevi hayatındaki yerini incelemekten uzak kalmıştır. Sadece etnograf N. Şahanova, *Geleneksel Kazak Kültür Dünyası* adlı kitabında “Yaş Sınırları Gizemi” başlığı altında Kazaklarda yaş aşamaları değişiminin üzerinde durmuştur. Araştırmacı, Kazaklar arasında yaşla ilgili gelenek ve görenekler hakkında birçok bilgiler vermiştir. Bununla ilgili Rus araştırmacısı K.L. Zadihina’nın 1951 yılında yayımlanmış Orta Asya’da yaş grupları kalıntılarıyla ilgili çalışmasına atıfta bulunur. Ona göre göçebelerdeki çocuğu ata bindirme töreni (şimdiki adı Oğlan Düğünü) “Kabul Töreninin” eskimiş şekli sayılır. E.S. Namazova’nın dediğine göre “*Oğuzlarda askeri sanat işlerine hazırlamak, silâh kullanmayı öğretmek Kabul töreninin bir parçasıdır.*”²⁶⁷

Mircea Eliade, mitlerde geçen “Kabul Töreni” ile ilgili bilgileri şamanlık geleneği başlığı altında bir araya getirmiştir. Sözlü kültür, mitler ve efsaneler göçebeler arasındaki “Kabul Töreniyle” ilgili çeşitli malûmatlar sunmaktadır.

Araştırmacı Talasbek Asemkulov, “*Türk mitolojisindeki temel konuları, aşk ve ölüm askerlere uygulanan “Kabul Töreninin” belli başlı örnekleridir. Bu da Mircea Eliade’nin “İnisiyasyon” teorisiyle uyum sağlar.*”²⁶⁸ demektedir.

Kazak masallarında çoğunlukla avcı, nişancı, kahraman tipleri zor imtihanlara, sınavlara tabi tutulur. Onların eşi de çok güzel, aynı zamanda akıllıdır. Kahramana zor durumlarda yardımcı olur ve amacına ulaşmalarına imkân sağlar. “Kabul Töreninden” geçmek için başkahraman sürekli cadılarla, devlerle, zalim kocakarıyla mücadele eder ve onları yener. Olağanüstü masallara olağanüstü şahıslar ejderha, yedi başlı yılan, cin, peri, yüğrük at, Altın başlı Karakuş (Simurg), gümüş kuyruklu geyikler de iştirak eder. Alp karakuş, (en güçlü kuş) olarak Arapların masallarında görülür. “Alp” adı Arap ve

²⁶⁶ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, s. 188.

²⁶⁷ E.S.Namazova, *Kazahskaya İnitsyatsiya [Kazak İnisiyasyonu]*, Gılım Basımevi, Almatı 1997, s. 158.

²⁶⁸ Talasbek Asemkulov, *Kazaktın Dastürli Madeniyetindeki Kasiret pen Kaygının Orını* [Kazak Geleneksel Kültüründe Hasret ve Kaygının Yeri], <http://www.otuken.kz/index.php/talasbekmenu/84-i-ii-i> (18.08.2016)

İran masallarında “dev” olarak geçer. Alp’a, Rus masallarında “dağ yarar, göl yutar, çok hızlı koşar” şeklinde rastlanır. Yedi başlı yılan adıyla Arap ve İran masallarında “ejderha”, Batı masallarında “Dragon” adıyla, Rus masallarında “Zmey Gorınıç” adıyla rastlanmaktadır. “Tek Gözlü Dev”, “Siklop” olarak Grek, Hint ve Mısır masallarında bulunmaktadır.²⁶⁹

Bunların bir kısmı başkahramana yardım ederek onun amacına ulaşmasını sağlarken diğerleri de düşman kesilip kahramanı öldürmeye çalışır. Tek gözlü cadı, zalim kocakarı, yedi başlı ejderha, karakulak cin başkahramanın değişmez düşmanlarını temsil eder. Alp karakuş, yüğrük at ve çeşitli olağanüstü malzemeler topuz, bıçak ya da hançer, yüzük, kırk metrelik kılıç kahramanın yanında bulunarak onun zor durumlarla başa çıkmasını mümkün kılar.

Kazak halkının “Er Töstik” masalında adı geçen tipler ve sihirli malzemelerden bahsedilir. Er Töstik çeşitli sınavlardan geçerek önce ailesini, ondan sonra kutsal aracını ve sonunda halkını büyük belalardan kurtarmış olur. Dolayısıyla “Kabul Töreni” motifleri özellikle “Er Töstik” masalında iyi bir şekilde anlatılmaktadır. S.Kaskabasov’a göre “Er Töstik” Kazak kahramanlık destanlarının çıkmasında büyük bir rol oynamaktadır.

Masal, Kazak olağanüstü masallarının en eskisidir. Er Töstik mitolojideki Güneş soylu kahramandır (solar). Mitolojik düşünceye göre Er Töstik insanlara ateş kıvılcımını getirmek için “Cadı Ülkesine” gider.

“Er Töstik” masalına Türk halklarının mitsel anlayışları, âdet ve inançları, gelenek ve görenekleri yansımıştır. “Er Töstik” masalında kahramanlar, mekân ve zaman bakımından bazı olağanüstü niteliklere sahiptir. Töstik olağanüstü durumda dünyaya gelir ve büyür. Yılanlar padişahı Bapı Han’ın ödevini yerine getirmek için Temir Han’ın ülkesine seyahat eder ve kızı almak için çeşitli yarışmalara katılır. Bu yarışmaları sadece kendi gücüyle değil, arkadaşlarının sayesinde kazanır. Bu da olağanüstü masalların genel niteliğidir. Örneğin Töstik’in atı Şalkuyrık, yüğrük ve aynı zamanda gelecek işleri tahmin edebilecek yeteneğe sahiptir. Şalkuyrık, çeşitli büyülerini bilir ve

²⁶⁹ Alfiya Zhamakina, “Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme”, Ege Üniversitesi SBE, İzmir 2009 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 26.

insan gibi konuşur. Bununla birlikte yer altında Töstik’e eşlik eden Celayak, Tausoğar, Kölyauısar gibi karakterler de mitsel kavramın ürünleridir. Eski dönem insanların mitsel anlayışlarına göre rüzgârın, dağın ve suyun “iyeleri” olmuştur. Sonraki dönemde onlar sanatsal biçime indirgenerek “dostlar böyle olması lazım” düşüncesinin ürünleri olarak kabul edilmiştir.

Kazak masal araştırmacısı Muhtar Avezov, kahramanın evden ayrılma eyleminin olağanüstü masallar için ortak motif olduğunu belirtir. “Er Töstik” masalında Töstik iki defa evinden ayrılıp uzun yola çıkar. İlk kez kaybolmuş kardeşlerini aramak için yola koyulur ve onları bulup evine getirir. Ondan sonra eski yurdunda kaldığı egesini getirmek için gider. Bu sefer kahramanın yolculuğu çok uzun sürer ve varış yeri ise öbür dünyadır. Töstik’in öbür dünya seyahati yeraltında gerçekleşir.²⁷⁰

“Er Töstik” masalının kısaca özeti şudur:

Geçmiş zamanda, Ernazar adında oldukça varlıklı bir adam yaşamaktadır. Yılların birinde büyük bir kıtlık olunca Ernazar’ın sekiz oğlu anne ve babasının bir yıllık erzağını temin edip göç eder. Göç etmelerinin üzerinden yıllar geçer; fakat Ernazar’ın oğullarından hiçbir haber gelmez. Ernazar ve karısının erzağı tükenir, yerlerinden dahi kalkamaz hale gelirler. Bir gün Ernazar, çadır duvarında asılı duran doru kısırağın düşünür; hemen pişirip yiyen karı kocaya güç gelir. Çok geçmeden Ernazar’ın karısı hamile kalır. Dünyaya gelen erkek çocuğuna, “döşlük (töstük)”²⁷¹ yedikten sonra dünyaya gelen çocuk” anlamında Töstik adını koyarlar. Er Töstik, bir ayda bir, iki ayda iki, üç ayda üç yaşındaki ve bir yılda on beş yaşındaki delikanlı gibi olur.²⁷² Ok atmayı öğrenir; avlanarak anne ve babasını besler. Bir gün yine avlanırken yanlışlıkla bir kocakarının örmeğinin bir sıra ipini koparır. Buna çok öfkelenen kocakarı, Töstik’e “Bütün gün avlanacağına, kaybolan sekiz ağabeyini bul.” diye çıkarır. Yine başka bir gün Er Töstik aynı kadının oğluyla aşık oynarken onu yumruğuyla öldürür ve kadın yine ona çıkışarak ağabeylerini aramasını söyler.²⁷³ Töstik bu sözden çok etkilenir;

²⁷⁰ Muhtar Avezov, “Kazak Ertegileri” Kazak Adebietu Tarihi Cilt 1 [“Kazak Masalları” Kazak Edebietu Tarihi cilt 1], Adebietu cane İskustiva, Almatı 1956, s. 56.

²⁷¹ Töstik: Hayvanın yağı ve derisiyle birlikte sıyrılıp alınan göğüs kemiği.

²⁷² Potanin de ise bir gün de bir yaşındaki kadar büyür. Bkz. Kazahskiy Folklor v Sobranii G. N. Potanina, Nauka Yayınevi, Alma-Ata 1972, s. 104-112.

²⁷³ Ebubekir Divayev, Kazahskogo Narodnoe Tvorçestvo [Kazak Halk Eserleri], İkinci Baskı, Altın Kitap, Astana 2007, s. 5-30.

çünkü daha önce anne ve babasından böyle bir şey duymamıştır. Eve gidip gerçekleri öğrenen Töstik, ağabeylerini bulmak için yola koyulur.

Aylar, yıllar boyunca yol yürüyen Töstik, pek çok il dolaşır ve en sonunda ağabeylerini bulup hep beraber evlerine dönerler. Ernazar oğulları için büyük bir toy düzenler ve toy dağıldıktan sonra oğullarını evlendirme işine girer. Ernazar, dokuz oğlu için dokuz kız kardeş bulur. Oğullarıyla beraber gelinlerini almak için çıktıkları seferde peri kızı Bektorı ile karşılaşır. Bektorı, Töstik'i görüp ona âşık olur ve Töstik'i evleneceği kız olan Kencekey'den ayırmaya niyetlenir. Ernazar ve oğulları Kencekey'in obasına varıp orada toy yapar, geri dönmek üzere yola çıkarlar.

Düğün olduktan sonra Kencekey babasından çeyiz olarak Şalkuyruk atı, Aksırmalı zırhı ve boz dişi deveyi ister. Onlar kızları alıp dönerken Sorkudık adlı bir yere gelirler. Kencekey kayınbabasına bu kuyu başında durmamaları gerektiğini söyler fakat kayınbabası gelinin kendisini yönetmek istediğini düşünerek bu teklifi kabul etmez. Sorkudık'ın başında konakladıklarında boz dişi deve kaybolur. Ernazar dişi deveyi Bektorı'nın yanında bulur ve deveyi almak isterken Bektorı, Ernazar'ı yakalar ve boğazını sıkmaya başlar. Ölmek üzere olan Ernazar kocakarıyla pazarlığa girer ve dokuz gelinin çeyizinden istediğini, otlak dolusu koyunlarını, en akıllı gelini Kencekey'i ve sekiz oğlunu vermek ister fakat kocakarı kabul etmez. En son Er Töstik'i vereyim deyince Ernazar'ı bırakır. Ernazar, Er Töstik'in okunun ucunu sivrilttiği egesini oraya bırakır²⁷⁴. Töstik egeyi almaya gelince kocakarı onu yakalayacaktır.

Kencekey, kendisine kibirlenmesinden onun Töstik'e kötülük yapacağını anlar. Bektorı'nın Töstik'i ele geçirmek için kullandığı kocakarının, Ernazar'ı ölümle tehdit ederek Töstik'i tuzağa düşürmeye çalıştığını öğrenen Kencekey, Töstik'i uyarır.²⁷⁵

Babasından egesini isteyen Er Töstik'e babası egesinin Sorkudık'ın başında kaldığını söyler ve o da egesini almak için yola çıkar. Töstik, Şalkuyruk ata binerek egesini almaya gider. Bu esnada Kencekey boz dişi deveden ya Töstik'in geldiği ya da öldüğü gün yavrulamasını ister ve kendisi de Töstik'in geldiği ya da öldüğü gün çözülmesi

²⁷⁴ Seyfullah Yıldırım, "G. N. Potanin'in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik (Er Töstük) Anlatıları Hakkında", *Eğitim ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 9, Kış 2014, s. 86.

²⁷⁵ Pınar Zaloğlu, "Orta Asya ve Güney Sibiry Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler" Balıkesir Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2011, s. 11.

niyetiyle beline on iki kulaç ipek şal sarar. Töstik yola çıkar, dile gelen Şalkuyruk'ın yardımıyla eğeyi kocakarından alırve ondan kaçarken atıyla yer altına düşer. Yer altına düşen Er Töstik'e Şalkuyruk dile gelerek Cılan Bapı Han'ın yurdunda olduklarını ve başlarına gelecek olayları söyler.²⁷⁶ Yeraltında karşılaştığı Cılan Bapı Han, Töstik'i kendisine Temir Han'ın kızını almakla görevlendirir. Karşılığında da Töstik'e kendi kızını vereceğini söyler. Töstik bunu kabul eder ve yedi aylık uzaklıkta bulunan Temir Han'ın yurduna doğru yola koyulur. Yolda Celayak (hızlı koşucu), Sakkulak (her sesi duyan), Tavsagar (güçlü), Költavısar (obur) ile dikkatli ve kimseye sezdirmeden iş yapan yoldaşlarla karşılaşır ve yedi kişi olarak yola devam ederler.²⁷⁷

Töstik'in geldiğini öğrenerek yurdundan göçmüş olan Temir Han'ın nerede olduğunu Töstik, arkadaşlarının olağanüstü meziyetleri sayesinde hemen öğrenir ve birlikte oraya ulaşırlar. Temir Han'ın bunları zehirlemek istemesinden Sakkulak sayesinde kurtulurlar. Temir Han'ın düzenlemiş olduğu yarışlardan at yarışını Şalkuyruk, pehlivan yarışını Tavsoğar, yaya yürüme yarışını Celayak kazanır. Ayrıca Temir Han'ın derin göle düşmüş kenarı kırk kulaç olan büyük kazanını oradan Şalkuyruk çıkarır. Yine Temir Han Er Töstik ve arkadaşları için yaptırdığı büyük sarayın içerisinde onları yakmak isteyince Tavsagar sarayın kapısını devirir, Költavısar'da avurdunda bulunan göl suyuyla yangını söndürür.²⁷⁸ Töstik, yoldaşları ve Şalkuyruk'ın yardımlarıyla Temir Han'ın kızını alıp, Cılan Bapı Han'ın yurduna geri döner. Burada yoldaşları Töstik ile vedalaşarak onun yanından ayrılırlar. Cılan Bapı Han, Töstik'in görevini yerine getirmesinden dolayı memnun olur ve isteğinin ne olduğunu sorar. Yeryüzüne çıkmak isteyen Töstik'in yanına kızını ve birkaç yoldaşını verir. Töstik, yanındakilerle birlikte altı ay sürecek olan yola çıkar. Uzun yolun zorluğuna dayanamayan Cılan Bapı Han'ın kızıyla yoldaşlar yolda helâk olur. Töstik'in yanında yoldaşlardan sadece Künke adlı kadın hizmetkâr ile Şalkuyruk kalır. Töstik yanındakilerle yola devam ettiği sırada Simurg adlı Alp Kara Kuş ile tanışır. Simurg, Töstik'in yavrularını ejderhadan kurtarması sebebiyle ona yardımcı olur. Töstik'i kanadına bindirip uçarak dar delikten geçirip onu yeryüzüne çıkarır. Ayrılırken de başı dara düştüğü zaman kendisini çağırabilmesi için bedeninden bir tüyü Töstik'e verir.

²⁷⁶ Divayev, s. 5-30.

²⁷⁷ Zaloglu, s. 11.

²⁷⁸ Divayev, s. 5-30.

Peri kızı Bektör, kocakarıyı Töstik'i ele geçiremediği için öldürmüş; onun oğlu olan Şoyunkulak'ı Töstik'in yeryüzüne çıkacağı yeri gözetlemekle görevlendirmiştir. Töstik'in yeryüzüne çıkışını saklandığı yerden gören Şoyunkulak, onu yakalayıp Bektör'ya teslim eder. Bektör da Töstik'i zindana atıp hizmetkârı Künke'yi Şoyunkulak'la evlendirir. Şoyunkulak, Töstik'in atı Şalkuyruk'ı da sahiplenir.²⁷⁹ Künke'nin ondan bir oğlu olur.²⁸⁰ Ata binip avlanmaya gittiği bir gün Şalkuyruk, Şoyunkulak'ın elinden kurtulup Töstik'in hapsediği kuyuya gelir. Töstik, Şalkuyruk'ın kuyuya attığı kemerin içinden aldığı çakmakla Simurg'un verdiği tüyü yakar ve tüyün yanmasıyla hemen yardıma gelen Simurg, Töstik'i kuyudan çıkarır. Töstik, Şoyunkulak'ın evine giderek Künke ile konuşur;²⁸¹ Künke'nin Töstik'ten kendisini Şoyunkulak'tan kurtarmasını istemesi üzerine beraber bir plan yaparlar ve Şoyunkulak'ın canını nerede sakladığını onun oğlunu ağlatarak öğrenirler. Töstik, Künke'nin yardımcılarıyla Kamışlı pınarın orada dolaşan kırk keçinin içerisinde eğik duran kara koyu doru keçinin içinde bulunan dokuz sandığın en küçüğünün içinde bulunan dokuz kuş yavrusunun onun canları olduğunu öğrenir. Töstik bunu duyar ve giderek dokuz kuştan sekizinin başını koparıp birini bırakır. Bir candan yeniden canlanan Şoyunkulak'ı kuşların kafasını yeniden kopararak öldürür, sonra onun oğlunun da elini ayağını bağlayarak beşiğiyle beraber suya bırakır ve böylece Bektör'nin kocakarisinden tamamen kurtulmuş olur ve yurduna geri döner.²⁸²

Yeraltına düşmesinin üzerinden epey zaman geçmiş olan Töstik'in yaşadığından karısı dışında herkes umudunu keser.²⁸³ Bir gün boz dişi deve yavru ve Kencekey'in belindeki ipek kuşakta çözülür. Tam Kencekey de Töstik'in öldüğünü düşünüp ağlamaya başladığı sırada Er Töstik aksak bir boz ata binmiş ve yaşlanmış bir şekilde yurduna döner. Kencekey onu tanımaz fakat boz atın kişnemesinden onun Şalkuyruk olduğunu anlar. Sonradan artık yaşlanmış olan Er Töstik genç bahadıra; Kencekey yeni geline; Şalkuyruk ise beş yaşındaki bir ata dönüşür, uzun yıllar mutlu yaşarlar.²⁸⁴

²⁷⁹ Zaloğlu, s. 11.

²⁸⁰ Seyfullah Yıldırım, "G. N. Potanin'in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik [Er Töstik] Anlatıları Hakkında", *Eğitim ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 9, Kış 2014, s. 87.

²⁸¹ Zaloğlu, s. 11.

²⁸² Divayev, s. 5-30.

²⁸³ Zaloğlu, s. 11.

²⁸⁴ Zaloğlu, s. 11.

Bazı araştırmacılar olağanüstü masalların konusuyla ve anlatım yapısıyla ilgili görüşlerine göre olağanüstü masallar yapısı aşağıdaki olay kısımlarını ihtiva eder: “Masalda kahramanın olağanüstü nesnelerin, arkadaşlarının yardımıyla zor aşması masalın temel konusudur. Kahramanın olgunlaşması, özel bir güce sahip olması onun halkı, milleti için iyi işler yapmasını sağlar. Kahraman, ne tür kötülük olursa olsun, onları her zaman yenmektedir.

Bu iskelet yapısı içinde, epik hikâye, kahramanın doğumu, evlenmesi, kayıp sürülerin ve kardeşlerin aranması, vb. bir sürü stereotip motif ve sahneler ihtiva etmektedir.

Olağanüstü masallarla, hatta Anadolu halk hikâyeleri ile ortak pek çok motif bu kompleks destanı süslemektedir. Hatta bazı stereotip motifler, uluslararası masal repertuvarlarında da yer almaktadır.

“Yer altı dünyasına inme”, “kızın kaçırılması”, “kız isteme”, “olağanüstü arkadaşların tabi tutulduğu sınavlar”, “sihirli bir kuşun kanadında yeryüzüne çıkma” motifleri uluslararası masal tipleri arasında yer alan stereotiplerdendir. “Er Töstik” masalında yukarıda kısa bir şekilde anlatılan bu olaylar tamamen geçmektedir.

“Güneş Altında Künikey Kız”, “Karamergen”, “Akbay”, “Nişancı Yusuf” masallarında “Kabul Töreni” motiflerine sık sık rastlanır. Bu masalların olay örgüsünde geçtiği gibi, karakterler sakin hayatı istemiyor, büyük bir sınavdan geçerek kendi vazifesini yerine getirmeye çalışır.

E) Göçebelik Teorisi

Göçmen kuşlar kadar “göçebe” yaşayan masalı, anlatan, dinleyen ya da inceleyen günümüz insanının, masal dünyasında yönünü nasıl bulacağı, irdelenmesi gereken bir sorudur. Dünya masalları gibi Kazak masalları da karmakarışık motiflere ve yapılara bürünmüştür. Dolayısıyla onların çıkış nedenini ve kökenini saptamak kolay bir iş değildir.

Theodor Benfey, ilk olarak masalarda göçebelik teorisini ileri sürmüştür. Kendisi şarkiyatçı bir Alman bilim adamı olup, *Kelile ve Dimne* adlı Hint masallarını Almancaya çevirerek yayımlamıştır. Benfey’in bu kitaba yazdığı kapsamlı önsözü konu

bakımından dikkat çekmektedir. Yazar, anlatısında Hint kökenli masallar ile Avrupalı ve birçok ülkenin masalları arasındaki benzer noktalara kuramsal açıklamalar yapmıştır. Dünya masallarının çoğunda “göçebelik” motiflerin bulunduğunu ifade etmiştir.²⁸⁵

1838 yılında Loiseleur Deslongchamps Avrupa’da anlatılan masalların orijinallerinin muhtemelen Hindistan’da bulunacağını ifade eder. Benfey bu fikri bir dogma olarak kabul ederek 1859 yılında neşrettiği “Parçatantra”nın önsözünde bu görüşünü açıkladı. Benfey, Ezop fabllarının dışındaki bütün masallarının kaynağını Hindistan’a bağladı.²⁸⁶

T. Benfey, dünya masalları arasındaki benzer yönlerin nedeninin ortak kökten gelen aynı dil ailesine mensup milletlerin soy akrabalıkları olmadığını, bu benzerliklerin sebebinin ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi ilişkilerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.²⁸⁷

Theodor Benfey, kültürel ve tarihi ilişkiler sürecinde çeşitli ülkelerin birbirlerinden bazı kültürel ve edebî unsurları ödünç aldıklarını belirtir. Bu nedenle farklı milletler farklı dilsel ailelere mensup olsalar bile aralarında mitler ve masallarda olduğu gibi benzer noktalar ve ortak motifler mevcuttur.²⁸⁸

XX. yüzyıl başında bazı mit ve masal araştırmacıları Benfey tarafından ortaya atılan “ödünçleme ya da göçebelik teorisi” üzerine dururlar. Mesela, Stasov ve Miller gibi bilim adamları Türk ve Moğol efsaneleriyle Rus peri masalları ve destanları arasındaki benzer yönleri, Türk ve Moğol mit ve olağanüstü masallarının Rus kültürel miraslarına etkisi ile açıklamıştır.²⁸⁹

Söz konusu teori Kazak olağanüstü masalları için de geçerlidir. XVIII-XIX. yüzyılda Kazak sözlü edebiyatı zirveye ulaştı. Eski Türk mitleri ve masalları İslam dininin etkisiyle gelişerek motif ve tür bakımından oldukça zenginleşti. Arap, İran, Afganistan gibi Müslüman ülkelerin sözlü hazinelerinden yararlanarak aynı zamanda Rus, Hint,

²⁸⁵ Süheyla Sarıtaş, *Halk Bilimine Giriş*, Baskı 1, Ders notlar, Balıkesir 2012, s. 10.

²⁸⁶ Adelya İbragimova, “Kazak Masalları Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi” İstanbul Üniversitesi SBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 9.

²⁸⁷ Sarıtaş, s. 11.

²⁸⁸ Sarıtaş, s. 11.

²⁸⁹ Vladimir Chicherov, *Russkoe Narodnoe Tvorçestvo [Rus Halk Folkloru]*, Moskova Üniversitesi, Moskova 1959, s. 15.

Çin ve birçok Batı ülkelerinin mit ve masallarından da istifade etmiştir. Kazak halk kültürünün önemli özelliklerinden biri çoğunlukla Doğu ülkelerinden gelmiş masal motiflerini şiir diliyle anlatmasıdır. *Bin Bir Gece*, *Kelile ve Dimne* kitaplarındaki olağanüstü masallar uzun boyutlu destanlara, efsanelere dönüşmüştür.²⁹⁰

XIX. yüzyılda yaşayan Kazak şairleri ve destancıları “Bin Bir Gece” masallarıyla yakından tanışarak onda yer alan bazı motifleri ve olay örgülerini milli kültürel ortama göre değiştirmeye çalıştı. Bu dönemde şairler ve diğer sanatçıların olağanüstü masallar üretmeye yönelik çabasından sözlü gelenek aracılığıyla halka dini ve manevi eğitim vermeyi amaçladığı görülmektedir. Bu durum, bir yandan göçebe milletin kültürel tabiatını açığa vurur, diğer yandan da şiir şeklindeki eserlerin halk arasında çabuk yayılmasını sağlar.

Kazak olağanüstü masalları hem Doğu ülkelerinin masallarından, hem de Batı sözlü kültüründen de önemli bir ölçüde etkilenmiştir. Fakat içerik bakımından kendine has birkaç özellikler taşımaktadır. Ayrıca İran, Afgan, Arap, Rus, Çin olağanüstü masallarıyla bağlantı içinde bulunması göçebe halkların dünya görüş tarzının gelişmesine de katkı sağlamıştır.

Kazak olağanüstü masalları kompozisyon bakımından diğer halkların masallarına benzemektedir. İran, Arap, Afgan, Tacik, Türk masallarının giriş kısmı genellikle “Bud na Bud” ibaresiyle başlar. Bu da “Bir varmış, bir yokmuş” anlamını ifade eder. “Bir varmış, bir yokmuş, bir padişah yaşamış” tarzındaki cümleler adı geçen ülkelerin masal geleneğine aittir.

3. Mit ve Masallardaki Semboller ve Tipolojilerin Analizi

Ansiklopedi ve sözlüklerde sembol veya simge, duyu organlarıyla anlaşılması imkânsız herhangi bir şeyi (doğal bir ilişki yoluyla) hatırlatan veya belirten her türlü somut şey yahut işaret;²⁹¹ kendi dışında bir nesne, ilişki, değer veya önermenin yerini tutan im

²⁹⁰ Kaskabasov, *Oyörıs*, s. 39

²⁹¹ Rıza Kardaş, “Sembol”, *Türk Ansiklopedisi (I-XXXIII)*, Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1980, s. 25.

veya işaret;²⁹² daha soyut bir şeyi anlatmaya yarayan daha somut şey ya da evrensel yasa, ilke, bilgi ve fikirleri açıklayan işaretler²⁹³ şeklinde tanımlanmaktadır.

*“A. Lalande’un yaptığı gibi sembolü doğal bir ilişki aracılığıyla mevcut olmayan veya algılanması imkânsız bir şeyi çağrıştıran somut bir işaret olarak tanımlayabiliriz veya Jung gibi; izaftı olarak bilinmeyen ve daha açık veya karakteristik bir biçimde isimlendiremediğimiz bir şeyin en iyi figürü olarak tanımlayabiliriz.”*²⁹⁴

Afşar Timuçin ise simgeyi, içerik açısından karmaşıklaşmış imge olarak açıklamış, dilimizde çoğunlukla birbiri yerine kullanılan imge, simge ve alegori kavramlarının ilişkisini şu şekilde açıklamıştır:

*“Basit ya da ilksel anlamında imge herhangi bir duyurun algıda kendini gösteren izlenimidir. Buna göre imge duyular bir nesnenin zihnimizdeki sunumundan başka bir şey değildir. Böyle olmakla herhangi bir taslaktır ve dolgun içerikten yoksundur. Onu ayrı biçimsellik olarak belirleyebiliriz. Simge, işte bu duyumsal imgeden ayrı olarak oluşturulmuş imgedir. Basit imge gibi herhangi bir taslak değildir, arı biçimsellik değildir; tersine oldukça karmaşık bir yapısı vardır. Simge anlatım açısından yetkin, içerik açısından karmaşıklaşmış imgedir. Belirgin simgelere ise alegori ya da biçim simge denir. Alegorilerle kurulan simgecilik kolay bir simgeciliktir. Alegori her biri bir fikrin bir yüzünü açıklayan, tanıtlama öğeleri toplamıdır. Alegori donuktur, oysa simge canlı veya sıcaktır. Simge çok yönlüken alegori tek yönlüdür.”*²⁹⁵

Mircea Eliade’ye göre ise simge (sembol) *“bir nesneye veya bir eyleme yeni bir değer eklemekte; ama bu yüzden de onların kendilerine özgü ve dolaysız değerlerine dokunmuş olmamaktadır. Simgesel düşünce dolaysız gerçeği parçalamakta; ama bunu, onu daha önemsiz ve değersiz kılmadan yapmaktadır.”*²⁹⁶ Mircea Eliade, imge ve simgeleri insan özünün bir parçası olarak kabul etmekte ve şunları söylemektedir:

“Simgeci düşünce yalnızca çocuğa, şaire veya dengesize ait bir alan değildir, insan özünün bir parçasıdır; dile ve yargılara dayalı düşünceyi öncelemektedir. Simge, gerçeğin diğer tüm bilgi araçlarına meydan okuyan bazı yanlarını açığa çıkartmaktadır.

*İmgeler, simgeler, efsaneler psikenin sorumsuz yaratıları değillerdir; bunlar bir gerçekliğe cevap vermekte ve işlevi yerine getirmektedirler: Varlığın en gizli tarz değişikliklerini açığa çıkartmak. Buna bağlı olarak bunların incelenmesi insanı “kısaca insan”ı tarihin koşullarıyla henüz uyumamış olanı anlamamıza olanak vermektedir.”*²⁹⁷

²⁹² Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yayıncılık, Ankara 2004, s. 182.

²⁹³ Alparslan Salt, “Semboller” *Ansiklopedisi*, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2006, s. 288.

²⁹⁴ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, (Çev. Ayşe Meral), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 9.

²⁹⁵ Afşar Timuçin, *Estetik*, Genişletilmiş 6. Baskı, Bulut Yayınları, İstanbul 2003, s. 192-193.

²⁹⁶ Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yay, Ankara 1992, s.215-216.

²⁹⁷ Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, s. 19-21

Mitoloji ve semboller konusunda Mehmet Ateş'in fikirleri de son derece önemlidir. Ateş; “*semboller, mitolojilerin resme dönüşmüş şekilleridir*”²⁹⁸ demektedir. Mitolojiler ile semboller arasında sıkı bir bağ olduğunu söyleyen Ateş, aynı şekilde mitolojik söylemler eşliğinde gerçekleştirilen ritüeller arasında da girift ilişkiler olduğunu söylemektedir.

Mehmet Ateş, mitolojilerdeki sembolik anlatımın karmaşık kurgusu çözümlenemediğinde sembollerin oluşturduğu kompozisyonları anlamının da mümkün olmayacağını belirtmektedir.

Görüldüğü gibi sembolizm gibi mitolojik söylemler de bir dizi bilim dalının ilgi alanına giren son derece önemli konulardır. Mircea Eliade'ın da belirttiği gibi bütün dünya mitolojilerinde yaygın olan temel simgeler; örneğin merkez simgecilüğün en yaygın çeşidi “Kozmik Ağaç” bir evrensel simgedir.

A) Kozmik Ağaç

Mitolojide, “Evrensel Ağaç” olarak bilinmektedir. Bütün dünyanın kaderi bu ağaçla ilişkilendirilir. Ağaç, Kazak halkında çoğunlukla “Bayterek” adıyla anılır. Bayterek, eski anlayışa göre tılsımlı özelliğe sahiptir. Yeryüzünün tam merkezinde yetişen ağaç, dal ve yapraklar, gövde ve kök olarak üç parçadan ibarettir. Onun kökü yer altı dünyasını, gövdesi yeryüzü dünyasını, en ucu ise ruhlar âlemini temsil eder.²⁹⁹ Kozmik ağaç, Kazak mitleri ve masallarında “mıkan ağacı”, “mırzaterrek”, “evliya ağaç”, “seter dal” denilerek içerik ve biçimine göre çeşitli anlam ifade etmektedir.³⁰⁰ Yani ağaçla ilgili anlayış ve kavramlar halk mitolojisinde eskiden beri süregelmektedir. Bazı halkların mitolojisinde anlatıldığı üzere dünya modeli iki çeşittir. Birisi dikey, öbürü de yatay biçimlidir. Araştırmacı S.Kaskabasov'a göre Kazak mitolojisi dünya modelinin iki yapısını da bünyesinde barındırır.³⁰¹ Dünyanın dört tarafını gezen Dede Korkut'la ilgili efsane ve mitler yatay modeli temsil eder. Ölümden kurtulmak için Batı'ya, Doğu'ya, Güney ve Kuzey tarafa giden Korkut bütün yerde kendisi için hazırlanan

²⁹⁸ Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller “Ana Tanrıça ve Doğurganlık Sembolleri”*, 2. Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002, s. 115.

²⁹⁹ E. Meletinski, “Predki Prometeya, Kulturniy Geroy v Mife i Epose” [Prometheus'un Ataları, Mit ve Destanda Kültürel Kahraman], *Dünya Kültürü Tarihi Bildirileri*, cilt 1, Sayı 3, Mifologiya, Cazuvsı, Almatı 1988, s. 49.

³⁰⁰ Avezov, *Uakıt cane Adebiet*, s. 75.

³⁰¹ Kaskabasov, *Kazaktın Halık Prozası*, s. 70.

mezarlara rastlar ve sonunda Sır Derya nehrinin ortasına gidip dinlenmeye karar verir.³⁰² Sır Derya nehri burada dünya merkezi olarak betimlenir, aynı zamanda yarı yatay, yarı dikey model olarak tasvir edilir.

Kozmos ağacı unsuru eski mitlerin yanı sıra Şamanist inanışlara da dâhil olmuştur. Genellikle Evrensel Ağaç motifi Kazak halkının masalları ve Şamanist inanca da yansımaktadır. Tabi ki, onda yukarıda bahsedilen eski mitlerdeki şekliyle değil, kalıntı olarak geçmektedir. Örneğin, bazı Kazak masallarında yüksek ağaç betimlenmektedir. Ağacın yanında dehşetli ejderhayı öldüren kahraman gökyüzü dünyasına yükselmeye ya da yer altından çıkmaya fırsat bulur. Ağacın tepesinde yuvası bulunan Simurg kuşu (veya kocaman Karakuş) kahramanı gökyüzüne götürür, ya da yeryüzüne çıkarır. İşte bu yüksek ağaç, Kazak düşüncesine göre Kozmos ağacının değişmiş örneğidir. Bu düşünce Kazakların ıssız bozkırda tek başına yetişen ağaca saygı gösterme, ona çaput, bez bağlama inancına da yansımaktadır. Çokan Velihanov bu inancı aşağıdaki şekilde anlatmaktadır:

“Kazaklar bozkırda tek ağaca rastlarsa, ona saygı gösterir, onun yanında gecelerler. Ya da onun yanından geçerken insanlar ağacın dallarına bez bağlar, kap takar, hatta kurban keserler. Bindikleri atın yelesinden birer kıl koparıp ona bağlarlar”.

Üç âlemi birleştirip birbirine bağlayan kozmik ağaç, özellikle şaman ritüellerinde iyice korunmuştur. Kazak baksılarının (şamanlar) da ellerinde tuttukları asaları Kozmos ağacının küçük bir örneğidir. Sibiryâ şamanlarının üç âlemi gezebilecek asası da Kozmos ağacı inancından kaynaklanmaktadır. Fakat İslam dininin etkisiyle sonraki dönemde Kozmos ağacı düşüncesinin yerini Musa peygamberin kutsal asası anlayışı almıştır. Dikkat edilecek husus, baksı asası ve masaldaki ağaç kavramı köklerinin aynı olmasıdır. İkisinin de mitlerde sıklıkla görülen Kozmik ağaç olması şüphesizdir.

İlkel toplumun mitsel düşüncesine göre Kozmos sadece yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş dik üç âlem şeklinde değil, aynı zamanda yatay düzlem biçiminde de algılanmaktadır. Polinezyalılar ve Afrikalılar, Amerikalılar ve Sibiryalıların eski mitlerinde yatay Kozmos modeli dört (bazen sekiz) direğin, bazen direğin üzerinde bulunan kareli düzlem olarak anlatılmaktadır.

³⁰² Konıratbayev, s. 97.

Kazak mitlerinde geçen Kozmik ağaç, diğer bir deyişle Bayterek, mitsel tabakaları, yani gökyüzünü, yeryüzünü ve yeraltını birbiriyle dikey yönde bağlamaktadır. Yani evrensel ağaç, dünyanın aşağı, orta ve yukarı kısımlarını birbiriyle karıştırmadan tutan direk niteliğindedir. Ağaç, üç katta yaşayanların kaderini de etkilemektedir. Büyük ağacın dibinde, yani aşağı dünyada büyük yılan yatmakta, en ucunda, yukarı kısmında kuş padişahı bulunmaktadır. Bunların hepsi mitsel bilince yerleşmiş sembollerdir.³⁰³

“Evrensel Ağaç” sembolü, “Huastuanift”, “Maniheist” şiirler, Orhun- Yenisey yazıtları, “İrk Bitig”, “Altın Sutra”, “Oğuzname” gibi eski Türk metinlerinde yer almaktadır.³⁰⁴ Eskiden süregelen Kazak mitolojisine göre Kozmik ağaç yeraltından çıkıp yeryüzünden yükselerek gökyüzüne dayanır. Başkahraman çeşitli nedenlerle yer altı dünyasına iner. Aşağı dünya, karanlık mekân, ölümler âlemidir.³⁰⁵ Bu dünyaya rast gelen kahraman gökyüzüne dayanan Bayterek’le karşılaşır. Bayterek’in dibinde ejderha, ucunda Simurg kuşun yuvası, yuvada yumurta ya da yumurtadan yeni çıkmış yavrular bulunur. Mitsel kahraman ejderhayı öldürerek balabanları ondan kurtarmış olur.³⁰⁶ Simurg, ondan razı olur ve aşağı kattan orta kata yetiştirir. Dünyanın aşağı katına inen mitsel kahramanın yeryüzüne çıkışı sadece Bayterek aracılığıyla gerçekleşmektedir.³⁰⁷

B) Simurg Kuş Sembolü

Orta Asya ülkeleri, özellikle Kazak mitolojisinde sık rastlanan sembollerden birisi Simurg kuştur. Yunan mitolojisinde Feniks, İran’da Simurg, Araplarda Anka, Hint’te Garuda gibi. Türk mitolojisinde ise bu gibi kuşların genel olarak Alp Kara Kuş (kartal)³⁰⁸ ve Tuğrul adlarını aldığı görülmektedir.³⁰⁹ Bu sembol, bazı araştırmacılara göre İran’dan gelmiştir. Çünkü Simurg ismi Avesta’daki “Saena kuşu”ndan türemiştir. Simurg, Fars mitolojisinde kuş şeklinde, kanatlı dev bir yaratık olarak tasvir edilmiştir.

³⁰³ Seyit Kaskabasov, “Bayterek, Astana 10 Cıl” (Bayterek, Astana 10 Yıl), *Egemen Kazakistan Dergisi*, Sayı 182, Eylül 2008, s. 1.

³⁰⁴ N. Curakuziev, “Mirovoye Derevo v Literature i Folklore Türskih Narodov” [Türk Halkları Edebiyatı ve Halk Biliminde Evrensel Ağaç], *II. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Cilt 2, Almatı 2015, s. 211.

³⁰⁵ Sergey Malov, *Şamanstvo u Sartov Vostochnogo Türkestana [Doğu Türkistan Taciklerinde Şamanlık]*, RAN Basımevi, Petersburg 1917, s. 117.

³⁰⁶ A. Sagalayev, *Uralo-Altayskaya Mifologiya, Simvol i Arhetip [Ural-Altay Mitolojisi, Sembol ve Arketip]*, Nauka Yayınevi, Novosibirsk 1991, s. 115.

³⁰⁷ Evsukov, s. 160.

³⁰⁸ Günay, s. 137.

³⁰⁹ Ali Duymaz, “Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatımlarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 1998, s. 93.

Zaman zaman köpek kafasına ve aslan pençelerine sahip bir tavus kuşu olarak da betimlenmiştir.³¹⁰ Yılanlara karşı bir düşmanlığı vardır ve yaşadığı yer fazlasıyla sulaktır. Bir antik İran tanımında Simurg'un kendisini alevlerle kaplayana kadar 1700 yıl yaşar, daha sonraki tanım ve kayıtlarda ise onun ölümsüz olduğu ve Bilgi Ağacı'nda bir yuvası olduğundan bahsedilmiştir. İran efsanesine göre, bu kuş o kadar yaşlıdır ki dünyanın yıkılışına üç kez tanık olmuştur. Tüm bu zaman boyunca, Simurg o kadar çok öğrenmiştir ki tüm zamanların bilgisine sahip olmuştur. Kazak halkının olağanüstü masallarına ait özelliklerden birisi de başkahraman yeraltından yeryüzüne çıkmak için ya da gökyüzü dünyasını gezmek için Simurg kuşun yardımına ihtiyaç duyar. Genellikle başkahraman ıssız bozkırda ya da derya kıyısında büyüyen tek ağaca rast gelir. Kahraman burada ağacın ucundaki Simurg'un yavrularını yutmaya giden ejderhayı öldürür ve balabanları ölümden kurtarır.³¹¹ Bu yaptığı işten dolayı Simurg, delikanlıyla dost olur. Onu kanatlarına bindirerek tılsımlı dünyaya yetiştirir ya da yer altı dünyasından yeryüzüne çıkarır. Feridüddün Attar, *Mantıku't-Tayr* (Kuşların Dili) adlı eserinde kendini aramanın sembolü olarak bu kuştan bahseder. Simurg ismi Türk geleneğinde Kerkes adını alan bu efsanevi kuşların ortak bir özelliği ölümsüzlüktür. Anka ya da Zümrüd-ü Anka Orta doğu geleneğine göre, Kaf Dağı'nda yaşar. Araştırmacı M. Curayev, Türk halkları mitolojisindeki Simurg kuşla ilgili motiflerin ve sembollerin kökü Kozmik ağaç anlayışına kadar uzandığını dile getirir.³¹² “Er Töstik” masalında Simurg çift başlı olarak tasvir edilir: birisi insan, diğeri ise kuşbaşısıdır.

Kazak halkının mitleri ve masallarında daimî kahramanlar, mitsel tipler mevcuttur. Onların hem millî kültüre ait noktaları, hem de dünya mitolojisine benzer yönleri bulunmaktadır. Kazak mitleri ve olağanüstü masallarındaki Cez Tırnak ile ilgili birçok inanç oluşmuştur.

C) Kozmos Dağı Sembolü

Dünya mitolojisinde Kozmos Dağı sembolüne sık sık rastlanmaktadır. Kozmos Dağı eski devir insanların mitolojik anlatılarında Kozmos'un direği olarak betimlenir. Türklerde “Demir Dağı” gökyüzü ve yeryüzü arasındaki göze görünmeyen bir

³¹⁰ Abcet, s. 75.

³¹¹ Köroğlu, s. 336.

³¹² M. Curayev, *Cibek Colı Apsanaları [İpek Yolu Efsaneleri]*, Fan, Taşkent 1993, s. 7.

dayanaktır. Altay mitolojisinde demir ve bakır dağlarla ilgili kavramlar mevcuttur. Örneğin, Kozmos dağı eski Hint mitolojisinde Meru, İran mitlerinde Berezaiti, eski Yunanlı mitlerinde Olimpos, Çin mitlerinde Kunlun, Orta ve Doğu Asya halklarında Sumeru adıyla geçmektedir.³¹³

Dağ, genellikle Türk halklarının mitlerinde kutsal sayılmaktadır. Bunda Türklerin Gök Tanrı³¹⁴ inancının etkisi olduğu kesindir. Kazak mitolojisinde de dağ sembolü ayrıca önem taşımaktadır.³¹⁵ “Kaya”, “taş” kültü de dağla ilgili inanç ve görenekler temelinde ortaya çıkmıştır. “Kutsal dağ”, “Tufan suyu”, “Nuh peygamberin gemisi” ile ilgili motiflere dünya mitolojisinde çok rastlanır. Özellikle Kaf dağı, Kazak mitleri ve olağanüstü masallarının merkezî unsurunu oluşturan bir dağın ismidir. Adı geçen dağ çok uzaktadır. Orada çoğunlukla kocaman devler ve periler yaşamaktadır. Bazı fikirlere göre Kaf dağı şimdiki Kafkasya dağının efsanevî ismidir. Kazak halkının büyük şairi Abay’ın “Bin Bir Gece” masallarından ilham alarak yazdığı “Azim Öyküsü” destanında büyücü ihtiyar ansızın yakaladığı Azim’i atıyla Kaf dağına götürür. Kazak mitolojik destanları “Kuzu Körpeş – Bayan Sulu”, “Oral Bahadır”da başkahraman çeşitli dağlardan geçerek kendi amacına ulaşır.³¹⁶ Dağ, çoğunlukla Kazak mitleri ve olağanüstü masallarında başkahramanın “Kabul Töreni” esnasında geçmektedir.

D) Ay ve Güneş

Dünya mitolojisinde Ay ve Güneş ikizler, bazen birlikte olamayan aşıklar, bazen bir çift, ya da kardeşler olarak tasvir edilmektedir. Moğol mitlerine göre Ay ve Güneş bir zengin kişinin çok güzel kızlarıymış. Onlar yeryüzünde kendilerine layık eşler bulamayınca gökyüzüne çıkıp Ay ve Güneşe dönüşür. Kardeşi gündüz çok kişi görür diye utanıp Ay olmak ister. Ablası da onun isteğini kabul eder. Böylece ablası Güneş, kardeşi de Ay olmuştur.³¹⁷ Fakat Türk halkları mitlerinde kızların kıskançlığı söz konusu olur. Bununla birlikte Kazak mitlerinde Ay ve Güneş aşıklar olarak geçer. “Yeryüzü yaratıldığı zaman Ay ve Güneş birbiriyle evlenemeyen aşıklarmış; Ay kız,

³¹³ Z. Aminev, “Obraz, Mirovoy Gory v Epose, Kuzu Kurpeç” [Kuzu Körpeş, Destanında, Kozmik Ağaç, Sembolü] *Başkurt Halkbiliminin Aktüel Meseleleri*, I Basım, Gilem, Ufa 2003, s. 143.

³¹⁴ Günay, s. 55-65.

³¹⁵ Evsukov, s. 161.

³¹⁶ *Başkirskiye Narodnoe Tvorçestvo, Fantastiçeskiye Skazki* [Başkurt Halk Eserleri, Olağanüstü Masallar], Ufa 1988, s. 369.

³¹⁷ Tserensodnom, s. 46.

Güneş erkekmiş. Yeryüzü yaratıldıktan sonra karanlık ve aydınlık, gündüz ve gece birbirinden ayrılmışlar. Önce Güneş gündüzü almış, gece ise Ay’a kalmıştır. Gündüz ve gece sürekli birbirini kovalarlar, fakat hiçbir zaman birlikte olamazlar. Onlar hatta birbiriyle buluşamazlar. Buna rağmen onlar umutlarını kesmez. Güneş yeryüzüne ışık saçarak mutlu olmaya çalışır. Ay da geceleyin parlayıp dünyayı aydınlatmak ister. Bazen çok üzülerek çehresini yıkıp kaşını çatar. Güneşi ve Ay’ı kaplayan kara bulutlar onların kaygı ve üzüntüsü, yağmurlar özlem, hasret gözyaşlarıdır. Saha mitlerine göre Güneş ve Ay erkek ve kadındır.³¹⁸

Afrika ülkeleri mitlerine göre de Ay ve Güneş birbiriyle evlenmiş, hatta ikisinin evlatları da vardır. Örneğin, mitte “Ay, eski zamanda yeryüzüne padişah olmuştur. Güneş yukarıya bakarak ona aşk olmuştur. Böylece ikisi evlenmiş.” şeklinde geçer. Kazak halkı, gökyüzü cisimlerini çoğunlukla büyük ailenin üyeleri olarak anlatır. “Ülker Ay’ın oğlu, Çulpan ise Ay’ın kızıdır.” söylentisi vardır. Moğol halkı inançlarına göre Ay anne, Güneş dede olarak anlatılır. Bunlar şaman ritüellerinde, deyimlerinde yer almıştır.³¹⁹

Genellikle eski göçebeler Ay ve Güneşi anne ve baba, ya da kudretli güç şeklinde anlatmaya ağırlık vermiştir. Fakat zamanla bu kavram gelişerek halk mitlerinde Ay nurundan, Güneş ışığından olağanüstü doğma motifleri ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar bunun mitolojide sık sık rastlanan tipolojik motif olduğuna dikkat çekmektedir.³²⁰ Mesela, Kazak halkı destan ve efsanelerinde Cengiz Han’ın Güneş ışığından yaratıldığına dair bilgiler geçer. Moğol halkında da Cengiz Han’ın büyük dedesi Bodanşar’ın ışıktan yaratıldığına ilişkin mitlere rastlanmaktadır. Bu anlatı *Moğol’un Gizli Şeceresi* adlı eserde geçmektedir.³²¹

Dünya halkları eski zamanlarda Ay ve Güneşe saygı göstererek onları kutsal saymışlar. Bu dünya inancı Türk ve Moğol halkının mitolojisine de yansımıştır. Özellikle Moğol ve Tuva halklarında Ay ve Güneş’i anne ve baba olarak algılamak yaygınlaşmıştır. Kazak halkında ise Ay’ı ruh-iye saymak inancı bugüne kadar gelmiştir. Kazak ve

³¹⁸ N.Şarakşinova, *Buryatskoe Narodnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo [Buryat Halk Sanatsal Eserleri]*, İrkutsk 1975, s. 48.

³¹⁹ S. Dulam, *Mongol Domogzüyn Dür [Moğol Efsane ve Mitleri]*, Ulanbaatar 1989, s. 89.

³²⁰ Vladimir Propp, *Folklor i Deystvitelnost [Folklor ve Gerçek]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1976, s. 205.

³²¹ *Mongolin Nuuts Tovçoo [Moğol Halk Efsaneleri]*, Ulanbaatar 1990, s. 28.

Moğollar Güneş'ten çok Ay'a saygı gösterirler. Onunla ilgili birçok inanç meydana gelmiştir. Örneğin, Çokan Velihanov, "Tanrı" adlı makalesinde Kazakların yeni doğan Ay'a gösterdiği saygısından bahseder. "*Kazaklar yeni doğan Ay'ı gördüğü zaman üç defa diz çökerek üç defa tazim eder ve yerden üç avuç bitki kopararak ateşe atarlar.*"³²² Bugüne dek yaşlı insanlar yeni doğan Ay'ı gördükleri zaman, ona bakarak "Ay gördüm, salim gördüm, önceki gibi zaman gördüm. Eski Ay'da esirge, yeni Ay'da kolla" der ve yalvarır. Ay, geceleyin gökyüzü cisimlerinin en büyüğüdür. Ay ve Güneş'le ilgili mitler halk astronomi biliminin oluşmasını sağlamıştır.

Ay yüzündeki lekeyi de halk hayali çeşitli durumlarla ilişkilendirerek anlatmıştır. Mesela, "Ay yüzündeki yetim kız" motifine dair mitlere dünyanın çok ülkelerinde rastlanır. Araştırmacı U.Ergis bu motifin bütün Türk-Moğol halklarına yayıldığını kanıtlar.³²³ Ayrıca bu motif Sahalarda yaygındır.³²⁴

Eski dönem mitlerine göre Güneş arabaya binmiş güzel kız olarak algılanmıştır. Yunan mitolojisinde Güneş Tanrısı Helios altın arabayla gezer. Kazak mitlerinde de Güneş arabasına dair anlayış izleri mevcuttur. "Güneş öğleye kadar gök öküze biner, öğleden sonra siyah ata biner."³²⁵ Güneş'in kızıyla ilgili kavramlar "Güneş Altındaki Günekey Kız" masalına yansımıştır.

E) Kurt Sembolü

Türk halkları kurt sembolüne en fazla kutsallık atfeder ve saygı gösterirler. Kurt, insanları düşmanlardan koruyan ve kurtarıcı bir güç olarak görülür. Bazı Türk boylarında kurt, Türklerin ortaya çıkışında ya ilk ana ya ilk baba olmuş ya da yardımcı rolünü üstlenmiştir. Örneğin Uygur efsanelerinde kurt baba konumundadır, Göktürk efsanelerinde ise anne rolündedir. Gök kurt, ya da bozkurt Türkleri ölümden kurtarmış, Gök Tanrı'nın kendisi tarafından gönderilen kutsal hayvandır.³²⁶ Kurt, Türk halklarının

³²² Velihanov, *Tandamalı Şığarmalar*, s. 154-155.

³²³ G.Ergis, *Oçerki po Yakutskomu Folkloru [Yakut Folkloru Üzerine Araştırmalar]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1974, s. 133.

³²⁴ Hangalov, s. 14.

³²⁵ B. Kuftin, "Kalendar i pervobıtnaya Astronomiya Kirgiz-Kazatskogo Naroda" [Kırgız-Kazak Halkının Takvimi ve İlk Astronomisi], *Etnografiçeskoye Obozreniye Dergisi*, Sayı 3-4, Moskova 1916, s. 147.

³²⁶ Lev Gumilev, *Eski Türkler* (Çev. D. Ahsen Batur), 2. Baskı, Selenge, İstanbul 2004, s. 450.

türeyiş mitolojisinde geçtiği üzere kabileyi düşman ordusundan kurtarır, savaşlarda önderlik eder ve aciz çocukları yetiştirir.

Gök kurtla ilgili mitler eski Hun, Türk ve Moğol mitolojisinde yer almaktadır. Kurt motifiyle ilgili bilgilere Çin kayıtlarında da ulaşmak mümkündür.³²⁷ “Bir kavim savaş zamanında yok olmuştur. Bozkırda eli ve bacakları kesilmiş on yaşındaki çocuk diri kalmıştır. Ona bir dişi kurt rastlayıp emzirip, iyileştirir.

Çocuk büyüyünceye kadar dişi kurtla birlikte yaşamıştır. Sonra onu düşmanlar bularak öldürür ve gebe kalan kurt dağın Kuzey tarafındaki bir mağaraya saklanır. Dişi kurt bu mağarada 10 tane erkek yavru dünyaya getirir. Çocuklar büyür, evlenir, sonra büyük kabile haline gelirler. On oğlanın en güçlüsünün ismi Aşina imiş. Bu isim çok zaman geçtikten sonra kabileye verilmiştir. Halk mağaraya sığmaz hale gelince Aşina'nın torunu Asiyan Şad insanları mağaradan çıkarır ve onlar Türk adıyla Altay dağında yaşamaya başlarlar.”³²⁸

Diğer dünya ülkelerinde, mesela Kamçatka yarımadasında yaşayan Chukchi mitlerinde kadının kurtla olan ilişkilerinden bahsedilir. Mite göre onlar ikiz çocuklu olur. Şimdiki yarımada sakinleri ikisinden türemişlerdir.³²⁹ Bahar gelince Kamçatka bölgesinde onların adına büyük şenlik ya da bayram düzenlenir. İnsanlar samandan kurt heykeli yaparak onun etrafında dans eder, şarkı söylerler. Kurtla ilgili Tatar mitleri de dikkate değerdir. Eski devirde dağ ve orman arasında yaşayan Tatarlar düşmanın kurduğu pusuya düşerek yok olmaya yüz tuttuğu zaman onları bir boz kurt kurtarır.³³⁰

Hakas halkına ait Albıncı destanında Ak Börü (Bozkurt) Albıncı bahadırın samimi arkadaşısıdır. Altay halkının “Ak Toyçı” kahramanlık destanında da anlatıldığı üzere bozkurt Ak Toyçı'nın en yakın dostu olarak tasvir edilir.

Başkurt halkının adı da kurtla ilgilidir. Başkurt, “önder kurt” demektir. Kazak şamanları da kurdu kutsal sayar. Onlar cin ve periler aracılığıyla hastaları tedavi ederken dişi kurtlar ve genç kurtların da yardıma yetişmesini isterler.

³²⁷ Muhammed Rahim Carmuhammedov, *Könenin Közü [Eskinin Gözü]*, Sanat, Almatı 1996, s. 54.

³²⁸ Margulan, s. 45.

³²⁹ M. Alihanova, B. Nikitina, E. Pomerantseva, *Literatura Drevnego Vostoka, İran, İndiya, Kitay [Eski Doğu Edebiyatı, İran, Hindistan, Çin]*, MDÜ, Moskova 1984, s. 350.

³³⁰ Nığmet Kelimbetov, *Ecelgi Adebî Cadigerlikter [Eski Edebî Anıtlar]*, Foliant Yayınları, Astana 2004, s. 408.

Önceki devirlerde Kazak halkının bayrağına konulan kurt sembolünün millî bilinçte de ayrı yer tutması tesadüf değildir.³³¹ Mitsel, efsanevî anlatılara göre ünlü kahramanların, bahadırların, alperenlerin yanında daima koruyucusu olarak kurtlar bulunuyormuş. Fakat onlar basit insanların gözlerine görünmüyormuş. Örneğin, Canibek bahadır uyurken üzerinde iki kurt oynuyormuş. Eset bahadırın omzunda da kurtlar oturuyormuş. Demek ki, halk inançlarına göre kahramanların güçleri ve cesareti yüksek âlemden, Tanrı'dan kaynaklanmaktadır. Mitsel bilince göre kurtlar Tanrı'nın kahramanlara büyük bir lütfudur.

Kurtla ilgili inanç ve âdetler o kadar yaygındır ki, Kazaklar arasında “kutsal hayvanın” adını çocuklara vermek geleneği hala devam etmektedir. Örneğin, Börübay, Börükul, Böltirik, Kaskırbay, Börü, Kurtka isimleri bu görüşü kanıtlamaktadır. Türk halklarına ortak edebî miras “Alpamış” destanında başkahramanın babasının Baybörü olması bu geleneğin köklerini açığa vurmaktadır.³³²

Köpek, it sembolü de Kazak mitleri ve olağanüstü masallarında, inanç ve âdetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacı N. Mıncanulı, aşağıdaki köpekle ilgili mittten bahseder. “Tanrı yeryüzü sahibini yaratmak için bir avuç toprak alır ve erkek ve kadının şeklini yaparak, Güneş’te kurutarak can verir. Onlar yerlerinden kalkarak hayata adım atarlar. Tanrı, insanın göbeğinden oyulmuş küçük çamurdan köpeği yaratmıştır. Köpeğin insandan ayrılmayarak neredeyse onun mal mülkünü koruması, kişiye samimi olması bundanmış.”³³³ Kazaklarda “it gömlek” kavramı vardır. Yani yeni doğan çocuğa giydirilen ilk gömlek böyle adlandırılır. Çocuk doğumundan kırk güne kadar it gömlek içinde bulunur, ondan sonra “kırk gömlek” giyer. Çocuğu ilk beşiğe koyma esnasında da “Sahibi geldi, köpekler çıksın” töreni yapılır.³³⁴

Kazak halkının mitleri ve efsanelerini büyük özenle derleyen ünlü bilim adamlarından birisi Ebubekir Divayev, Kazakların köpekle ilgili birtakım inançlarını da kaydetmiştir. Yazılarda anlatıldığı üzere “Köpek eve işediyse kut geldi der, hiç de kötü sayılmaz”,

³³¹ Navruzbayeva, *Mifologiya: Kurılışı men Ramizderi*, s. 288.

³³² B. Cakıp, “Kazak” Ensiklopediyası [Kazak Ansiklopedisi], Aybın, Almatı 2011, s. 288.

³³³ Mıncanulı, *Kazaktın Miftik Angimeleri*, s. 28.

³³⁴ Toyşanulı, *Türük-Monğol Mifologiyası*, s. 79.

“Köpek gökyüzüne bakarak ulursa uğursuzluk belirtisi sayılır”, “Köpek sahibine cefakâr olur. Çünkü düşman kim, dost kim, iyi bilir”³³⁵ vb.

F) Ejderha Sembolü

Birçok ülkenin mitolojisinde yer alan sembolden birisi ejderhadır. Ejderha evrensel yılan tipiyle özdeşleştirilmiştir. Bu ikisi birinin yerine ötekisi kullanılabilir. Yani yılan ve ejderha gerçekten de eş anlamlı kavramlar olarak anlaşılır. Mitolojide ejderha üç dünyanın hayvan şekilli niteliğini bünyesinde barındırmıştır. Yılan olarak aşağı su dünyasının temsilcisi, kanatlı varlık olarak yukarı dünyaya aittir. Onun kafası ve bacakları yırtıcı hayvanındır, böylece orta dünyayla da ilişkilidir. Üç mahlûkatın niteliklerinin birleşmesinden ejderha tipi ortaya çıkmıştır. Masaldaki ejderha kötü karakterdir. İran, Arap halkları anlayışında yer almıştır. Ejderha sembolü Kazak mitolojisinde de ayrıntılı anlatılır. Araştırmacı S.Kaskabasov, “*Ejderha sembolü sonuçta büyük yilandır*” demiştir. Yani Türk mitolojisinde ejderha “kocaman yılan” şeklinde geçmektedir.³³⁶ Oğuz Kağan destanında ejderhayla ilgili olarak aşağıdaki bilgilere rastlanır.

*“O zamanlar Dev Kayası adında yüksek bir dağın eteğinde ejderha vardı. Geniş bir bozkırın kenarında olan, bu dağın eteğinde üç tane büyük ağaç vardı. Her biri bir pınarın ayağında olup, her ağacın altında iki mavi ejderha vardı. Birinin suçlu olduğu iddia edilip itham edilirse, sanığın vücudunu yaralayıp ejderhalara gönderilirdi. Eğer gerçekten suçlu ise ejderha onu hemen yerd. Yok, eğer suçsuz ise yaralı vücudu iyileşirdi. İnsanların iyi veya kötü oldukları orada kesinlikle belli olurdu.”*³³⁷

Bazı olağanüstü masallarda ejderhanın suyla ilişkisinin üzerinde durulur. Örneğin ejderha kadın şekline dönüşerek bir delikanlıyla evlenir. Geceleyin uyurken evden boynunu uzatarak nehirden su içer (Ejderha). Bazen ılık çalarak yağmur yağdırır (Ejderha Kadın). Çok susayınca dayanamayıp patlayıp ölür ve ejderha ölünce hemen yağmur yağar (Argu Mergen).³³⁸ Bu motifler genellikle yerleşik halklara aittir, fakat Kazak mitolojisine de nakledilmiştir. Diğer halklarda, mesela, Çin, Hindistan, Mısır, İran ülkelerinde ejderha kanatlı, ağızdan ateşler püsküren, bacaklı yaratık olarak tasvir edilir.

³³⁵ Divayev, Tartu, s. 36.

³³⁶ Kaskabasov, *Kazahskaya Volşebnaya Skazka*, s. 142.

³³⁷ *Oğuz Kağan Destanı*, Simge Yayınları, İstanbul 2003, s. 47.

³³⁸ *Kazak Halk Adebieti, Köp Tomdık Ertegiler, Cilt 2 [Kazak Halk Edebiyatı, Çok Ciltlik Masallar, Cilt 2]*, Cazuvşı, Almatı 1988, s. 244-245.

Eski Türkler yılan ve yılan şekilli ejderhaya saygı göstermiş, onu totem, ruh-iye saymıştır. Bu inanç Türk ve Sümerler birliği devrinden gelmiştir. Yılan, Korkut'un ölümden kaçmasıyla ilgili efsanelerde de geçmektedir. Ona göre Korkut ölümden kaçarak sonunda Sır Derya üzerinde kopuz çalarken ecel yılan şeklinde onu sokup öldürür.

G) Cez Tırnak

Cez Tırnaklar orman ve sık ağaçlıklarda yaşayıp avcılara musallat olur. Kazak mitlerine göre Cez Tırnak, kahramana çoğunlukla kadın şeklinde rastlar. Bazı mitlerde Cez Tırnak'ın erkeğinin adı Sörel'dir. Buryat halkında ise orman iyesi Sörel'in kadınının ismi de Orel'dir.

Kazak mitlerinde başkahraman, çoğunlukla kendisi gibi insanlarla değil, aksine yukarı âlemdaki ya da yeraltındaki şeytan, ceztırnak, ayı, kırgıy, sihirli kadın baksı gibi çeşitli varlıklarla mücadele eder. Bundan dolayı da mücadelelerin ve savaş sahnelerinin tasviri olağanüstülüklerle doludur. Büyük dünyalık meseleler, sınıfsal çatışmalar, din uğrunda mücadele etme gibi motiflerin yer almadığı arkaik destanlarda, kahramanın iş-hareketleri ve mücadeleleri, ailesi ya da kendi uruğunun menfaati içindir.³³⁹ Kırgız Türklerinde Celmoguzlar, Cez Tırnak, Cez Kempir ve Mastan/Mıstan Kempir biçiminde de nitelendirilmektedir. Bu kelime Sahalarda soğotoh Һараһтааһ (tek gözlü), Kazaklarda Jalmavuz, Cez Tırnak, Uygurlarda Yalmavuz, Özbeklerde Yalmagız, Yelmovız, Calmavız; Kırgızlarda Celmoguz, Nogoylarda Yelmavız şeklinde yaşadığı görülmektedir. Cez Tırnak'ın önceki mitolojik rolü bozkırın ya da ormanın sahibi (ruh-iyesi) olabilir. S.Kaskabasov, Cez Tırnak'la ilgili görüşünü aşağıdaki şekilde ifade etmektedir. *“Calmavızla ilgili öyküler uluslararası nitelikte ise Cez Tırnak'la ilgili mitler sadece Kazaklarda vardır.”*

Fakat Cez Tırnakla benzer ya da eşit tiplere Türk-Moğol mitolojisinde rastlanmaktadır. Kırgızlar “Cez Tırnak”, “Cez Tumşık”, Tuvalılar “Çes Dırgak” diye adlandırmışlar. Tuva mitlerinde “Cez Tırnak” insana iyilik yapan şahıstır. Başkahraman zor durumda

³³⁹ Pınar Zaloğlu, “Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler”, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 11.

kalırken ona çoğunlukla cadının, Cez Tırnak'ın yardımı dokunur.³⁴⁰ Merhametli Cez Tırnaklar beyaz ata binen, beyaz kıyafetli, şefkatli tipler olarak betimlenir. Aynı zamanda mitlerde Cez Tırnak'ın zararlı, zalim tiplerinden de bahsedilir. Genellikle böyle Cez Tırnaklar siyah renkli, siyah kıyafetli olur. Kazak mitolojisinde manevi-tarihi nedenlerden dolayı Cez Tırnak olumsuz şekilde anlatılır.



³⁴⁰ Seyit Kaskabasov, *Canazı, [Manevi Gıda]*, Audarma, Astana 2002, s. 48.

SONUÇ

Kazak mitleri ve olağanüstü masalları Kazak halkının en eski dini, manevi, kültürel mirasları niteliğindedir. İçerik ve biçim bakımından onlar arkaik mitler olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacılar S. Kaskabasov, Ş. İbrayev, S. Kondıbay, A. Toyşanulı Kazak mitleri ve masallarıyla ilgili kapsamlı çalışmalar yürütmüşlerdir. Onlara göre Kazak mitleri Etiyolojik, Kozmogonik, Kültürel mitler olarak üç kısma ayrılmaktadır. Kazak mitlerinin dünya mitleriyle ortak birçok yönleri mevcuttur. Fakat içerik bakımından mitlerin ve olağanüstü masalların kendilerine has özellikleri bulunmaktadır.

Kazakistan’da, Kazak mitolojisi çalışmaları 1917’den sonra ele alınmıştır. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kazak ve Rus araştırmacıları tarafından mitlerle ilgili bilimsel makaleler yazılmaya başlamıştır. Çokan Velihanov’un, G. Potanin’in, E. Divayev gibi ünlü bilim adamlarının makalelerinde mitler hakkında değerli fikirler, yorumlar geçmektedir. Onlar Kazak mitoloji biliminin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu çalışmaları “ilk çalışmalar” olarak değerlendirmek mümkündür. Sovyet döneminde mitlerin sistemleştirilmesi mitoloji çalışmalarını ileri götürdü.

Çalışmamızın Birinci Bölümünde mitoloji kavramıyla ilgili birçok açıklamalar değerlendirilerek onların önemi, amacı ve bilimsel niteliği ele alınmıştır. Örneğin Mircea Eliade, Karen Armstrong, Seyit Kaskabasov vb. araştırmacıların görüşleri sunulmuştur. Bugüne kadar yayımlanmış mitoloji kitaplarında yer alan açıklamalar konu bakımından karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte çeşitli mit teorileri, mit yaklaşımları hakkında da kısa bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölümde Kazak masalları ve mitlerinin genel açıklaması analiz edilmiştir. Çalışmada mit ve masal kavramları birlikte incelenmektedir. Masalın kökünü ilkel

toplumda ortaya çıkan eski mitler, avcı öyküleri, hikâyeler, çeşitli inançlar ve gelenekler, efsaneler oluşturmaktadır. Kazak mitleri ve masallarının diğer mitlerden belli başlı özellikleri vardır. Aynı zamanda yukarıda bahsedildiği üzere onların arasında ortak unsurlar da mevcuttur.

Mitlerin belli başlı özellikleri gökyüzü cisimlerinin bir zamanlar insan olduğu ve onların bazı nedenlerle aya, güneşe, yıldızlara, bitkilere dönüşmüş olmasıdır. Kazak mitlerinde insanların neden doğa olaylarına dönüştüğü hakkında derin bir bilgi yoktur ama onların hala insanların görevlerini yapmaya devam ettikleri açıkça ifade edilmektedir.

Üçüncü bölümde Kazak mitleri mit teorileri bağlamında tahlil edilmiştir. Kazak mitlerini anlamak için çeşitli yaklaşımlar ve mit teorileri büyük bir önem arz etmektedir. Mitoloji alanının belli başlı temsilcileri Carl Gustav Jung, M. Eliade, S. Reno, E.M. Meletinski, C. Levi-Strauss, B. Malinowski, J. Frazer, V. Propp, Edward Tylor, T. Benfey vs. mit ve olağanüstü masallarla ilgili birçok teorileri ortaya atmışlardır. “Kozmogonik” teorisi, “Arketip” teorisi, “Mit-Ritüel” teorisi, “Kabul Tören (‘Inisyasyon)’ teorisi, “Göçebelik” (“Migrationizm”) teorisi, mit ve masalları detaylı bir şekilde anlama aracı olarak hala bilim alanında kullanılmaktadır. Tezimizde adı geçen teorilerden hareketle Kazak mit ve masallarının dünya mitolojisiyle ortak noktalarını tespit etmeye çalıştık. “Arketip” teorisine göre Kazak mitlerinde “Büyün Ana”, “Bilgin Baba”, “Kurt”, “Vatan” arketiplerine sık sık rastlamak mümkündür. Çünkü bu kavramlar Kazak düşünce sistemini oluşturan kutsal kelimelerdir. “Mit-Ritüel” teorisine göre Kazak mitlerinin Kazak gelenek ve göreneklerinin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Onlara İslam dininin de büyük etkisi vardır. Kıssalar ve mitler gelenek ve görenek, inanç ve âdetlerin eksenini oluşturmuştur. “Kabul Töreni” teorisi bağlamında ise Kazak olağanüstü masallarında geçen başkahramanın büyük işler yapma motifleri değerlendirildi. Ulaşılan sonuçlar özetle şu şekildedir:

1. Kazak mitlerini “Arketip” kuramı bağlamında değerlendirirken “Büyük Ana”, “Bilgin Baba”, “Kurt”, “Vatan” arketiplerinden yola çıkarak Kazak mitolojisinin Türk mitolojisinin bir kolunu oluşturan kültürel varlık olduğunu belirttik. Kazak mitolojisi Türk mitleriyle hangi yönde kesişecek sorusuna böylece cevap bulmuş olduk. Özellikle

“Tanrı”, “Umay Ana”, “Güneş”, “Ay” arketipleri Orta Asya’da yaşayan diğer Türk topluluklarının mitleriyle benzer niteliktedir.

2. Aynı zamanda da “Mit-Ritüel” teorisi çerçevesinde yaptığımız incelemeler Kazak kutsal aktarımlarının dünya mitolojisine uygun düştüğünü göstermektedir. Nitekim kimi milletlerin mitolojisinde ritüel, inanç sistemi büyük bir yer edinmektedir. Bu teori bağlamında Kazak mitlerini işlerken Kazakların dünya görüş sisteminin, gelenek ve göreneklerinin mitolojiyle nasıl bir ilişkide bulunduğu görülmüştür. Bu amaçtan hareketle Kazak mitlerine göçebe topluluk halinde yaşayan Kazakların gelenek ve göreneklerinin, inanç ve âdetlerinin yansıdığı fark edildi.

3. Kazak masallarını “Kabul Töreni” kuramına göre de masalda geçen kahramanlar genellikle ailesini, vatanını belâlardan kurtatma amacıyla ya da kutsal eşyaları bulmak maksadıyla yola koyulmaktadır. Bu açıdan “Kabul Töreni” başkahramanın olgunlaşma, kemâle erme aşamalarını temsil etmektedir.

4. Göçebelik kuramına göre Kazak masallarını değerlendirirken Kazak mitleri ve masallarının çoğunlukla Doğu Ülkelerinin masallarıyla motif alışverişinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Bunlara ilave olarak aşağıdaki görüşler de söylenebilir. Kazak mitlerine İslam dini etkisinin büyük olduğu da kesindir. Özellikle Kur’an kıssaları Kazak mitlerinin dini nitelik kazanmasına yol açmıştır. Kur’an’da adı geçen peygamberler zamanla Kazak etiyolojik masallarının da ana kahramanlarına dönüşmüştür. Özellikle Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. Süleyman Kazak mitleri ve masallarında büyük düşünürler, dünyayı beladan kurtaran kahramanlar olarak geçmektedir. Onların yaptıkları hareketlerin sonuçlarında dünya ya da yaratıklar yeni bir şekle sahip olmaktadır. Yani bunların hepsi etiyolojik mitlere ya da olağanüstü masallara aittir.

KAYNAKÇA

- Abcet, Bakıt, *Türkü cane İran Halıktarı Ertegilerindeki Mifologyalık Keyipkerler [Türk ve İran Halkları Masallarında Mitolojik Şahıslar]*, Turan Yayınevi, Türkistan 2007.
- Abişev, Hasen, *Aspan Sırı [Gökyüzü Sırır]*, Cazuvşı, Almatı 1966.
- Abdrakhov, Yernat ve Arailym, Mendualiyeva, “Kazak Mitlerindeki Değişme Motifleri”, *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Cilt 8/Yaz, Sayı: 31, Summer 2016, s. 120-125.
- Aça, Mehmet, “Tufan’ın Kuşları ve Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanındaki Bazı Kuşlar”, *Milli Folklor*, Cilt VI, Sayı 42, 1999, s. 53-57.
- Adilbayeva, Şamşat, *Kazakistan Toplumunun Dini Hayatında Hadis ve Sünnetin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Adıbelli, Ramazan, *Mircea Eliade ve Din, Mircea Eliade’nin Din Bilimi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Aigle, Denise, “Tarih Oluşturan Mit” (Çev. Ramazan Adıbelli), *Bilimname Düşünce Platformu*, Sayı XIX, Yıl 2010/2, s.195-221.
- Akatayev, Sabetkazı, *Mirovozzrençeski Sinkretizm Kazahov [Kazakların Düşünce Senkretizmi]*, II. Baskı, Almatı 1994.
- Alihanova, M., Nikitina B., Pomerantseva E., *Literatura Drevnego Vostoka, İran, İndiya, Kitay [Eski Doğu Edebiyatı, İran, Hindistan, Çin]*, MDÜ, Moskova 1984.
- Altınsarin, İbray, *Tandamalı Şıgarmaları [Seçme Eserleri]*, Gılım Basımevi, Almatı 1994.

Aminev, Z., “Obraz, Mirovoy Gory, v Epose, Kuzu Kurpeç” [Kuzu Körpeş Destanında Kozmik Ağaç Sembolü], *Başkurt Halkbiliminin Aktüel Meseleleri*, I Basım, Gilem, Ufa 2003.

Apinyan, T., *Mifologiya [Mitoloji]*, Nauka Yayınevi, St. Petersburg 2005.

Argınbayev, Hanel, *Kazak Madeniyeti [Kazak Kültürü]*, Gılım Basımevi, Almatı 1978.

Armstrong, Karen, *Mitlerin Kısa Tarihi* (Çev. Dilek Şendil), Merkez Kitapları, İstanbul 2006.

Asemkulov, Talasbek, *Kazaktın Dastürli Madeniyetindeki Kasiret pen Kaygının Ornu [Kazak Geleneksel Kültüründe Hasret ve Kaygının Yeri]*, <http://www.otuken.kz/index.php/talasbekmenu/84-i-ii-i> (18.08.2016).

Aşimov, Rustam, “Dini Kıssa-Destan Türüne Tasavvuf Edebiyatının Etkisi”, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü, *İlmi Dergisi*, Bişkek 2008, s. 5-6.

Ateş, Mehmet, *Mitolojiler ve Semboller “Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri”*, 2. Baskı, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002.

Avezov, Muhtar, *Uakıt cane Adebıyet [Zaman ve Edebiyat]*, Ana Dili, Almatı 1962.

Avezov, Muhtar, “Folklor Yazıları, Seçmeler” (Haz. Yrd. Doç. Ali Abbas ÇINAR), *Bilig Yay.*, Ankara 1997.

Avezov, Muhtar, “Kazak Ertegileri” Kazak Adebıyeti Tarihi Cilt 1 [“Kazak Maslları” Kazak Edebiyatı Tarihi cilt 1], Adebıyat cane İskustıva, Almatı 1956, s. 56.

Avezov Muhtar ve Lev Sobolev, *Kazak Halkı Destanı ve Folkloru*, Ana Dili, Almatı 1957.

Babalar Sözü, Cilt 74, Kazak Mifteri [Babalar Sözü, Cilt 74, Kazak Mitleri], Foliant Yayınları, Astana 2011.

Babalar Sözü, Cilt 78, Kazak Mifteri [Babalar Sözü, Cilt 78, Kazak Mitleri], Foliant Yayınları, Astana 2011.

Barlas, Temirlan, “Ertegi Kurannan Sır Şertedi” [Masal Kur’andan Sır Anlatır], *Kazak Edebiyatı Gazetesi*, Sayı 45, 2003, s.5.

Bayat, Fuzuli, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2010.

Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2005.

Bacon, Francis, *Noviy Organun [Novum Organum]*, (Çev. S. Krasilshchikova), Ogiz, Leningrad 1935.

Başkirskiye Narodnoe Tvorçestvo, Fantastiçeskiye Skazki [Başkurt Halk Eserleri, Olağanüstü Masallar], Ufa 1988.

Bekecanov, Ömirbek, *Miftin Mani cane Kızmeti [Mitin Anlamı ve İşlevi]*, Gılım Basımevi, Almatı 1998.

Ben, Anna, *Simvolizm Skazok i Mifov Narodov Mira, Çelovek – Eto Mif, Skazka – Eto Ty [Dünya Masalları ve Mitleri Sembolizmi, İnsan Bu Mit, Masal Bu Sen]*, Algoritm, Moskova 2011.

Benfey, Theodor, *Pançatantra* (Çev. A. Sırkina), Akademya Nauk, Moskova 1958.

Berdibayev, Rahmankul, *Türk-Mongol Halıktarı Eposındağı Keybir Ortak Celiler, Kazak Folklorının Tipologiyası [Türk-Moğol Halkları Destanındaki Bazı Ortak Motifler, Kazak Halkbilimi Tipolojisi]*, Gılım Basımevi, Almatı 1981.

Berdibayev, Rahmankul, *Kazak Eposu [Kazak Destanı]*, Gılım Basımevi, Almatı 1982.

Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (Çev. Ercan, E.), Yurt Kitap Yay., Ankara 2005.

Boratav, Naili Pertev, *Türk Mitolojisi, Oğuzların Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, Bilgesu Yayınları, Ankara 2012.

Bopayulı, Bolat, *Kazak Törenleri*, Almatı 2005.

Cakıp, B., “Kazak” Ensiklopediyası [Kazak Ansiklopedisi], Aybın, Almatı 2011.

- Canaydarov, Orınbay, *Ecelgi Kazakstan Anızdarı [Eski Kazakistan Efsaneleri]*, Aruna, Almatı 2006.
- Canaydarov, Orınbay, *Mifi Drevnego Kazakstana [Eski Kazakistan Mitleri]*, Aruna, Almatı 2006
- Candarbek, Zikirya, *Hoca Ahmet Yasavi Colı cane Türki Tarihi [Hoca Ahmet Yesevi Yolu ve Türk Tarihi]*, Almatı 2000.
- Carmuhammedov, Muhammed Rahim, *Könenin Közü [Eskinin Gözü]*, Sanat, Almatı 1996.
- Cılkışıulı, Cetibay, *Til Tanbalı Adaydın Akındarı [Dil Damgalı Aday'ın Şairleri]*, Cilt 1, Cazuvşı, Almatı 2008.
- Curakuziev, N., “Mirovoye Derevo v Literature i Folklore Türkskih Narodov” [Türk Halkları Edebiyatı ve Halk Biliminde Evrensel Ağaç], *II. Uluslar arası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Cilt 2, Almatı 2015, s. 205-212
- Curayev, M., *Cibek Colı Apsanaları [İpek Yolu Efsaneleri]*, Fan, Taşkent 1993.
- Curtbay, Tursın, *Dulığa Köne Türki Batırları Turalı Tarihi Apsanalar [Tolga, Eski Türk Kahramanları Hakkında Tarihi Efsaneler]*, Cilt 1, Cazuvşı, Almatı 2007.
- Charnoluskiy, Vladimir, *Legenda ob Olene-Çeloveke [Geyik İnsan Hakkında Mit]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1965.
- Çağlar, Birsal, “Türk Mitolojisinde Dört Unsur Ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2008 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Jirmunskiy, Vladimir, *Turkski Geroičeski Epos [Türk Kahramanlık Destanı]*, Nauka Yayınevi, Leningrad 1974.
- Divayev, Ebubekir, *Razniye Primeti [Çeşitli İnançlar]*, Etnografik Bildiriler, Taşkent 1901.
- Divayev, Ebubekir, *Tartu [Armağan]*, Ana Dili, Almatı 1992.

- Divayev, Ebubekir, Kazahskogo Narodnoe Tvorçestvo [Kazak Halk Eserleri], İkinci Baskı, Altın Kitap, Astana 2007.
- Diyakonov, İgor, *Arhaiçeskiye Mifi Vostoka i Zapada [Doğu ve Batı'nın Arkaik Mitleri]*, Nauka, Moskova 1990
- Doscanov, Dükenbay, *Kelinşektavdağı Tas Tüyeler [Kelinşektav'daki Taş Develer]*, Cazuvşı, Almatı 1979.
- Dulam, S., *Mongol Domogzüyn Dür [Moğol Efsane ve Mitleri]*, Ulanbaatar 1989.
- Duymaz, Ali, “Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Yıl 1998, s. 91-97.
- Durand, Gilbert, *Sembolik İmgelem* (Çev. Ayşe Meral), İnsan Yayınları, İstanbul 1998
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri* (Çev. Sema Rifat), Simavi Yay, İstanbul 1993.
- Eliade, Mircea, *İmgeler ve Simgeler* (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yay, Ankara 1992.
- Eliade, Mircea, *İstoriya Veri i Religiyoznih İdeiy* Cilt 1 [*Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, cilt 1*], (Çev. Kulakova, Rokityanskiy, Stefanova), Kriterion, Moskova 2001
- Eliade, Mircea, *Ebedî Dönüş Mitosu*, (Çev. Ümit Altuğ), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.
- Eliade, Mircea, *Svyashchennoye i mirskoye [Kutsal ve Dindışı]*, (Çev. N. K. Garbowsky), MGU, Moskova 1994
- Ergis, G., *Oçerki po Yakutskomu Folkloru [Yakut Folkloru Üzerine Araştırmalar]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1974.
- Ergun, Metin, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, Cilt 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997

- Eremina, V., *Mit i Narodnaya Predaniya [Mit ve Halk Anlatıları]*, Nauka Yayınevi, St.Petersburg 1978.
- Evsukov, V., *Mifi o Vselennoy [Evrenle İlgili Mitler]*, Nauka Yayınevi, Novosibirsk 1988.
- Frazer, Sir James George, *Altın Dal. Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma* (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Freudenberg, Olga, *Mif i Literatura Drevnosti [Mit ve Eskiçağ Edebiyatı]*, Nauka Yayınevi, Doğu Edebiyatı Temel Basınevi, Moskova 1978.
- Gabdullin, Malik, *Kazak Halkının Ağız Adebieti [Kazak Sözlü Edebiyatı]*, Kazakistan Memleketтик Okuv Pedagogikalık Yayınları, Almatı 1958.
- Gavrilov, Dmitry Anatolyevich, *Trikster [Düzenbaz]*, Mysl Yayını, Moskova 2006.
- Grintser, P., *Drevneindiyski Epos [Eski Hint Destanı]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1974.
- Gumilev, Lev, *Eski Türkler* (Çev. D. Ahsen Batur), 2. Baskı, Selenge, İstanbul 2004.
- Gurviç, İvan, *Tainstvenniy Çuçuna, İstoriya Odnogo Etnografiçeskogo Poiska i Mysl [Tılsımlı Çuçuna, Bir Etnografi Arayış ve Düşünce Tarihi]*, Moskova 1975.
- Gomme, George, *Folklore as an Historical Science*, Methuen & Co, London, 1908.
- Günay, Ünver ve Harun Güngör, *Başlangıçlarından günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet yayınları, İstanbul 2009.
- Chicherov, Vladimir, *Russkoe Narodnoe Tvorçestvo [Rus Halk Folklorı]*, Moskova Üniversitesi, Moskova 1959.
- Hangalov, M., *Sobraniye Soçineniy [Eserler Külliyyatı]*, Cilt 1, Ulan-Ude 1958.
- Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi* (Çev. Alaeddin Şenel), 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2002.

İbragimova, Adelya, *Kazak Masalları Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Yöntemleri Açısından Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

İbrayev, Şakir, “Kazak Mitleri ve Mitik Efsaneleri Hakkında” (Aktaran: Metin Arıkan), *Bilig Dergisi*, Yıl 2006, Sayı 37, s.1-11.

İbrayev, Şakir, Avesbayeva, P., *Kazaktın Miftik Angimeleri [Kazak Mitik Öyküleri]*, Gılım Basımevi, Almatı 2002.

İmangazinov, Mubarakhan, *Antika Adebieti cane Ecelgi Kezendeki Adebî Terimder Tüsindermesi [Antik Edebiyatı ve Eski Dönem Edebî Terimler Açıklaması]*, Kazak Üniversitesi, Almatı 2008.

İmangazinov, M. M., *Antika Adebieti [Antik Edebiyatı]*, Kazak Üniversitesi, Almatı 2008.

İsmatullayeva, A., “Kazak Ertegilerinde Murağer Bolu Motivi” [Kazak Masallarında Veliht Motifi], *Bilim Dünyası Sempozyumu Bildirileri*, Almatı 2012, s. 42-47.

İsmayilov, Esmaganbet, *Kazak Ertegileri [Kazak Masalları]*, Gılım Yayınları, Almatı 1964.

Jung, Carl Gustav, *Din ve Psikoloji* (Çev. C. Şişman), İnsan Yay, İstanbul 1993.

Jung, Carl Gustav, *Arketip i Simvol [Arketip ve Sembol]*, (Çev. V.V.Zelenskiy), Renessans, St.Petersburg 1991.

Jung, Carl Gustav, *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları, İstanbul 2001

Kaldıbay, K., “Umay Ana”, *Parasat Dergisi*, Sayı 4, Temmuz-Ağustos, Almatı 1996, s. 15-18.

Kallinikos, Aleks, “Marx, Hit i Mif” [Marx, Hit ve Mit], *Doğu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 27, Ekim 2005, s. 47-59.

- Kanarbayeva, Bakıtkamal, *Kazaktın Nanım-Senimderinin Folklordağı Körinisi [Kazak İnançlarının Folkloru Yansımaları]*, Cazuvşı, Almatı 2004.
- Kardaş, Rıza, “Sembol” Türk Ansiklopedisi (1-XXXIII), Milli Eğitim Basım Evi, Ankara 1980, s. 25-40.
- Karimullin, A., *U İstokov Tatarskoy Knigi [Tatar Kitapları Kaynağından]*, Kazan 1971.
- Kasimanov, Sadık, *Altay Mifologyaları [Altay Mitleri]*, Cazuvşı, Almatı, 1975.
- Kasımcanov, Ağin, *Teoritiçeskiy Mir Kulturi: Vostok, Zapad [Kültürün Kuramsal Dünyası: Doğu, Batı]*, Almatı 1994.
- Kaskabasov, Seyit, *Kazakhskaya Volşebnaya Skazka [Kazak Olağanüstü Masalları]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1972.
- Kaskabasov, Seyit, *Oy-Sana, Suhbattar [Düşünce-Bilinç, Sohbetler]*, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü 2010.
- Kaskabasov, Seyit, *Oyöris [Düşünce, Us]*, Astana Poligrafiya, Astana 2009.
- Kaskabasov, Seyit, *Kazaktın Halık Prozası [Kazak Halk Nesri]*, Foliant Yayınları, Astana 2014.
- Kaskabasov, Seyit, *Canazık [Manevi Gıda]*, Audarma, Astana 2002.
- Kaskabasov, Seyit, “Bayterek, Astana – 10 Cıl” (Bayterek, Astana – 10 Yıl), *Egemen Kazakistan Dergisi*, Sayı 182, Eylül 2008, s. 1-9
- Kaskabasov, Seyit, *Ertek pen Epostın Süjettik Tipologiyası [Masal ve Efsanenin Konu Tipolojiği]*, GılımYayınları, Almatı 2002.
- Kaskabasov, Seyit, *Kazak Folklorının Tipologiyası [Kazak Halk Biliminin Tipolojisi]*, Gılım Yayınları, Almatı 1981.
- Kassirer, Ernst, *Kültür Bilimlerinin Mantığı Üzerine*, (Çev. Milay Köktürk), Hece Yayınları, Ankara 2005.

Kazak Halık Adebıyeti, Köp Tomdık Ertegiler, Cilt 2 [Kazak Halk Edebıyatı, Çok Ciltlik Masallar, Cilt 2], Cazuvşı, Almatı 1988.

Kelimbetov, Nıǵmet, *Ecelgi Adebı Cadıgerlikter [Eski Edebî Anıtlar]*, Foliant Yayınları, Astana 2004.

Kerimbay, Sanzhar, Tolegenov Mukhit ve Nabi Adilbek, *Aldiden Eposka Deyin, Otbası Hrestomatyası (Ninniden Destana Kadar, Aile Kitabı)*, El-şecire Yayınevi, Almatı, 2013.

Kerimbay, Sanzhar, Tolegenov Mukhit ve Adilbek Nabi, *Salt-Dastür Söyleydi, Otbası Hrestomatyası [Gelenek Konuşur, Aile Kitabı]*, El-şecire Yayınevi, Almatı 2014.

Kerim, Şamşıddin, “Anızdar Ne dep Til Katadı?” [Efsaneler Ne İfade Eder?], *Komünizm Sabahı Dergisi*, Sayı 71, Almatı 1988, s. 4-5.

Kerim, Şamşıddin, *Kazak Cumbaǵı [Kazak Bilmecesi]*, Sanat, Almatı 1999.

Kiyal-Gajayıp Ertegiler, *Halık Avızı Jelisi Boyınşa [Olaǵanıüstü Masallar, Sözlü Gelenekten Derlemeler]*, Aruna Yayınları, Almatı 2002.

Kışıbekov, Dosmuhammed, *Kochevoye Obshchestvo, Genezis, Razvitiye, Upadok [Göçebe Toplum, Kökeni, Gelişimi, Düşüşü]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1984.

Kıraubayeva, Alma, *Gasırlar Murası [Yüzyıllar Mirası]*, Öner, Cilt 1, Almatı 2008.

Kıraubayeva, Alma, *Ecelgi Apsana men Dastanlar [Önceki Efsane ve Destanlar]*, Cazuvşı, Almatı 2005

Kondıbay, Serikbol, *Kazak Mifologiyasına Kirispe [Kazak Mitolojisine Giriş]*, Zerde Yayını, Almatı 1997.

Kondıbay, Serikbol, *Mifologiya Sözdıǵı [Mitoloji Sözlüǵü]*, Zerde Yayını, Almatı 2000.

Kondıbay, Serikbol, *Argıkazak Mifologiyası [İlk Kazak Mitolojisi]*, Zerde Yayını, Almatı 2004.

- Kondıbay, Serikbol *Kazakskaya Mifologiya (Kazak Mitolojisi)*, Nurlı Alem, Almatı 2005
- Konıratbayev, Avelbek, *Kazak Folklorının Tarihi [Kazak Folkloru Tarihi]*, Ana Tili, Almatı 1991.
- Konıratbay, Tınısбек, *Epos cane Etnos [Destan ve Ulus]*, Gılım Basımevi, Almatı 2000.
- Köroğlu, H., *Vzaymosvyazi Eposa Narodov Sredney Azii, İrana i Azerbaycana [Orta Asya, İran ve Azerbaycan Halkları Destanları İlişkileri]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1983.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Kun, N. A., *Ecelgi Gresiya Mifteri men Anızdarı [Eski Yunan Mitleri ve Efsaneleri]*, Mektep, Almatı 1979.
- Kuftin, B., “Kalendar i Pervobıtnaya Astronomiya Kirgiz-Kazatskogo Naroda” [Kırgız-Kazak Halkının Takvimi ve İlk Astronomisi], *Etnografiçeskoye Obozreniye Dergisi*, Sayı 3-4, Moskova 1916, s.147-149.
- Kurmangazı, B., “Karınbaydın Katıgezdiği” [Karınbay’ın Zalimi], *Cıldız Dergisi*, Sayı 1, Almatı 2002, s.157-158.
- Levy-Bruhl, Lucien, *Pervobytnaya Mifologiya [İlkel Toplum Mitolojisi]*, Nauka Yayınevi, Moskova 2010.
- Levi-Strauss, Claude, “Struktura Mifov” [Mitin Yapısı], *Edebiyat Meseleleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 4, Temmuz-Eylül 1966, s.189-207.
- Lutş, Y., *Kirgizskaya Hrestomatiya [Kırgız Hrestomatiyası, Türkistan Bölgesi Kırgızlarının Halk Edebiyatı Örnekleri Derlemesi]*, Taşkent 1883.
- Losev, Aleksey, *Dialektika Mifa [Mit Dialektiği]*, Mysl Yayını, Moskova 2001.
- Losev, Aleksey, *Mifologya Grekov i Rimlyan [Yunanlılar ve Romalılar Mitolojisi]*, Mysl Yayını, Moskova 1996.

- Mahmut, Kaşgarlı, *Tügel Sözdin Tübi Bir [Bütün Kelimeler Aynı Köktendir]*, Ana Tili, Almatı 1993.
- Malinowski, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din* (Çev. Saadet Özkal), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1990.
- Malov, Sergey, *Şamanstvo u Sartov Vostochnogo Türkestana [Doğu Türkistan Taciklerinde Şamanlık]*, RAN Basımevi, Petersburg 1917.
- Mamet, S., *Kazak Ertegileri: Kiyal-Gajayıp, Turmıs Salt [Kazak Masalları: Olağanüstü, Gerçekçi Masallar]*, Balavsı Yayınları, Almatı 2001.
- Masimhan, Düken, *Apsana men Ertegiler [Efsane ve Masallar]*, Foliant, Astana 2007.
- Max Müller, Friedrich, “Comperative Mythology”, Chips From A German Workshop, II, (Essays on Mythology Traditions and Custom), London 1867.
- Minaev, İ.P., *İndiyskie Skazki i Legendi [Hint Efsaneleri ve Masalları]*, St.Petersburg 1876.
- Margulan, Alkey, *Ecelgi Cır-Anızdar [Eski Destan-Efsaneler]*, Almatı 1985.
- Mazbayeva, C., *Ertegiler [Masallar]*, Öner, Almatı 2009.
- Meletinski, Eleazar, *Geroy Volşebnoy Skazki [Olağanüstü Masal Kahramanı]*, Vostochnaya Literatura, Moskova 1958.
- Meletinski, Eleazar, *Poetika Mifa [Mitin Sanatsal Boyutu]*, Bilim Yayınevi, Moskova 1976.
- Meletinski, Eleazar, *Paleoaziatski Mifologiçeski Epos, Tsikl Vorona [Asya Mitolojik Destanı, Karga Motifi]*, BilimYayınevi, Moskova 1979.
- Meletinski, Eleazar, *Mifologiya, Novaya Filosofskaya Entsiklopediya [Yeni Felsefe Ansiklopedisi]*, Mysl Yayını, Moskova 2010.

- Meletinski, Eleazar, “Predki Prometeya, Kulturniy Geroy v Mife i Epose” [Prometheus’un Ataları, Mit ve Destanda Kültürel Kahraman], *Dünya Kültürü Tarihi Bildirileri*, Cilt 1, Sayı 3, Mifologiya, Cazuvsı, Almatı 1988.
- Meletinski, Eleazar, *Analitiçeskaya Psihologiya I Proishocdeniye Arhetepiçeskih Siyucetov* [Analitik Psikoloji ve Arketip Motiflerinin Ortaya Çıkış Meselesi], Sbornik, Novoçerkassk 1994.
- Mıncanulı, Nimet, *Kazaktın Miftik Angimeleri* [Kazak Mitik Anlatılar], Sincan Basımevi, Ürimşı 1996.
- Mıncanulı, Nimet, *Kazaktın Miftik Anızdarı* [Kazak Halkının Mitsel Efsaneleri], Dauir, Almatı 2002.
- Mongolın Nuuts Tovçoo* [Moğol Halk Efsaneleri], Ulanbaatar 1990.
- Musin, Canaydar, *Cer Şoktıǵı Kökşetav* [Yer Cenneti Kökşetav], Calın, Almatı 1989.
- Mursalim, Bolat, *Alaş Askeri*, Gılım Basımevi, Almatı 2015.
- Namazova, E., *Kazahskaya İnitsyatsiya* [Kazak İnisiyasyonu], Almatı 1997.
- Navruzbayeva, Zira, *Veçnoe Nebo Kazahov* [Kazakların Sonsuz Gökyüzü], Saga, Almatı 2013.
- Navruzbayeva, Zira, Nurpeisova, Ş.A., *Mifologiya: Kurılımlı men Ramizderi* [Mitoloji: Yapısı ve Sembolleri], Cazuvsı, Almatı, 2005.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, (Çev. Yusuf Yazar) İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Neklüdov, S., “Mif i İstoriya” Sovetskaya Entsiklopedya [Mit ve Tarih, Soviyet Ansiklopedisi], Mitoloji Sözlüğü, Cilt 1, Moskova 1990.
- Nar, Mehmet Şükrü “Yapısalcılık Kavramına Antropolojik Bir Yaklaşım: Levi-Strauss ve Yapısalcılık”, *Ankara Üniversitesi Dergisi*, S. 27, Yayın yılı 2014, s. 29-46.
- Oğuz Kağan Destanı*, Simge Yayınları, İstanbul 2003.

Otemisov, O., *Can cane Mif [Can ve Mit]*, Sanat, Almatı 2005.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basınevi, Ankara 1995.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ötüken, Ankara 1982.

Patapov, L.P., *Umay – Bolestvo Drevnih Tyurkov v Svete Etnografičeskih Dannih [Umay – Eski Türkler Tanrı Bilgileri Etnografyasında]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1943, s.265

Permyakov, G. L., *Skazki i Mify Okeanii [Okyanus Masalları ve Mitleri]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1970.

Pettazzoni, Raffaele, *Yüce Tanrı İnancının Fenomenolojik Yapısı ve Tarihsel Gelisimi, Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri* (Çev: Mehmet Aydın), Konya 2003.

Potantin, G., *Kazak-Kırgızskiye i Altayskiye Predaniya, Legendiy i Skazki [Kazak-Kırgız ve Altaylıların Efsaneleri, Öyküleri ve Masalları]*, Civaya Starina, St. Petersburg 1916.

Propp, Vladimir, *Folklor i Deystvitelnost [Folklor ve Gerçek]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1976.

Propp, Vladimir, *Istoricheskiye korni volshebnoy skazki [Olağanüstü Masalların Tarihi Kökleri]*, LGU, Leningrad 1986.

Propp, Vladimir, *Masalın Biçimbilimi* (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Platonov, Mihail, *Mifi I Kulturnoye Bogatstvo Naroda [Mit ve Halkın Kültürel Varlıkları]*, Nauka Yayınevi, Moskova 2005.

Radloff, Wilhelm, *El Kazınası Eski Söz [Halk Hazinesi Eski Söz, W. Radloff Derleyen Kazak Folkloru Örnekleri]*, Gılım Basımevi, Almatı 1994.

- Radloff, Wilhelm, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen [Türk Boyları Halk Edebiyatının Örnekleri]*, Nauka Yayınevi, St.Petersburg 1870.
- Raglan, Lord, “Mit ve Ritüel” (Çev. Evrim Ölçer) *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2007, s. 315-323.
- Raykova, O. A., *Drevnegrecheskiy Mif Klassicheskoy Epokhi [Klasik Devirdeki Eski Yunan Mitleri]*, TGPU, Tomsk 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Rosenberg, Donna, *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- Sagalayev, A., *Uralo-Altayskaya Mifologiya: Simvol i Arhetip [Ural-Altay Mitolojisi: Sembol ve Arketip]*, Nauka Yayınevi, Novosibirsk 1991.
- Sakaoğlu, Saim, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- Sakaoğlu, Saim, *Masallar, Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Cilt 2, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2002.
- Sarıtaş, Süheyla, *Halk Bilimine Giriş*, Baskı 1, Ders notlar, Balıkesir 2012.
- Salt, Alparslan, “Semboller” Ansiklopedisi, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 2006.
- Segal, Robert A., “Dinsel Mit-Ritüel Kuram” (Çev. Naim Atabağsoy), *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı 94, Erzincan 2012, s. 173-187.
- Seyfullin, Saken, *Şığarmalar*, Cilt 6 [Eserler, Cilt 6], Almatı 1964.
- Seyidoğlu, Bilge, “Masal”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt 6, Dergah Yay, İstanbul 1986.
- Seydimbek, Akseleu, *Mir Kazahov [Kazak Dünyası]*, Rauan, Almatı 2001.
- Sidelnikov, V., *Kazakhskiye Narodniye Skazki [Kazak Halk Masalları]*, Cazuvşı Yayınları, Almatı, 1958.

- Smagulov, Candos, *Kazak Adebıyeti Gıımı Sözdıği [Kazak Edebıyat Bilimi Sözlüğü]*, Ana Dili, Almatı 1998.
- Smirnova, N.S., *Kazahski Folklor v Sobrani G.N. Potanina [G.N. Potanin'in derlediği Kazak Folkloru]*, Nauka Yayınevi, Almatı 1972.
- Spencer, Herbert, *Opyty Nauchnyye, Politicheskiye i Filosofskıye, Cilt 1 [Bilimsel, Siyasi ve Felsefi Tecrübeler, Cilt 1]*, (Çev. Y.A. Rubakina), Prospekt, Moskova 2007.
- Şahnoviç, Mikhail, *Pervobıtnaya Mifologiya i Filosofiya [İlkel Toplum Mitolojisi ve Felsefesi]*, Nauka Yayınevi, Leningrad 1971.
- Şamahay, Sayra, "Ecelgi Türkü-Mongol Mifterindeki Ramizdik Beyneler" [Antik Türk-Moğol Mitolojilerindeki Sembolik Görüntüler], Alemdik Filosofya Damuının Ozekti Maseleleri, *II. Uluslararası Bilimsel-Teorik Konferansı*, Cilt 2, Astana 2013, s. 350-356.
- Şarakşinova, N., *Buryatskoe Narodnoye Poetiçeskoye Tvorçestvo [Buryat Halk Sanatsal Eserleri]*, İrkutsk 1975.
- Şestakov, Vyacheslav, *Mifologiya XX veka, Kritika Teorii i Praktiki Burzhuaznoy, "Massovoy Kultury" [XX. yüzyıl Mitolojisi, Burjuva "Toplum" Kültürünün Teori ve Pratięine Dair Eleştiriler]*, Sanat, Moskova 1988.
- Shtrellov, Karl, *Mifi Avstralii [Avustralya Mitleri]*, Nauka Yayınevi, Moskova 1975.
- Şubayeva, Ultay, *Ultık Mentalitettin Dini Negizderi [Milli Mentalitenin Dini Temelleri]*, Bilim Yayınevi, Almatı 2009.
- Tasmağambetov, İmangali Nurgaliulu, "Kazak Medeniyeti", Ensiklopediya Anıktaması ["Kazak Kültürü", Ansiklopedik Sözlük], Aruna Yayınları, Almatı 2005.
- Taş, İsmail, "Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 8, Eylül-Aralık 2000, s. 57-72.
- Tylor, Edward, *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, (Çev. Sedat VeyisÖrnek), Gerçek Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988.

Timuçin, Afşar, *Estetik*, Bulut Yayınları, Genişletilmiş 6. Baskı, İstanbul 2003.

Thomson, J. K., *İsledovaniya po İstorii Drevnegreçeskogo Obşestvo [Antik Yunan Toplumuna Tarihi Çalışmalar]*, (Çev. V.S.Sokolova), İzdatelstvo İnostrannoy Literaturi, Moskova 1958.

Thamos (Geometri), (2002), “Ezoterik Örgütlerde İnisiyasyon”, Web sayfası: <http://www.hermetics.org/thamos1.html> (13.08.2016).

Tokarev, S. A., “Mifi Narodov Mira” Entsiklopediya [Dünya Halkları Mitleri, Ansiklopedi], *Sovyetskaya Entsiklopediya*, Moskova 1980.

Toyşanulı, Akedil, *Kazak ve Moğol Mitleri Tipolojisi* [Etiyolojik, Kozmogoni Mitleri Üzerine], Almatı 2008 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Toyşanulı, Akedil, *Türük- Mongol Mifologiyası [Türk-Moğol Mitolojisi]*, Baspalar Uyi, Almatı 2009.

Tserensodnom, D., *Mongol Arдын Domog Ulger [Moğol Halkının Mitleri]*, Ulanbaatar 1989.

Tursinkulov, Kalaubek, *Kazığurt*, Foliant Yayınları, Astana, 2010.

Tursunov, Edige, “Ob Otnoşeniye Volşebnoy Skazki i Bitovoy u Kazahskoy Skazaçnoy Traditsiyi” [Kazak Masal Geleneklerinde Olağanüstü ile Günlük Hayatla İlgili Masallarının İlişkisi], *İzvestiya Kazahskoy SSR Dergisi*, Seriya Obşestvennaya, Almatı 1968, s. 54-80.

Türkmen, Fikret, “Er Töştük destanındaki stereotip motiflerin analizi” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, İzmir 2005, s. 235-239.

Türk Dil Kurumu, “Efsane”, Büyük Türkçe Sözlük, “ts.”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, (25.10.2016).

Türk Dil Kurumu, “Menkıbe”, Büyük Türkçe Sözlük, “ts.”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts, (26.10.2016)

- Tylor, Edward, *Mif i Obriyat v Pervobitnoy Kulture [Mit ve İlkel Toplum Kültüründe Ritüeller]*, Rusiç, Smolensk 2000.
- Umay, Günay, “Elazığ Masallarının Muhtevası”, Fırat Üniversitesi, *Fırat Havzası Folklor ve Etnografya Sempozyumu Bildirileri*, Elazığ 1992, s. 109-142
- Velihanov, Çokan, *Köp Tomdik Şığarmalar Cınağı, Cilt 1 [Çok Ciltlik Eserler Külliyyatı, Cilt 1]*, Tolağay Grup, Almatı 2010.
- Velihanov, Çokan, *Köp Tomdik Şığarmalar Cınağı, Cilt 2 [Çok Ciltli Eserler Külliyyatı, Cilt 2]*, Tolağay Grup, Almatı 2010.
- Velihanov, Çokan, *Köp Tomdik Şığarmalar Cınağı, Cilt 4 [Çok Ciltlik Eserler Külliyyatı, Cilt 4]*, Tolağay Grup, Almatı 2010.
- Velihanov, Çokan, *Tandamalı Şığarmalar [Seçme Eserler]*, Cazuvşı, Almatı 1985.
- Veselovskiy, A., *İstoriçeskaya Poetika [Tarihi Poetika]*, Vıssaya Şkola, Moskova 1989.
- Yıldırım, Cemal, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, Doruk Yayımcılık, Ankara 2004.
- Yıldırım, Seyfullah, “G. N. Potanin’in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik [Er Töştük] Anlatıları Hakkında”, *Eğitim ve Toplum*, Cilt 3, Sayı 9, Kış 2014, s. 75-102.
- Zaloğlu, Pınar, *Orta Asya ve Güney Sibirya Türklerinin Kahramanlık Destanlarında Yardımcı Tipler*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2011 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zhamakina, Alfiya, *Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009 (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi).

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Yernat ABDRAKHOV

Uyruğu: Kazakistan

Doğum Tarihi ve Yeri: 16 Kasım 1988, Almatı iline bağlı Cambıl köyü

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 507 823 41 70

email: Erna_t@mail.ru

Yazışma Adresi: Bahçelievler mah., Tutlubağlar cad., Rabia apt.26/9, Talas/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	2017
Lisans	Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi	2012
	Dintanuv	
Lisans	Nur-Mübarak Mısır İslam Kültürü Üniversitesi	2010
Lise (Orta Okul)	Sağat Aşimbayeva	2006

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2010-2012	Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi	2010
	Fatima cami	

YABANCI DİL

Türkçe, Rusça, Arapça